

D 2643

BOREC 4

28. LETNIK

1976

BOREC 1976/4 ★ XXVIII

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, France Sušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Sinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 193 **Zvone Kržišnik:** Ob petintrideseti obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte
- 196 **Ljuba Skornšek:** Pustite me, pesem
- 197 **Mirko Stepančič, Franc Lozej-Marko, Stane Jerič, Ludvik Leban,** Spomini na boj Gregorčičeve brigade na Rdečem robu
- 210 **Črtomir Sinkovec:** Tržaška balada, pesem
- 211 **Ivan Križnar:** Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941
- 226 **Ljuba Skornšek:** Ljubši mi kamen je, pesem
- 227 **Janez Kajzer:** Življenje Slovencev v svobodi
- 238 **Živko Bernot:** Javorovica, večna ti spomin in slava

Likovna umetnost

- 241 **Iztok Durjava:** Partizanska karikatura
- 246 **Dušan Mevlja:** Zapijte, poeti!
- 247 **Dr. Avguštin Lah:** Kajuhove nagrade 76

Književnost — ocene

- 251 **Črtomir Sinkovec:** Harrison E. Salisbury: 900 dni obleganja Leningrada
- 253 **Slavko Rupel:** Kozlerjev zemljevid, prvi zemljevid slovenskega ozemlja
- 254 **Črtomir Sinkovec:** Janez Vipotnik: Rodna letina
- 255 **Slavko Rupel:** Salamander, roman iz sodobne italijanske stvarnosti
- 255 **Pismo uredništvu**

Grafika na naslovni strani: France Slana: Kolona, linorez, 1944

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 80 dinarjev, polletna 40 dinarjev. Posamezna številka 8 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Zvone Kržišnik

Ob petintrideseti obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte

Za človeške biološke razmere pa tudi za življenje družbe pomeni čas petintridesetih let že kar dolgotrajno obdobje. Občutje dolgotrajnosti se navadno še poglobi, če tolikšna doba poteče v miru in mirnem delu in če obstanka ne motijo viharji ali prekucije. Toda navzlic temu, da takšna opredelitev velja za dobršen del časovnega sklada po ustanovitvi Osvobodilne fronte dne 27. aprila 1941, bi sleherna anketa med starejšimi Slovenci verjetno pokazala, da nam je teh 35 let minilo presenetljivo hitro, domala hlastno, mimogrede. Ponuja se nam sama razlaga za ta navidezni paradoks: plovba Titove ladje skozi tajfun NOB pa skozi mir in vnanje zatišje po osvoboditvi se ni mogla navzeti duha po trajnosti in udobni ustaljenosti tiste vrste kakor kakšna viktorijanska doba. Naš srečni svobodni mir se namreč ne razteza kot jezerska gladina v brezvetrju, ampak traja kot soška ali savinjska brzica. Ime mu je tudi: nepretrgana revolucija. Gradnja, akcija, ustvarjalni nemir, iskanje med vzponi in padci, potoki znoja pri zidavi novega socialističnega doma in energičen boj, da se obdržimo na svoji samonikli poti — ti elementi bivanja so použivali naše dneve, da so se nam skrajševali v ure, ter ugonabljali ure, da so se nam zdele kot kratke minute.

Sleherni vesel in pomemben jubilej spremljajo zdravice. Vrstijo se tudi obračuni, kako so bila izpolnjena naročila, sprožena z dogodkom, ki je osnova jubilejnemu slavlju. Kolikor bolj se odmika čas po tistem dogodku, toliko zanesljivejša je lahko ocena njegove vrednosti in njegovega pomena.

Petintrideset let po rojstvu Osvobodilne fronte se nam kaže dogodek v Vidmarjevi hiši pod Rožnikom kot dejanje, katerega pomen se v času ne samo ni skrčil, temveč se širi v sedanost in prihodnost z rastočim učinkom. Tisti sestanek osmih mož je bil sprožilni moment v veličastni drami slovenske ljudske revolucije — pa je bilo in je še vedno mogoče njegovo posledičnost primerjati z vse zajetnejšimi krogi, kakršni nastajajo na vodni gladini in se razmikajo od one središčne točke, kjer je v jezero padel kamen.

V kratkem zapisu je nemogoče razčleniti, kako so se uresničevali postulati ustanovnega sestanka OF v vseh nadrobnostih, lahko pa zaobjamemo njihovo udejanjanje v nekaterih širših potezah.

Ko se spominjamo sklepa, da bo Osvobodilna fronta po narodni osvoboditvi »uvedla dosledno ljudsko demokracijo«, v kateri si bo narod pisal sodbo sam, nam ni težko ugotoviti, da je stvarnost presegla tudi najdrznejša pričakovanja v tej smeri. Vojaško-politična ljudska fronta po osvoboditvi ni bila ukinjena, marveč je dosledno nadaljevala izročilo kot Socialistična zveza delovnega ljudstva. Vse do danes je pod idejnim vodstvom Zveze komunistov postopno prevzemala oblast in vzpostavljala ljudsko samoupravo, katere funkcija se ne izčrpuje samo z močjo pisanega državotvornega zakona, marveč je bolj in bolj istovetna s celotnim življenjem. Skozi obnovo, blokade in petletke, skozi izčiščevanje lastne biti in skozi ponosno obrambo proti domačim razrednim sovražnikom ter proti tujim zavistnežem in omalovaževalcem je naša samoupravna ljudska demokracija zlasti z zadnjo ustavo dosegla tisto stopnjo eksistenčne vrednosti in popolnosti, ki je ne more omajati več nobena nasprotna sila. Socialistična zveza in njene množice, ki jim stopa na čelu delavski razred s komunisti, svojo demokracijo radostno sprejemajo ne samo po njeni ustavni črki, ampak jo tudi vse bolj elementarno živijo. Ta dar revolucije je tedaj že prerasel v zavestno eksistencialno terjatev našega človeka.

Na ustanovnem sestanku OF je bilo tudi poudarjeno, da »slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva«.

Ob slehernem jubileju Fronte smo raziskovali, koliko sta nas čas in delo ponesla bliže k temu cilju. Če se ob tem premisleku ustavimo danes, skoraj ne moremo več prepoznati nekdanjega Slovenca — kapitalističnega sužnja, Slovenca, ki mu je dejansko pristajal naziv »mali človek«. Hlapec Jernej, Martin Kačur, brezimni proletarec iz Trbovelj in z Jesenic je do danes zrasel v sanjanega Krpana. Dvignjenega obličja se ozira dandanašnji ta človek po svoji slovenski domačiji, ki je tako pozno vendarle postala resnično njegova posest. Tu zdaj domuje, gospodari, zida, ukazuje, dela načrte, svobodno upravlja, sproščeno goji svoje šege, svojo kulturo. Aktiven je, podjeten, ustvarjalen, s širokim zamahom si povečuje tvorno in duhovno premoženje; takšen je, kakršen je bil upodobljen v viziji Osvobodilne fronte.

In še je bilo rečeno dne 27. aprila 1941, da »OF preoblikuje slovenski narodni značaj«. Z obličja sveta je izginila podoba upognjenega, bogaboječega, izkoriščenega, v pokorščino in poslušnost uklenjenega, nevojaškega in nejunaškega, od pamtiveka zatrtga Slovenca. Po letih 1941 do 1945, ko ga je do temeljev pretresla kriza zavesti ter se je prvič po Gubčevih časih odločil za tveganje, boj in žrtvovanje, je do danes ohranil in še razvil v sebi odločitveno zmoglost, da se bo vselej in povsod postavil v bran za priborjene vrednote. Zdaj, po nekaj kratkih desetletjih, stoji ta človek vzravnán, ponosen, poln bojnega poguma, rešen strahov, očiščen klerikalne in vsakršne druge poniglavosti. Pred vsem drugim se je torej v osvobodilnem boju in v poznejših preizkušnjah naučil ceniti neodvisnost, tisto človeško svobodo, ki izvira iz spoznanja o bratstvu in enakopravnosti vseh ljudi, ter iz najvzvišenejše socialistične maksime, da je lahko zares svobodna samo tista osebnost, ki spoštuje svobodo drugih. Tako postaja slovenski človek vse bližji razredno pojmovanemu idealu delavca, vse bližji tistemu idealu, ki mu naš organizatorični vsakdanjik daje nazive: zavesten svobodni ustvarjalec, samoupravljalec, delegat, borec vseljidskega odpora.

Naposed se spominjamo tistih določb v programu OF, ki so poudarjale, da »ta revolucionarna akcija predstavlja izhodišče za osvoboditev in združitev

vseh Slovencev« in da »deluje za slogo in enotnost jugoslovanskih in za povezanost slovanskih narodov«.

Tudi temu delu programa OF smo ostali zvesti, čeprav bi ga danes morda determinirali nekoliko drugače, širše, v duhu svetovnega proletarskega internacionalizma. Naš boj za slovenske narodnostne meje in za pravice Slovencev v zamejstvu, ta boj, ki nam je prinesel v preteklosti in nam še prinaša toliko razočaranj, se ne bo končal. Z vso dialektično vero in ostrino ga bomo vodili naprej, prešinjeni s prepričanjem Tita in partije, da bomo skupaj z blokom vseh socialističnih sil sveta nekoč zadali dokončni udarec imperializmu in drugim reakcionarnim silam. Vse izza ustanovitve OF pa tudi že od davno prej, od časov štrajkov in delavskih gibanj, še zlasti pa od leta 1937, kar je stopil na čelo našemu boju Josip Broz, — se je utrjevala naša vera v moč združenih delavskih in ljudskih množic. Vsa leta po osvoboditvi se je ta vera poglobljala, silovito rasla, prebijala imperialistične, stalinistične, birokratske in druge blokade ter postala dokončen idejni sistem vsega našega življenja in snovanja. Titova doktrina neuvrščenosti in mirnega sožitja v bistvu ni vendar nič drugega kakor skrajni izraz te humanistične vere, ki je hkrati idejni nazor in moderen revolucionarni bojni prijem. Bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov — dne 27. aprila 1941 se je OF enodušno izrekla zanj — sta se že prevrednotila, — seveda onkraj naravnih čustev in drugih ožjih nujnic naše državne Zveze — predvsem v integralni del boja za zmago socializma na vsem svetu.

Po petintridesetih letih drevo Osvobodilne fronte slovenskega naroda bohotno raste, odganja v nenehno obnavljajočem se zelenju. Izmed osmih mož, ki so ga vsadili, štirje ne živijo več. Dr. Fran Šturm, Boris Kidrič, Ferdo Kozak in nedavno tega Boris Zihelr so omahnili v veliko prezgodnje grobove. Ostalim štirim, dr. Jožetu Rusu, Josipu Vidmarju, dr. Alešu Beblerju in Tonetu Fajfarju želimo, da bi se še dolgo veselili močnega debela in sadov, ki jih drevo tako bogato rodi.

Vso našo skupnost obvladuje trdna volja in akcijska pripravljenost — to zagotovilo poklanjamo Osvobodilni fronti za njen jubilej, — da bomo v Socialistični zvezi ohranjali in razvijali njeno dediščino.

Ljuba Skornšek

Pustite me

Pustite me,

*da moje srce toži med mestnimi zidovi,
med še starimi plotovi,
v revščini ljubezni,
med mrtvimi domovi ...*

Pustite me,

*da sanjam o žitnih poljih,
o škrjancu nad travnikom cvetočim,
o pesmi smrek šumečih,
o kristalih sonca v vodi,
o zlati, zlati svobodi ...*

Pustite me,

*da sanjam o težkih dneh,
da partizanska kri, ki je povsod razlita,
kjer je zemlja naša srčno draga,
pognala bo cvetove rdeče
za vsakega
in ljubil vsak jih s srcem
bo poštenim zvestó, goreče ...*

Mirko Stepančič

Spomini na boj Gregorčičeve brigade na Rdečem robu

V Gregorčičevo brigado sem prišel januarja 1944 z delom 5. bataljona Kosovelove brigade. Prišli smo z Lokev v Lokovec nad Čepovanom in smo bili dodeljeni novoustanovljeni minerski četi, ki jo je vodil Ciril Ostrovska, dokler se 10. julija 1944 ni smrtno ponesrečil v Dolu pri Čepovanu.

Avgusta 1944 je Gregorčičeva brigada dobila nalogo, da gre v Beneško Slovenijo, na najzahodnejši del slovenskega narodnega ozemlja in okrepi tamkajšnje enote. To je bil že tretji pohod te brigade v Beneško Slovenijo in zanj so v poveljniško sestavo dodelili več funkcionarjev s Tolminskega in Kobariškega, ki so dobro poznali krajevne razmere.

Od 8. do 17. avgusta 1944 je bila brigada na pohodu od Čavna do Slemena nad vasjo Krn. Med pohodom smo se nekajkrat ustavili, kar je razumljivo, saj smo bili potrebni tudi počitka, hrane, pogovorov z ljudmi itd. Ko smo prišli v Čadrg, smo pod nekim kozolcem priredili miting, ki so ga domačini radi in v velikem številu obiskali. Z njim smo jih prijetno razveselili.

Leopold Košir-Zmago je v svojem članku, ki ga je objavil v Tolminskem zborniku 1975, navedel, da je pred odhodom brigade s Čavna poročal komandantu Francu Uršiču-Jožku. V raportu je navedel številčno stanje in oborožitev. Je pa prezrl ali pozabil že takrat ali pa v svojem članku imenovati tudi minersko četo, ki je bila takrat v brigadi kot spremstvena četa. Iz ohranjenega dopisa štaba brigade z dne 17. avgusta 1944, naslovljenega vsem komandantom in političnim komisarjem bataljonov in čet, je brigadni štab zahteval, naj enote pošljejo poročila in to od 7. avgusta dalje. V poročilih naj bi bilo navedeno politično stanje in razporejenost v enotah. Vsi, ki smo ta dopis prejeli, smo se čudili, kako da so v zadnjem odstavku napisali razpoznavne znake (gesla) kar za štiri dni naprej. Razpoznavni znaki so bili strogo zaupni in jih je dobil le dežurni in vodje patrulj ter vodje razporeda straž. Vendar pa je z njimi vedno razpolagal brigadni štab. Povem naj še, da je bil med navedenimi razpoznavnimi znaki tudi znak za usodni dan 20. avgust 1944, ko je sovražnik zgodaj zjutraj brigado napadel na Krnu. Tisti dan je bil razpoznavni znak »metak« — »medved«.

Zanimivo je vprašanje, ki ga je postavil komandant brigade Franc Uršič-Jožko Leopoldu Koširju-Zmagu, kaj misli o tem, da se v nemških postojankah v Tolminu, Kobaridu in Bovcu peče kruh za večje število vojaštva. Ali ima sovražnik namen napraviti ofenzivo na brigado ali pa se bo zaradi zavezniškega pritiska sovražnik premestil na fronto. Uršič se je spraševal, ali naj se brigada vrne in zasede položaje na Mrzlem vrhu in Čelu. Košir mu je odvrnil, da tako ugodnih položajev za obrambo v vsem svojem partizanstvu še ni videl. Uršič mu je ukazal, naj skliče zgodaj zjutraj zbor brigade in jo pripravi na odhod.

Poudarjam, da bi v takšnih razmerah, kot se zrcalijo iz navedenega pogovora med komandantom brigade Uršičem in Koširjem, morali dobiti obveščevalci zelo konkretne naloge, da ugotovijo, kaj pripravlja sovražnik. To je bila prva groba na-

paka brigadnega štaba. Ko dalje prebiram Koširjev opis dogodkov v Tolminskem zborniku, ugotavljam, da je takrat Košir opravljal dolžnost komandanta brigade ali pa je bil pogosto dežuren v brigadi, ker je samostojno razporejal bataljone na položaje. Košir trdi, da ni vedel, da se sovražnik približuje brigadnim položajem. Piše celo, kako je politični komisar I. bataljona na njegovo prošnjo odšel obiskat svojega strica. Ko se je nato ta politični komisar vračal v brigado, je bil smrtno zadet; poleg njega je padel še nek Rus. Tu naj poudarim, da so bili obiski zasebnega značaja s položajev prepovedani in zelo nevarni. Da ne omenjam posebej še primera brigadnega komandanta Uršiča, ki je dva dni pred sovražnikovim napadom odšel iz brigade; takrat so govorili, da je šel obiskat svojo mater, ki se je po dveh letih vrnila iz internacije. Še dalje se opiram na Koširjevo pripoved, da je sam zatrdil komandantu brigade, da je brigada na najboljših položajih in da so bile poslane patrulje in postavljene straže na najboljša mesta. Ne navaja pa, da sta v brigadni štab prišli dve kurirki iz Kobarida z namenom, da obvestita brigadni štab o nevarnosti, ker se Nemci iz doline nekam odpravljajo. Ti dve kurirki sta prišli pred polnočjo med 19. in 20. avgustom. Takrat smo slišali govoriti, da sta se iz brigade vrnili zelo potrti in razočarani, ker niso upoštevali njunega opozorila, temveč so jima celo rekli, da sta prišli delat paniko.

Polnočjo med 19. in 20. avgustom sem prevzel dolžnost mlajšega dežurnega v brigadi (verjetno prav od Koširja). Ob prevzemanju te dolžnosti mi je bilo naročeno, naj pošljem še dve okrepljeni patrulji, in to po poti proti Zatoľminu in drugo po kolovozu v smeri Kobarida. V kobariški smeri je bil tretji bataljon. Patrulje so imele nalogo, naj pridejo takoj poročat, če naletijo na kakršnokoli znamenje, ki bi pričalo o prisotnosti sovražnika. V primeru, če ne bi mogle priti poročat, pa naj dajo znak s tremi strelji. Ker se do dveh po polnoči niso vrnile niti patrulje niti ni bilo slišati kakšno opozorilo s tremi strelji, sem šel v brigadni štab poročat o razmerah. Potem, ko sem poročal, da ni nič sumljivega, so mi tam naročili, naj se vsi borci zberejo z orožjem in opremo ter čakajo nadaljnjih navodil. Čez nekaj časa so se med borci začela pojavljati vprašanja, kaj vendar čakamo tukaj postrojeni. Ob pol štirih zjutraj smo bili že tesno obkoljeni, pokalo je z vseh strani, tam, kjer je bil brigadni štab, pa so švigale rakete.

Soglašam s Koširjem, da je Idrijsko-tolminski odred dobro vedel za nevarnost, ki preti brigadi, pa ni ustrelil iz minometa ali iz strojnice niti enega samega strela, da bi tako vsaj del sovražnikovih sil odvrnil od brigade in nam tako odprl vsaj en izhod iz obroča. Ta odred se je umaknil iz svojega tabora nad Čadrgom in tiho odšel na varnejše položaje. Nas je prepustil na milost in nemilost sovražniku, kar je vredno graje.

Taktično, gledano z vojaškega stališča, ni bila takrat pravilno opravljena niti ena naloga brigadnega vodstva. Naj navedem le nekaj ključnih napak:

1. Nastanitev brigade z namenom, da ostane na istem mestu tri do štiri dni, ni bila pravilna, ker je na Slemenu in v okolici čistina.

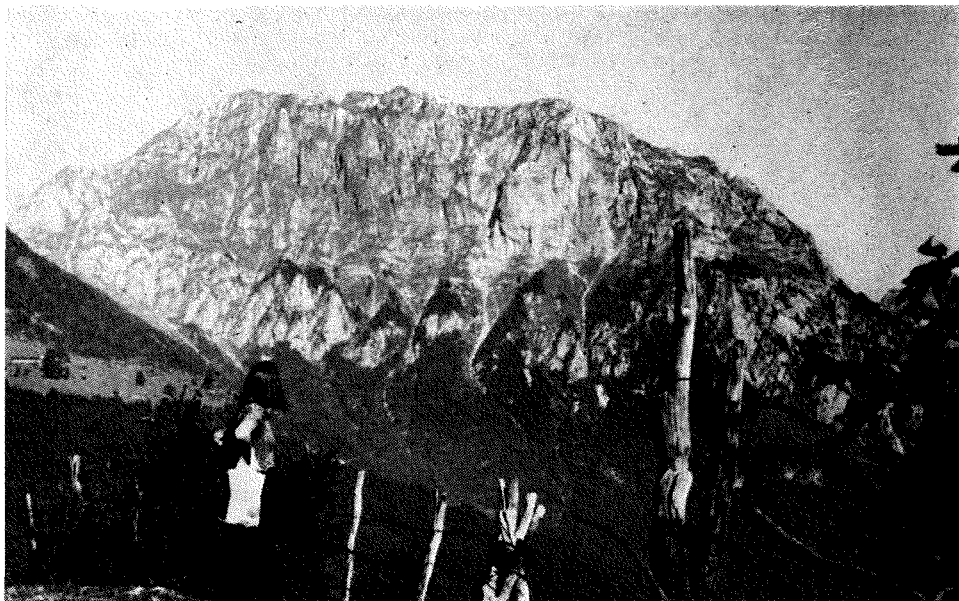
2. Če smo se že tam nastanili za več dni, bi se že prve ure po prihodu morali razvrstiti in zasesti ključne položaje na vrhu Rdečega roba in ne spodnjih, kot jih je bil zasedel tretji bataljon.

3. Izvidnice in straže so bile razporejene preblizu samega sedeža brigadnega štaba, saj se je lahko sovražnik približal brigadnemu štabu na nekaj sto metrov, tako da ga je lahko obstreljeval s strojnici.

4. Kot sem že navedel, se poslana patrulja niso vrnile poročat o dveh po polnoči in je bil še čas, da bi brigada odšla na ugodnejše položaje za obrambo, tako bi vsaj težki vod s spremstveno četo lahko zasedel vrh Rdečega roba. Tu smo pogrešili vsi komunisti med vodilnim kadrom. Ob napadu ni bilo več časa za posvetovanja in ukrepanje. Treba je bilo dati nagla povelja od začetka samega napada in sprejemati obrambni boj, saj se še ni zdanilo, ko smo že imeli prve ranjence. Vse sile smo usmerjali v gorske strmine. Nastajati je začela delna dezorientacija, kar je sovražnik izkoristil sebi v prid.

Čudim se, da Košir navaja v Tolminskem zborniku 1975, da se je namestnik brigadnega komandanta Stanko Paulus prišel k njemu posvetovat, kako naj bi poslali težki vod na vrh Rdečega roba, da bi tam varoval umik borcev. Sam Paulus je lahko videl, da to ni več mogoče, ker je sovražnik s tega roba že streljal na nas.

V jutranjem svitu lepega poletnega dne smo bili že precej visoko sredi hriba, ko so sovražnikove strojnice in ostrostrelci tako močno streljali na nas od spodaj in od zgoraj, da ti je po čistini gramoza spodrsnilo po nekaj metrov nazaj, ko si hotel na-

Pogled na Rdeči rob s poti na Planino Pretovč; na skrajni levi planina Medrje na pobočju Visokega vrha

praviti nekaj korakov naprej. Imel sem občutek, da sem vedno niže ali pa na istem kraju. Pred menoj je šel Tugo Klasinc in na moji desni strani Jože Beltram, doma iz Gradišča nad Prvačino. Ta je bil kuhar in je vlekel s seboj še kotel, dokler ga ni na moje prigovarjanje odvrigel, saj je bil že čisto preluknjan. Ko smo prispeli do strelnega jarka iz prve svetovne vojne, smo po njem skokoma nadaljevali pot navzgor. Nihče se ne more spomniti, koliko je bila ura, osem ali devet dopoldne, ko smo prispeli na levi rob te strelne line pod vrhom. Tam smo zagledali neko barikado iz kamnja. Kazalo je, da so jo Avstrijci uporabljali za topovsko gnezdo. Polastil se nas je strah, ker je ravnokar izdihnil namestnik komandanta brigade Stanko Paulus, ki smo ga vsi zelo cenili. Ta je streljal na sovražnika s svojo brzostrelko, dokler mu zanjo ni zmanjkalo streliva. Nato je nekemu borcu vzel puško mavzerko in z njo streljal, dokler ga sovražni ostrostrelec ni zadel v prsi. Izza tega zaklona bi se dalo potolči še veliko sovražnikov, posebno še s strojnico. Spominjam pa se, da so prav proti temu kraju prihajali Nemci v skupinah in tudi tako blizu, da smo lahko nanje metali tudi kamenje. Toda uspevali smo le nekaj trenutkov, da smo si lajšali umik.

Moram poudariti, da sem bil jaz kakor tudi večina borcev prvič na tej gori — na Rdečem robu. Preden sem pritekel do nekega vršička, ki se potem spušča navzdol in nato ponovno dvigne, sem zato da ne bi delal ovinka, hotel prečkati hrib naravnost. Pred seboj pa sem zagledal tak prepad, da me je vrglo kar nazaj. Takoj sem pomislil, da se je tudi tukaj nekdo od borcev zakotalil in umrl. Naglo sem se obrnil in ko je prenehal žvižg krogel, sem se obrnil v desno in se tako, preskakujoč ovire, umikal do obraščenega roba Krna. Pri tem umiku čez Rdeči rob nisem videl ne živih ne ranjenih borcev. Pritrjujem Koširju, ko navaja, da je imel III. bataljon nalogo, da nas ščiti na vrhu Rdečega roba. Da to podkrepim, poudarjam, da sem pri svojem umiku najprej zagledal komandanta II. bataljona, ko je bil že v grmičevju proti Zatoľminu. Ko sem ga ogovoril, mi je zaklical: »Si ti, Mirko?« Ob sebi je imel nekaj borcev, ne morem pa reči, koliko. Ko je bila ura okrog štiri popoldne, se nas je v dolini zbralo še okoli dvajset. Nadaljevali smo pot in se vedno držali grmičevja, prvič zaradi zavetja in drugič zaradi strmine. Prispeli smo v dolino in sem videl, da je »te grape konec«. Prav v tistem kotu pa se vzpenja drug hrib in tako smo prišli do neke sirarne. Nek pastir nam je dal vsakemu kos sira in pokazal pot naprej. Večja skupina borcev, bilo jih je dvajset ali trideset, se nam je pridružila že v temni

noči. Vsi smo bili preplašeni, žejni in neprespani. Nismo pa niti pomislili na nek počitek, dokler nismo dosegli vrha Krnskega jezera. Tam smo se drugi dan pošteno umili, odpočili in tudi za silo nahranili. Na teh planinah se je paslo precej ovac in koz. In tako smo imeli občutek, da smo ponovno prišli v življenje in do okrepcila. Drugi dan so še vedno prihajali borci s Krna. Ko se nas je zbralo večje število, okrog sto, smo si začeli sami postavljati naloge in pošiljati patrulje proti položajem, kjer smo se prejšnji dan bojevali, z namenom, da preiščejo teren, poberejo ranjence in onemogle, ki so se skrili po kotanjah in med skalami. Tudi v teh patruljah jih je nekaj padlo pod sovražnikovimi strelji. Sovražnik je namreč še tri dni zasledoval borce, ko so se umikali s tega terena in zasledoval je tudi patrulje, ki so prihajale tja z navedeno nalogo.

Dne 24. avgusta 1944 smo bili pripravljeni na pohod v smeri vasi Soča. Zajelo pa nas je hudo neurje s točo, da kaj takega še nismo doživeli. Sam pohod do vasi Soča smo napravili brez brigadnih funkcionarjev. V tej vasi smo ostali štiri ali pet dni. V teh dneh so se še vedno prijavljali razhajkani in pogrešani borci. Tudi tiste dni nismo videli med nami niti načelnika štaba brigade niti vršilca dolžnosti brigadnega političnega komisarja. Med borci so krožile govorice, da sta morala na zagovor zaradi katastrofe, ki jo je doživela brigada na Krnu. Govorili so tudi, da se bosta morala zagovarjati pred ljudskim sodiščem. V Tolminskem zborniku 1975 na strani 60 piše takole: »Nekateri menijo, da je bilo po sredi izdajstvo takratnega načelnika štaba brigade, ki se je že med bojem pridružil Nemcem in potem z njimi odšel v Tolmin.« Vendar je takratnega načelnika štaba brigade Sama Horvata videl Franc Lozej-Marko, takratni politični komisar tretjega bataljona, na velikem zborovanju na Okroglici septembra 1953, takratnega v. d. političnega komisarja brigade Janeza Koželja pa je videl nekdanji komandant tretjega bataljona Tonček Kosovel pri odkritju spominskega obeležja na Slemenu na Krnu. Cudim se, kako bi mogla ta dva nekdanja funkcionarja brigade prihajati na naša zborovanja, odkrivanja spominskih obeležij itd., če bi bila res kriva za izdajstvo brigade in za smrt velikega števila borcev.

Leopold Košir je v Tolminskem zborniku 1975 zapisal, da ni res, da bi Nemci zastrupljali naše ranjence. Menim, da to ne drži, kar so borci, ki so pobirali ranjence, pripovedovali, da so pri štirih lepo obvezanih mrtvih borcih na ranah pod obvezami našli sol. To lahko podkrepim s tem, kar sem sam doživel po osvoboditvi v goriški bolnišnici. Tam so bolniške sestre-nune zelo grobo ravnale z nami, ki so nas ranjene pripeljali tja iz bolnišnice »Pavla« po osvoboditvi. Pri previjanju ran so bile tako surove, da so z različnimi pincetami in tamponi ravnale tako, da smo padali v nezavest. Mene je rešil Tonček Kosovel z odločnim nastopom, ko je rekel, da z nami ne smejo grdo ravnati. Od takrat dalje je bil pri prevezovanju navzoč vedno tudi partizanski bolničar. Po tem nastopu so nune ravnale z nami bolj človeško, seveda iz strahu. Med pogovorom z eno od njih sem zvedel, da je ravno na postelji, na kateri sem tedaj ležal, od avgusta 1944 do aprila 1945 ležal nek partizanski oficir Jožko. Povedala mi je, da je bil ranjen v obe nogi in da so ga aprila 1945 odpeljali v Trst. Ugotovili smo, da to ni bil nihče drug kot naš bivši komandant brigade Franc Uršič-Jožko, ki so ga nato fašisti ugonobili v Trstu. Sprašujem se, zakaj v sedmih mesecih naši diverzanti niso poskušali, da bi ga rešili iz bolnišnice, tj. iz sovražnikovih krempljev.

Ko se borci Gregorčičeve brigade, ki smo preživeli hud boj na Krnu, srečujemo, se o njem nenehno pogovarjamo in dopolnjujemo naše spomine. Želimo, da bi bil ta boj dostojno in čimbolj popolno opisan v zgodovini naše Gregorčičeve brigade.

Franc Lozej-Marko

Bili smo na poti v Benečijo

20. avgusta 1944 so bili v skalah Rdečega roba hudi boji med partizani in Nemci, v katerih je padlo okrog 70 borcev Gregorčičeve brigade.

Ker sem eden izmed preživelih iz tega boja, želim napisati svoje resnične spomine. Občutek imam, da tega boja še nihče ni širše opisal, razen nekaj malega Tone Svetina v romanu Ukana. Nekaj malega sta tudi pisala preživela udeleženca

Planina Sleme pod Rdečim robom; zadaj pobočja Visokega vrha

tega boja Leopold Košir-Zmago in Valentin Carli-Zdravko v knjigi Tolminski zbornik 1975.

V prvi polovici avgusta 1944 je Gregorčičeva brigada dobila ukaz, da mora neodložljivo iti v Benečijo. Zahodni zavezniki so se tedaj s svojo fronto polagoma pomikali proti italijanskemu severu. Naša partizanska vojska pa naj bi tam predstavljala Titovo vojaško silo, mobilizirala naj bi vse sposobne moške, pomagala organizirati ljudsko oblast, okrepiti delovanje političnih organizacij in tako pripraviti trdna tla naši zmagi pred prihodom zaveznikov.

Brigada je pred odhodom taborila na Ivški gmajni, za vrhom Kuclja blizu Čavna. Sestavljali so jo trije bataljoni ter prateča in minerska četa, skupaj 340 moških. Po rodu so bili Vipavci, Kraševci, Tolminci, Tržačani in iz drugih krajev. Komandant brigade je bil Franc Uršič-Jožko, njegov namestnik Stanko Paulus, komisar brigade pa Janez Koželj iz Ljubljane, medtem ko je bil načelnik štaba brigade Samo Horvat in komandant prateče čete neki Črnogorec, star jugoslovanski oficir. V štabih bataljonov je bila zasedba popolna. Jaz sem bil komisar tretjega bataljona, komandant pa Tonče Kosovel, doma iz Sela na Vipavskem. Sestav brigade je bil dober. Bili smo vsi oboroženi, čeprav s puškami različnih vrst, streliva pa smo imeli le po 10 krogel in po eno ročno bombo. Rečeno je bilo, da bomo strelivo dobili v Benečiji. Kaj bi se preveč obremenjevali, so rekli štabni oficirji.

Dne 8. avgusta 1944 smo krenili na to dolgo pot. Šli smo po gozdni poti mimo planinske koče na Čavnu in po gozdni cesti na Predmejo. Proti jutru smo bili v Mrzli rupi. Noč je bila temna. V Mrzli rupi so kuharji skuhal obrok hrane. Popoldne smo nadaljevali pot skozi Gorenjo in Dolenjo Trebušo, po podrtem mostu čez Idrijco in cesto v breg. Hodili smo vso noč in do jutra prispeli na Sentviškogorsko planoto. Tu smo ostali dva dni. Tretjo noč smo nadaljevali pot po severni strani planote v Baško grapo. Prebredli smo reko Bačo, prekoračili železniško progo in do jutra prispeli v Knežke ravne, kjer smo ostali en dan. Zvečer smo nadaljevali pot do Ruta, kjer smo zopet ostali en dan in eno noč. Zjutraj smo odšli naprej in sklenili, da bomo po teh visokih gorah potovali kar podnevi. Tako smo pozno popoldne prišli

na planino Kal. Tu smo ostali tri dni in se dobro odpočili. Pot smo nadaljevali na planino Razor, kjer smo prespali noč in se naslednji dan odpravili dalje. Še pred odhodom je štab brigade sklical zbor. Komandant Uršič je povedal naslednje: »Bližamo se Tolminu, kjer je nemška postojanka. V primeru, da bi prišlo do razbitja brigade, se bomo ponovno srečali na tem mestu. Upam pa, da do tega ne bo prišlo. Pot bomo nadaljevali proti Čadrgu, kjer so dobri — naši ljudje. Želim, da bi naša kulturna skupina v tej vasi priredila miting s krajšim programom. Ljudje v tem kraju bodo tega veselili.«

V Čadrg smo res prišli še podnevi in ljudje so nas bili veseli in se čudili taki vojski. Zvečer so se z nami veselili na mitingu.

Po mitingu in dobri večerji smo se pozno zvečer napotili dalje. V poltemni poletni noči smo se podali v grapo Tolminke in jo v bližini izvira prečkali po žični brvi, na kateri so bila položena bukova metrska polena. Čeprav je bila pot po brvi nevarna, smo vsi srečno prišli na drugi breg in proti jutru prišli na Mrzli vrh.

Po oddihu je komandant Uršič sklical zbor bataljonskih štabov in povedal, da bomo v tem kraju ostali tri dni. Kraj da je popolnoma varen in da zato želi, da bi se borci dobro odpočili, zakaj odtod bomo nadaljevali najnevarnejši del naše poti prek Soče in ceste proti Benečiji. Zato je odredil daljši počitek tu, daleč od postojank, vendar morajo biti straže noč in dan na vseh važnih točkah. Le-te bodo določili komandanti bataljonov in jih tudi stalno nadzirali. Nato je odredil, da tretji bataljon ostane na Mrzlem vrhu, kjer bo lahko prespal v planinski staji na senu. Prvi in drugi bataljon in prateča četa pa naj se nastanijo na bližnji planini Sleme.

* * *

Medtem ko je komandant tretjega bataljona, Tonče, postavljajl straže, sem se jaz dogovoril z lastnikom planine za dva senika. Tudi kuharji so hoteli pripravljati ognjišče. Tedaj pa mi javi dežurni, da me želi komandant brigade. Brž se napotim k njemu, on pa mi je dejal: »Povem ti samo to, da sedaj odhajam za dan ali dva domov, ker sem tu blizu doma. Vrnem se najkasneje v dveh dneh. Moje stvari sem poveril za ta kratek čas namestniku Stanku Paulusu. Bodite brez skrbi. Tu se ne bo nikomur nič zgodilo.« In moč je odšel proti vasi Krn, Kobarid. Nisem mu imel kaj ugovarjati. Sam pri sebi sem si mislil, mož je mlad, ima ženo ali punco, naj gre...

17. avgust je bil miren dan, lepo, toplo poletje. Uredili smo si taborsko življenje. Nič nismo mislili, samo brezdelno smo živeli. Tako sta minila dva dneva. Začelo me je skrbeti. Ali smo res tu lahko tako brezskrbni? Nobenih poročil, niti od štaba brigade. Kaj to pomeni? 18. avgust se je nagibal k zatonu. Zahajajoče sonce je ožarilo ves Rdeči rob. Gora je bila očarljiva. Videz je bil tak, kot da nas vabi v svoje stene. Toda z nočjo smo zopet vsi mirno zaspali. Napočil je 19. avgust. Tudi naslednjega dne, 19. avgusta, smo bili dobre volje, vsaj zunanost je tako kazala. Tega dne pred poldnevom sem Tončka vprašal, če so stražarji kaj opazili? »Do zdaj ni nihče ničesar opazil!« je odgovoril, »sicer pa, kaj te tako skrbi.« Ni se mi zdelo prav, da smo toliko časa na enem mestu. Svabi v Tolminu in v Kobaridu gotovo ne spijo. Po tem razgovoru sva se razšla. Odšel sem tudi v štab brigade, da bi zvedel, če se je vrnil komandant, in kaj pravzaprav čakamo. V štabu sem med borci ugledal namestnika komandanta Stanka Paulusa. Brž sem ga vprašal, če se je vrnil komandant Jožko. »Še ne,« je bil odgovor. »Čakamo, da pride. Nocoj bo gotovo prišel,« je rekel Stanko. Zaskrbljeno sem ga vprašal, kaj misli na vse to. »Počakati ga moramo,« je odgovoril. Najin pogovor je poslušal borec v bližini in se vmešal v besedo. »Kaj pa tisti dve punc, ki sta prišli in vam nekaj povedali?« »Rekli sta, da sta v dolini videli Nemce, kako se nekam odpravljajo. Pa smo punc, nagnali, češ, da sta prišli delat paniko.« Stanko je dejal, da je naša patrulja prišla zjutraj v štab in povedala, da ni nikjer opazila nič sumljivega. »Kje pa so drugi štabovci, Janez in drugi?« sem vprašal. »Ne vem, kje se držijo,« je dejal Stanko. Bil sem razočaran nad tako brezskrbnostjo in odšel v svoj bataljon. Borci so kot prej veseli hodili sem in tja. Spet se je večerilo. Rdeči rob je bil ožarjen od zahajajočega sonca. Nekateri borci so peli, drugi so se pogovarjali. Nihče ni slutil ali čutil kake nevarnosti. Kakor prejšnji večer so tudi to noč brezskrbno zaspali, vsaj tako je bilo videti. Komandant Tonče Kosovel mi je pred nočjo zagotovil, da je s stražo vse v redu, da se redno menjajo in nič nevarnega ne vidijo. Tako je bilo njegovo zagotovilo.

Proti jutru smo se vsi zbudili, ko so počili trije streli na naši južni strani. Straža je s tem obvestila, da se približuje sovražnik. Takoj smo bili vsi na nogah. Da bi ugotovili, kaj se dogaja, sta komandant Tonče in namestnik Rutar hitela na stra-

Pogled z Visokega vrha na planino Sleme in pobočja nad njo. Od tu so Nemci najprej udarili z minometi in strojnici

žarska mesta. Še pred njuno vrnitvijo so počili še trije strelji na zahodni strani, kjer je bila naša straža. Medtem je Stanko Paulus pritekel k meni s Slemenca in vprašal, kaj se dogaja? V tem hipu je pritekel namestnik Rutar z južne strani z ranjeno roko pod laktom in rekel: »Vidiš, kaj se dogaja... Napadeni smo...« Stanko je zdaj stekel v svoj štab brigade. V tem hipu so tudi na desnem straže že izstrelile tri strele. Takoj smo vedeli, da Švabi delajo velik obroč. Hitro smo sklicali bataljon in se posvetovali, kaj storiti. Sklenili smo, da se naš bataljon umakne proti vasi Krn. Le nekaj časa smo Švabe zadrževali, nato smo se postopoma umaknili. Če bi se odločili za pomoč prvemu in drugemu bataljonu, bi zgubili mnogo več borcev. Pot do teh bataljonov je bila po goličavi in na njej bi nas nemški ostrostrelci potolkli kot muhe. Zato smo se hitro umikali, dokler ne stisnejo celotni obroč okrog nas. Posrečilo se nam je, da smo se brez izgub prebili navzdol. To smo storili tudi zaradi tega, ker nismo imeli streliva za dobro obrambo. Prvi in drugi bataljon sta se lahko umaknila samo navzgor, v Rdeči rob. Sicer sta precej časa držala in branila Sleme, a končno sta se le morala umakniti na Rdeči rob. Pri tem umiku čez čistino sta imela strašne izgube. Tako so mi pripovedovali preživeli. Naš, tretji bataljon, je imel pri umiku samo enega ranjenega v nogo. Šele po našem umiku so se Švabi zavedli, da smo se jim izmuznili.

Med umikom nismo imeli težav. Brez strela smo se umaknili globoko pod vas Krn. Tu smo se v strogi tišini zadrževali do večera.

Prvi in drugi bataljon ter prateča četa so vse dopoldne zadrževali Švabe, da niso prodrli na Sleme. Tako so pozneje pripovedovali preživeli borci. Pri umiku proti vrhu Rdečega roba jih je ščitil star avstrijski strelski jarek, po katerem so se umikali. Toda tudi pri umiku je v tem jarku padlo precej borcev, ker so švabi imeli od spodnjega roba Slemenca in iz leve strani dober pregled po vsej črti umika. Najbolj nevarni so bili ostrostrelci. Čim se je kdo pokazal, že je padel, ali pa bil ranjen. Tudi švabi so imeli precej izgub. Naši borci so nanje valili skale in kamenje.

Tretji bataljon je v strogi tišini čakal noči v nekem gozdu med Vrsnom in Krnom. Z žalostjo smo poslušali streljanje, ki je odjekalo od pečin Rdečega roba, a pomagati nismo mogli.

Končno se je dolgi poletni dan nagnil k zatonu. Borci v skalah Rdečega roba so trpeli strašno žejo, posebno ranjenci, ki so se sami skrili ali pa so jih še zdravi

borci pomagali skriti se med skale ter jim skušali pomagati. Laže ranjeni so ostali v skalah sami. Pravzaprav so v skalah ostali vsi teže in laže ranjeni in trpeli strašno žejo ne samo ta dan, temveč dva, tri dni.

Ko so prvi borci dosegli vrh Rdečega roba, so jih tam že čakali švabi in udarili po njih. Stanko Paulus je na vrhu Rdečega roba padel zadet v prsi in na mestu umrl. Zaradi napada na vrhu, so se mnogi borci umaknili v skale Rdečega roba.

Komandant brigade Franc Uršič-Jožko pa se je tega dne vračal v brigado nekje iz Lepene ali Drežnice. Nekaj časa ga je spremljala Marija Kenda-Majda. Na poti pa je padel v švabsko zasedo in bil prestreljen skozi obe nogi. Ranjenega so Nemci zajeli in ga pripeljali v Kobarid in ga tam ljudem takega pokazali. Govorili so tudi, da so vsa brigado popolnoma uničili.

Tretji bataljon se je v mraku zbral in nato polagoma krenil navzdol proti Soči. Pozno ponoči so prispeli do vasi Selce v bližini Soče. Predhodnica nam je javila, da je v vasi vse mirno. Bataljon je v tišini počakal zunaj vasi, sam pa sem se z nekaj borci podal v vas. Pri neki hiši je bilo svetlo. Na klicanje je počasi prišel ven neki možakar in povedal, kako je v vasi. Kazalo je, da je možakar naš. Rekli smo mu, da bi nam pomagal čez Sočo tam, kjer je najbolj plitva, pa je dejal, da on tega ne more, ker je star in bolehen. Rekli smo mu, naj nam preskrbi drugega vodiča. Vdal se je in šel klicat drugega soseda. Ta je kar hitro prišel. Ker sta bila potrebna dva vodiča, je pokazal na prvega: »Kar ti boš šel, pa je zadeva rešena!«

Nato smo šli k bataljonu in nadaljevali pot k Soči. Prišli smo v neki kraj, kjer je bila Soča zelo široka in plitva, tako, da ni bilo vode po vsej širini. Tončku sem dejal naj trije borci z mitraljezom postavijo zasedo, oziroma stražo na glavni cesti proti Kobaridu. Vzamejo naj tudi enega od teh dveh mož, da bo pokazal pot. Čim bo to urejeno, naj se komandir čete s tem možem vrne. Ta čas naj pripravi drugi mitraljez in tri borce. Ko so se vrnili je Tonče odredil druge tri z mitraljezom. S to stražo smo poslali sedaj drugega terenca in povedali, kje naj bo druga straža. Treba je bilo hitro ukrepati, sicer nas bo zalotil dan. Noč je bila jasna, skoraj mrzla. Ko sta se vrnila vodič in komandir je Tonče razvrstil bataljon po eden v potrebni razdalji, da bi prebrodili Sočo. Dvajset do trideset borcev je bilo že čez vodo in na cesti, ko je bila iz vrbovega grmovja izstreljena raketa. Nastala je svetloba kot podnevi, za njo druga in tretja. Že se je na nas vsula toča krogel. Nastala je strašna zmeda. Kričal sem: prvi naprej, drugi nazaj! Soča se je takoj izpraznila. Tisti, ki so bili že čez, celo na cesti, so bežali naprej, drugi nazaj. Nekaj je bilo že ranjenih, nekaj se jih je predalo toku vode, nekaj se jih je poskrilo. Zadnji smo drveli nazaj. Pri tem begu smo naleteli na mrtev rokav reke, poraščen z vrbjem. Ta rokav je bil širok 4 do 5 metrov in globok 2 do 3 metre, poln vode in dolg kakih 50 metrov. Tu smo se dodobra zmočili in zgubili nekaj orožja. Ponovno smo bili razbiti. Od 108 borcev se nas je zbralo 63. Domneval sem, da jih je vsaj 30 šlo čez Sočo, nekaj jih je ostalo v vodi, nekaj je bilo ranjenih in nekaj ujetih. Švabi so tam počakali dneva, preiskali okolico in našli nekatere, ki se niso utegnili umakniti. Te so odpeljali s seboj. Naša skupina je v bližini Selc počakala, da so se švabi umaknili. Vaščani Selc so povedali, da niso našli nobenega mrtvega. Toda še naprej so nas iskali in našli v grapi pod Vrsnem. Tu smo se razbili na več strani. Od tedaj dalje smo se držali v malih skupinah.

Kakor je bilo poprej naročeno, smo se zbrali na planini Razor. Vendar ne vsi. Tudi to zadnje razbitje je pobralo več kot deset borcev. Niso vsi padli, so se pa razhajkali, ali se pridružili drugim enotam.

Švabi so se umaknili šele 22. avgusta proti večeru. Tako so bili nekateri borci, skriti v skalah, kar dobre tri dni brez hrane. Trpeli so strašno žejo, vendar veseli, da so si rešili življenje. Zbirali smo se na planini Razor. Do 28. avgusta se nas je od 340 zbralo 180. Končno je bilo nas preživelih okrog 200, ki smo se vrnili v brigado.

Uredili smo se in zopet odpravili na pot proti Benečiji. 1. septembra smo šli pod Migovcem in Bogatinom ter prispeli na planino Duplo pri Krnskem jezeru. Naslednjega dne smo bili že v vasi Soča. Borci so ostali zunaj vasi na levi strani Soče, vodstvo ostanka brigade pa se je naselilo v bivšo karabinjersko postajo. Tu smo postavili novi štab brigade. Tu smo bili dva dni. Nato smo nadaljevali pot po dolini Soče kar po cesti. Pred Bovcem smo prečkali Sočo na levo stran in šli mimo nekaterih naselij, prebredli Sočo in prišli v vas Idrsko. Nato smo nadaljevali pot v Livške Ravne, se srečali z Briško-beneškim odredom, in se z njim združili. Dobili smo tudi novega komisarja, Franca Črnučja-Zorka, nekoliko starejšega fanta, politično preizkušenega in vsestransko razgledanega moža. Zvedeli smo tudi, da so vsi preživeli štabovci bili poklicani na zagovor zaradi poloma v Rdečem robu.

Drugi bataljon Gregorčičeve brigade nekje v Goriških Brdih spomladi 1944

Število brigade se je dvignilo na tristo mož. Da smo prispeli v Brda, smo potrebovali dvajset dni in utrpeli strašne izgube. Vendar smo uspešno začeli opravljati naše poslanstvo. Razdelili smo se po Brdih, zahodni Benečiji tja do Cedada in obdelali vso Rezijo. Mobilizirali smo vse sposobne može in fante, ustanovili vrsto novih odborov OF, mladinskih odborov, dopolnili več gospodarskih komisij in postavili vaške straže. V kratkem času je brigada narasla na osemsto mož. V tem času je bilo tod malo bojev. Zato je prišlo z IX. korpusa povelje, da je treba 500 mož poslati v IX. korpus za okrepitev 30. in 31. divizije. Zbirno mesto je bilo določeno v Stari gori v Benečiji, kjer je bila pred vojno romarska božja pot, tu je bil še samostan z nekaj menihi. Ko so se tu dokončno zbrali po številu 500 borcev, so šli na to težko pot.

Bilo je 15. oktobra 1944, vreme mrzlo in deževno, zato je bila pot še težja. Ustavili smo se v vasici Vrtača, v hribih med vasema Plave in Anhovo. Zaradi deževja je bila Soča močno narasla. Ni je bilo mogoče prebresti. Edina možna pot je bila viseča brv v Desklah, a smo na to čakali tri dni. Tako smo 19. oktobra prešli to visečo brv in nadaljevali pot na Banjško planoto ter prispeli 20. oktobra v Čepovan.

Ludvik Leban

Zbrani smo bili na Krnici nad Vitovljami

Tistega pohoda v Benečijo, sem se udeležil kot vezist v vodu za zvezo. Zbrani smo bili na Krnici nad Vitovljami. Domnevali smo, da se brigada pripravlja na daljši pohod, ker so bataljoni in prateča četa oddali vse težko orožje. Obolele partizane, ki so imeli srbečico, so bolničarji namazali z neko smrdljivo rumeno mastjo. Tam je bilo zbrano tudi veliko število italijanskih delavcev, ki so prišli k nam iz Gorice, Tržica in drugod. Ti so bili večinoma v civilnih oblekah in neobo-

roženi. Namenjeni so bili v garibaldinske enote. Naposled smo krenili čez Čaven proti Predmeji, Mrzli rupi, Gorenji in Dolenji Trebuši in na Pečine.

S Pečin smo se ponoči spustili v Baško grapo proti železnici. Bila je stroga tišina. Ko smo prišli že precej globoko, je nekemu kuharju verjetno spodrsnilo in njegov kotel je oddajal zelo doneč glas, ko se je kotalil po bregu in udarjal ob kamenje in drevje. Takrat so se v dolini okrog neke postojanke prižgale luči. Bila je bolj levo od našega pohoda, a vendar strela ni bilo nobenega. Šli smo dalje in ob zori smo bili že visoko v nasprotnem bregu.

Komandirji so pregledali svoje moštvo. Bilo je vse v redu, manjkala sta le dva čevljarja. Šli smo naprej do vasi Čadrg, nato čez sotesko na planino Sleme. Tam smo bili nekaj dni, pridno smo vadili z našimi signalnimi zastavicami. Imeli smo tudi signalne lučke, vendar smo te zaradi varčevanja zelo malo uporabljali. Bili so zelo lepi topli dnevi pred 20. avgustom.

Vezisti smo taborili precej nizko v smeri proti Čadrgu. Menjavali smo se na stržarskih mestih in zdi se mi, da smo bili opozorjeni na nevarnost. Bil sem na straži. Danilo se je v jasno jutro, ko so v dolini pod nami odjeknili prvi strelji. Nekaj svetlečih se metkov je švignilo nad stajo proti Rdečemu robu, kjer je bila komora in oddelki štaba brigade. Tudi mi smo kmalu bili na kolovozu proti vrhu Slemenca. Pokalo je tudi pri Mrzlem vrhu in slišalo se je vpitje sovražnikovih poveljnikov. Vod za zvezo je zavzel položaje na vrhu ob sedanjem spominskem obeležju. Nekateri pa so zavzeli položaje na samem Mrzlem vrhu. Drugi bataljon se je umikal proti Rdečemu robu. Ko smo videli, da se borci na naši levi strani umikajo, smo se tudi sami začeli umikati v strmino. Nismo prišli daleč, ko je sovražnik že prišel po tistem kolovozu, kjer smo bili prej mi. Na robu gozda je postavil mitraljez in vsekval v kamnito drčo nad stajami, koder so se umikali borci s komoro. Slišati je bilo, kako se kotalijo kotli, ki so jih kuharji zapuščali v strmini.

Kmalu se je kakih 50 metrov nad nami oglasila naša težka bređa. Ta je iz ugodnega položaja streljala na sovražnika tako, da nam je ščitila umik. Hodili smo po strelskem jarku iz prve svetovne vojne. Tedaj smo opazili, da sovražnik leze tudi po hribu iz Drežnice na naš sosedni vrh. Nisem si mislil, da bodo ravno ti Nemci tako usodni za marsikaterega našega borca. Bili so to ostrostrelci in na nekaj višji koti, kot smo bili mi.

Počasi se je zmrčilo in zbrali smo se na vrhu hriba. Nosil sem poljski telefon, ki sem ga med potjo prevzel od enega šibkejšega borca. Naše vodstvo je imelo posvet in sklenilo, da se pošlje patrolo po poti, koder se je umikal tisti bataljon, ki je prvi dosegel vrh hriba. Komaj so prišli do edine prehodne ožine, je že švignila sovražna raketa in zapela je strojnica. Pot je bila zaprta.

Ponovno je bil sklican zbor preživelih borcev in domnevam, da je prav Leopold Košir-Zmago ukazal, da se poskrijejo vse nepotrebne stvari. S seboj naj nosimo samo orožje in municijo, naj se porazdelimo po skupinah in obrnemo proti vzhodu, v smeri planine nad vasjo Čadrg, kjer je bilo že pred napadom sovražnika določeno zborna mesto. Tako smo se odpravili na to negotovo pot. Telefon sem zagrebel v jarek in tako malo zaostal za drugimi. Ko sem prišel do polovice hriba, sem naletel na ranjenca. Prosil me je za pomoč in nisem ga mogel pustiti samega. Zavlekel sem ga bolj v gosto grmičevje in tako tudi sam legel zraven njega. V dolini okrog hriba je sovražnik kuril kresove in vsako toliko časa spustil kako raketo. Od Soče smo slišali streljanje in to celo s topom, kar smo sklepali, da sovražnik strelja iz tankov v hrib.

Ko se je zasvitalo, zaslišim kolono sovražnih vojakov, ki je prihajala z vrha hriba naravnost proti nama. Prišli so že blizu in zavili ven iz drče na bolj prehodni teren, dolga vrsta je šla mimo, nihče pa naju ni opazil, ali pa ni hotel. Minil je dan, spodaj na planini so bili še vedno vojaki. Mojemu ranjencu sem pomagal malo navzdol, ga spet pustil in odšel na ogled. Že skoraj na čistini naletim na drugega ranjenca. Bil je iz prateče čete. Nisem mu mogel pomagati, ko me je prosil vode. Zopet je prišla noč in zaslišim posamezne strele. Ko je nastopil naslednji dan, se spustim spet v dolino do planine Leskovica. Še nisem prišel do staj, ko je neki pastir zaklical: 'Kam pa greš? Kaj ne vidiš, da je sovražnik blizu.' Vrnil sem se navzgor, a proti večeru, kakor, da bi bili vstali iz groba, se nas je zbralo vsega šest tovarišev. Odšli smo proti Drežnici in imeli srečo, da smo na najvišji planini dobili nekaj sira in se opomogli. Naslednje jutro smo začeli nositi ranjence. S prizorišča hudih bojev, kjer je bila brigada napadena, so prišli še drugi tovariši. Skupaj smo nosili ranjence iz pastirskih staj čez Sleme proti grapi pod Čadrg na planino Polog.

Pečina Suha konta v Rdečem robu, čez katero so Nemci metali ujete partizane

Tam so imeli že druge ranjence. Pustili smo jih kar na prostem. Prevezoval jih je neki zdravnik, verjetno iz Idrsko-tolminskega odreda.

Po prenosu ranjencev smo se zbrali na zbornem mestu nad Čadrgom. Tu smo se ustavili za en dan, kamor so še prihajali posamezni borci. Iz zbornega mesta smo odšli v vas Sočo pri Bovcu. Bili smo zelo veseli, ko smo se srečali z drugimi borci, ki so bili že tam, čeprav jih je mnogo manjkalo... Pozneje sem slišal, da je večina ranjencev pomrlo zaradi zastrupitve, ker so bili naboji zastrupljeni.

Ne vem, kako so prenašali radijsko postajo. Telegrafist je bil kasneje kritiziran, ker se je zvedelo, da je hotel skriti radijsko postajo vrh Rdečega roba. Tam bi jo bili prav gotovo našli Nemci, kakor so našli moj telefonski aparat.

Stane Jerič

Zvedel sem, da Nemci pečejo kruh kar za tri dni

Bil sem obveščevalec Gregorčičeve brigade. Natančno se več ne spominjam, kdo je bil takrat vodja obveščevalnega odseka, domnevam pa, da je bil Stanko Lisjak ali Davorin Šinigoj.

Spominjam se, da sem zvedel dne 19. avgusta 1944 od ljudi, da Nemci pečejo kruh kar za tri dni naprej in to v postojankah v Tolminu, Kobaridu in v Bovcu. Po tem se je dalo takoj sklepati, da bo hajka. To sem takoj, že pred nočjo istega dne poročal svojemu nadrejenemu centru.

Dne 20. avgusta zjutraj, približno ob zori, sem zaslišal neke strele, nato je bilo streljanje vedno bliže. Zbudim naše fante, ki so spali pod šotorskim krilom, razen dveh, ki sta bila v patroli. Spominjam se, da je bil eden Rado Orel iz Brj pri Bra-

niku. Nemci so ga tisto noč prijeli in pozneje obesili. Nato smo slišali streljanje od Mrzlega vrha, kjer je bil tretji bataljon. Streljanje se je približevalo tudi, ko smo bili že pri štabu brigade. Vedel sem, da komandanta brigade ni, ker je šel obiskat svojo mater, ki se je pred nekaj dnevi vrnila iz taborišča. Z njim je šel tudi njegov osebnik kurir Ivanček, doma iz Dutovelj na Krasu.

Ker je bilo streljanje vedno bliže, nisem več mogel strpeti. Šel sem do komisarja brigade Janeza Koželja in ga vprašal, kaj vendar čakamo? In še bataljon je mirno počival nad nami. Rekel mi je, da ni treba ustvarjati nobene panike.

Čez dobre pol ure je bilo streljanje že v naši bližini, na planini Sleme. Ko sem to začutil, sem odšel do planine Sedlo, v podvznožje samega Krna. Tu smo se znašli iz več strani, tu je bil tudi en vod s težko bredo iz tretjega bataljona. Spoznal sem bil namreč borce, s katerimi smo bili nedavno skupaj v južnoprimorskem odredu. Brede je nosil Leopold Črnigoj iz Štanjela. Nato pa še nekaj fantov iz Trebč pri Trstu. Nekdo mi zakliče: 'Stanko pojdi, gremo na vrh!' Dejal sem mu: »Tu bo vrag vse skupaj vzel...« Potem sem se pridružil tovarišem, ki so nosili težko brede. Začeli smo se vzpenjati v strmino hriba po južni strani, po strelnem jarku iz prve svetovne vojne. Nekaj borcev je bilo že pred nami, sem pa tja je kateri podlegel sovražnikovim strelom.

Na zahodni strani, od Kobarida, so rinili poševno v hrib, v pravem razstojanju, Nemci na Krn. Bili so dobri strelci, tako, da je veliko borcev podleglo. Bili smo na čelu vzpenjanja proti vrhu Rdečega roba. Prišli smo na streljaj od Rdečega roba, ko so že z vrha spustili Nemci proti nam cele rafale. Nekateri borci so govorili, da so Nemci prišli iz Bovca. Na tem mestu je padel borec, ki je nosil municijo za težko brede. Drugi se hitro vržejo v zaklone, medtem preleti vrh megla, kljub temu da je bil jasen dan. To izkoristim, vzamem mrtvemu borcu municijo in jo prinesem k težki bredi. Trenutno je vrh gore postalo zatišje, potem pa je zaregljalo od vseh strani. Nenadoma ugotovimo, da hočejo Nemci riniti z Rdečega roba proti nam. Zavpil sem borcu pri bredu, naj spusti tja kak rafal. Res, spustil je nekaj rafalov iz težke brede in sovražnik se je umaknil nazaj, na vzhodno stran Rdečega roba.

Ko so se Nemci prepričali, da ne morejo prodreti pri Rdečem robu do nas, so začeli streljati prav z vrha Krna. Tam je bil ranjen v nogo Leopold Črnigoj. Tedaj je drugi borec prevzel težko brede. Prišli so še nekateri borci z mitraljezom brenom. Ustrelil sem proti vrhu Krna, zaslišalo se je vpitje. Menil sem, da je tam nemški komandant, ki je opazoval okolico. Za nekaj časa je streljanje prenehalo. Potem pa so začeli neprekinjeno streljati. Pri našem mitraljezu bren so tisto popoldne padli trije borci. Slišati je bilo grmenje skal, ki so jih valili naši borci proti Nemcem.

Z nočjo se je pojavil Leopold Košir-Zmago, komandant bataljona. Ta je ukazal, da bo treba težko orožje skriti, on pa da bo pogledal, kje naj bi se prebili iz sovražnega obroča. Tokrat sem tudi zvedel, da je že zjutraj padel namestnik komandanta brigade Stanko Paulus, doma iz Škofje Loke. Ščit je položaje umikajočih se borcev. Slišal sem, da je imel pri sebi precej denarja in da so Nemci mrtvemu vse pobrali.

Po dveh urah se je Zmago vrnil in nam povedal, da se ni mogoče umikati skozi tako goste nemške zasede. Nato je sklenil, da je treba poslati patrolo do Rdečega roba. Nekdo se je oglasil, da je to delo obveščevalca. Drugi vpraša, kje pa so obveščevalci? Tretji se oglasi, da sem jaz eden od njih, in Zmago pokaže name. Dejal sem mu: Grem, a ne sam. Naj gre tudi patrola. Javila sta se dva komandirja in trije borci. Odšli smo, hodil sem trideset metrov pred patroljo in prišel na Rdeči rob, tam poslušal, a ničesar opazil. Dal sem znak, naj pridejo za menoj, da se prebijemo iz sovražnikovega obroča. Zadnji je glasno rekel, naj nekdo gre po druge tovariše. Nemci so to glas slišali, ker so bili prav za robom. Začeli so spuščati rakete in streljati. Tako smo ugotovili, da je na vrhu še ena nemška patrolja.

K borcem na položaju se nismo več vrnili, ker je sovražnik nas napadal od vseh strani. Ob tem streljanju sta padla dva borca iz patrole, trije pa smo se skrili v strmino pod Rdečim robom in tam tičali tri dni. Na vrhu je še vedno pokalo. Pod nami so tudi bili Nemci, videli smo, kako od časa do časa teče kak partizan pred nemškimi strelji.

Tretjo noč smo sklenili, da gremo od tu, sicer bomo umrli od lakote in žeje. Ker v dolino ni bilo mogoče zaradi velikega prepada, smo lezli navzgor proti vrhu Rdečega roba. Drug drugega smo prosili vode, čeprav smo vedeli, da je nihče nima. Posrečilo se nam je najti mali jasek v obliki klobuka v neki skali, v kateri je bilo nekaj vode. Eden za drugim smo pokleknili in posrkali to vodo.

Spomenik padlim partizanom Tolminske čete in Gregorčičeve brigade na Slemenju; v ozadju Rdeči rob (vse fotografije: Janez Dolenc)

Ko smo šli z Rdečega roba proti severu, smo se zaradi izčrpanosti in oslabelosti večkrat ustavili. Krnsko jezero smo ugledali šele naslednji dan. Tam smo našli pastirje, ki so pasli ovce. Dali so nam jesti. Popoldne smo nadaljevali pot prek Bogatina, tam smo našli naše tovariše, ki so se zbirali, kakor po hudem viharju.

Črtomir Šinkovec

Tržaška balada

*V luknji predmestni živeli so on in ona,
hčerka, sin in nona.*

*Hodil on je v škedenjske plavže
s srpom in kladivom v očeh,
ona na Rusem mostu prodajala bige —
z bigami romala je skrita vez...*

*Črni biriči iz ulice Belosguardo
prišli so, njega odgnali,
šest dni ga kot Kristusa bičali,
sedmi dan ga v Rižarni sežgali...*

*Bila je vojna. Sirene so rjule
v bombnike, ki razklali nebo s strani so beneške —
bombe odvrgli so, bombe angleške...
Nono in njo so razvaline zasule.*

*Sin in hčerka poslej s smetarjem
grebla za kruhom sta v mestnem smetišču.
Je dekle se prodalo tujim mornarjem,
fant za fakina je v pristanišču.*

Ivan Križnar

Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941

Decembrska vstaja na Gorenjskem

Druga, večja skupina partizanov, ki je sodelovala v akciji na preserski most, se je z Dolomitov vrnila na Gorenjsko in se pridružila Cankarjevemu bataljonu. Tam je organizacijam KPS in OF ter Cankarjevemu bataljonu, ki ni bil več teritorialno vezan na jeseniško okrožje, uspelo v decembru zanetiti ljudsko vstajo proti izganjanju, kakršno je vodstvo NOB načrtovalo tudi v Posavju, a žal ni uspela.

Konec oktobra so se enote Cankarjevega bataljona spet zbrale sredi Gorenjske na Mohorju in opravile več drznih akcij. V začetku decembra so voditelji terenskih organizacij in štaba Cankarjevega bataljona sklenili sprožiti ljudsko vstajo, kar časovno sovпада z začetkom ofenzive Rdeče armade pred Moskvo. Razpoloženje prebivalstva za vstajo je bilo zelo ugodno zlasti na ozemlju ob italijanski meji, kjer so ljudje pričakovali, da jih bodo Nemci hoteli izgnati prav tako, kot so to storili v Posavju in Obsotelju.

Vstaja se je začela 6. decembra, ko so se začeli zbirati prvi uporniki v Vinharjih nad Poljansko dolino. V naslednjih dneh je odšlo v partizane nekaj prostovoljcev iz Kranja in Senčurja, ki so ustanovili kokrško četo. Upornost Gorenjcev je močno porasla potem, ko je Cankarjev bataljon 12. decembra v Rovtah pod Mladim vrhom uničil nemško patroljo in je padlo 46 policistov, 2 pa sta bila ranjena. V Poljanski dolini se je Cankarjevemu bataljonu pridružilo v enem tednu 293 novih borcev. Skupine borcev Cankarjevega bataljona so sredi decembra razširili vstajo tudi v Bohinjsko dolino, v gorjanske vasi, na Jesenice in v Gornje-savsko dolino. Iz 15 bohinjskih in gorjanskih vasi se je odzvalo pozivu na vstajo 156 ljudi. Uporniki so se zbrali v Gorjušah in ustanovili Prešernov bataljon, ki je imel dve četi in se je hotel 16. decembra polastiti vlaka v Nomnju in nato osvoboditi Bohinjsko dolino. Napad na vlak pa ni uspel, zato se je bataljon umaknil na Pokljuko. Iz skupine borcev Cankarjevega bataljona in novih borcev z Jesenic je bila ustanovljena nova jeseniška četa. Uporniki z Dovjega, Mojstrane in Belce so razorožili nemško orožniško posadko na Dovjem, napadli graničarsko karavlo v Mojstrani in onеспособili za promet cesto in železnico, nato pa ustanovili triglavsko četo in partizansko skupino na Mežaklji. Tudi takratna nemška poročila priznavajo, da je sredi decembra nastalo na Gorenjskem

dobro organizirano, bliskovito uporniško gibanje, ki jih je prisililo, da so umaknili manjše orožniške posadke iz ogroženih krajev. Skupno je sredi decembra odšlo na Gorenjskem v partizane 665 novih borcev. Nemcem je sicer s hitrimi napadi na partizanske enote, pa tudi z grožnjami svojcem partizanov in z obljubami, da se upornikom ne bo ničesar zgodilo, če se takoj vrnejo na svoje domove, uspelo zvabiti domov 403 upornike, ki so spoznali, da vstaja le ni tako splošna, kot so pričakovali, da za vse ni dovolj orožja in da tudi vojne ne bo še kmalu konec. To se je zgodilo zlasti v krajih, kjer majhne skupine partizanov niso mogle hitro organizirati nove borce v trdne vojaške enote. Po hudih bojih z Nemci in odhodu Cankarjevega bataljona proti Dražgošam se je v Poljansko dolino vrnilo domov 156 novih borcev. Prešernov bataljon se je tako zmanjšal, da se je po 10 dneh reorganiziral v četo. Triglavska četa in partizanska skupina na Mežakli sta se po nekaj dneh razšli in tudi v jeseniški četi pod Stolum je ostalo manj kot polovica novincev. Tudi ta osip dokazuje, kako težko je bilo kljub skrajnim prizadevanjem in naporom v letu 1941 ustanavljati in krepiti slovensko partizansko vojsko. Ob koncu leta je bil Cankarjev bataljon njena najmočnejša enota, kar je pokazal tudi v Dražgošah, kjer je od 9. do 11. januarja 1942 branil svoje položaje pred silovitimi nemškimi napadi. Po dražgoški bitki pa se je bataljon spet razdelil v manjše enote, ki so bile v zgodnji spomladi 1942 jedro novih gorenjskih partizanskih čet.

Slovenske partizanske čete v letu 1941 kot sestavni del narodnoosvobodilnih partizanskih oddelkov Jugoslavije

Na Slovenskem je bilo v letu 1941 poleg glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet ustanovljenih 36 partizanskih čet, in sicer 15 na Gorenjskem, 6 na Štajerskem, 15 na Notranjskem in Dolenjskem, od katerih je bila 1 takoj po ustanovitvi poslana na Primorsko, eno slovensko četo pa so ustanovili iz slovenskih izgnancev v Srbiji. Razen teh čet je delovalo na Slovenskem še nekaj samostojnih partizanskih skupin, ki so se kasneje oz. samo začasno vključile v čete. Večina teh čet je bila vključenih v 7 bataljonov, od katerih so 4 ustanovili na Gorenjskem, 2 na Notranjskem in Dolenjskem, 1 pa na Štajerskem. Kot posebno enoto moramo šteti partizanski oddelek, ki je 1. novembra z italijanskega zasedenega ozemlja poskušal vdreti v Posavje in je napadel nemško posadko na Bučki.

Uspešno bojevanje slovenskih partizanskih enot je ovrglo trditve nekaterih meščanskih politikov, ki so hoteli, naj bi bile partizanske enote le v pomoč regularni vojski, ki se je edina sposobna uspešno bojevati proti sovražnikovim armadam, pri čemer so seveda mislili na staro kraljevo jugoslovansko vojsko. Take vojske na Slovenskem seveda ni bilo več, saj so napadalci ujete pripadnike stare jugoslovanske vojske povedli v taborišča, drugi pa so se razšli na svoje domove. Perspektiva glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet je bila razvijati manjše partizanske akcije, v vsenarodni odpor kot del narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov, osvoboditi najprikladnejša območja kot bazo za narodnoosvobodilni boj, iz partizanskih čet in bataljonov pa razvijati večje in višje formacije, ki bodo ob podpori organov nove ljudske oblasti prerasli v regularno vojsko nove, demokratične in federativne Jugoslavije, ki bo sposobna osvoboditi domovino.

Perspektivo za uspešen boj proti okupatorjem je vodstvo osvobodilnega boja videlo v sodelovanju s protifašistično koalicijo in osvobodilnimi gibanji drugih okupiranih dežel, zlasti pa v skupnem boju vseh jugoslovanskih narodov, zato je Slovenski narodnoosvobodilni odbor 16. septembra 1941 sankcioniral dejstvo, da se vojaški zbor slovenskih partizanskih čet pod vodstvom glavnega poveljstva vključi kot sestavni del v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije. Konec leta je vod-

stvo OF dokončno oblikovalo svoj program, ki določa, da narodna vojska raste iz slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet in narodne zaščite, ki so jo začeli snovati v oktobru in je imela na podeželju predvsem obrambne naloge, v Ljubljani pa tudi ofenzivne. Komandni kader je rasel iz najboljših in najsposobnejših borcev, ki niso delali po naučenih šablonah, temveč so samostojno odločali v konkretnih razmerah. Razen poveljnikov so imele partizanske enote tudi politične komisarje, ki so bili enakopravni v poveljevanju in so borcem tolmačili politične namene boja, jim kazali perspektivo in kovali njihovo politično enotnost. Skrbeli so za vzgojo borcev, organizirali so kulturnoprosvetno dejavnost, urejali kadrovska vprašanja, skrbeli za moštvo, posebno za ranjence in za sodelovanje z organizacijami OF in prebivalstvom. Vzgoja, ki so jo opravljali komisarji, je bila nujno potrebna, ker je partizansko bojevanje zahtevalo od vsakega borca skrajne telesne in duševne napore, požrtvovalnost in samoiniciativnost.

Slovenski partizani na jugoslovanskem ozemlju zunaj Slovenije

Razen na Slovenskem se je borilo 134 Slovencev tudi v partizanskih enotah na Hrvaškem, v Bosni, Črni gori in zlasti v Srbiji, kjer se je v partizanske enote vključilo toliko naših izgnancev, da so na poziv tovariša Edvarda Kardelja in Ivana Mačka v Užicu 5. oktobra 1941 ustanovili slovensko partizansko četo Ivana Cankarja. Ta je štela 58 borcev in se je spopadla s četniki, ki so napadli Užice, med sovražnikovo ofenzivo pa je imela hude žrtve pri Čajetini in Dragljici. Kasneje se je vključila v 5. šumadijski bataljon I. proletarske brigade. Tudi med drugo sovražnikovo ofenzivo je bila v težkih bojih in nekateri borci so bili v igmanskem maršu. Osem Slovencev so dodelili spremni četi Vrhovnega štaba in ti so v juliju 1942 odšli v Slovenijo in svoje bojne izkušnje posredovali partizanom na Slovenskem.

Kriteriji pri popisu slovenskih partizanov in statistični obdelavi zbranih podatkov

Število borcev v posameznih četah je bilo zelo različno in se je nenehno spreminjalo, ker so nekateri padli, bili ujeti, se kot ranjenci ali povsem izčrpani zdravili pri sorodnikih ali drugih zanesljivih pristaših OF, vrnili domov ali pa na ozemlje, ki so ga zasedli Italijani, oziroma so se priključili drugim partizanskim enotam, v partizane pa so vstopali novi borci. Glede tega so bile razmere v vsaki deželi svojevrstne. Domov so se vrnili številni partizani zlasti na Gorenjskem, kjer so se organizatorjem vstaje sredi decembra 1941 odzvali v nekaterih naseljih vsi za orožje sposobni moški, ki pa jih v nekaj dneh — dokler okupator ni zbral zadostnih sil in partizanske enote napadel — ni bilo mogoče prevzgojiti v vztrajne borce. Ker so torej bili nekateri borci v letu 1941 v dveh ali celo treh partizanskih četah, bi prišli do dokaj napačnih podatkov, če bi jih šteli v vsaki partizanski četi, v kateri so bili. Zato smo pri statistični obdelavi šteli vsakega partizana samo enkrat in sicer tam, kjer je prvič vstopil v partizansko enoto. Poleg partizanov so delovali še drugi ilegalci, ki jih je bilo mnogo zlasti v Ljubljani, vendar smo doslej uspeli popisati in zajeti v to statistiko samo tiste ilegalce, ki so delovali v okviru glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, oz. tiste terenske aktiviste — ilegalce, ki so se vsaj začasno zadrževali v partizanskih enotah in se z njimi udeležili bojev. Kot slovenske partizane smo šteli tudi tiste Slovence, ki so se vključili v letu 1941 v partizanske enote na jugoslovanskem ozemlju zunaj Slovenije. Med njimi je bilo največ takih, ki so jih Nemci izgnali s Štajerske in Gorenjske, pa tudi nekaj takih, ki so se že pred vojno zaposlili v Srbiji, Bosni, Črni gori in na Hrvaškem. Popis vseh drugih ilegalcev 30 let po končani vojni skoraj ni mogoč, ker so se nekateri skrivali pred okupatorjem le za-

časno in se spet legalizirali, ko je minila neposredna nevarnost aretacije. Iz istih vzrokov statistika ne zajema oboroženih članov varnostne službe v Ljubljani, ki so bili dejansko partizani v mestu. Prav tako ta statistika ne zajema članov borbениh skupin in članov vaške oz. narodne zaščite, čeprav so bili mnogi od njih tudi oboroženi in so občasno opravljali zlasti diverzantske akcije, sicer pa se pred okupacijsko oblastjo niso skrivali. Po tako oblikovanih kriterijih smo prišli do naslednjih rezultatov.

Število slovenskih partizanov v letu 1941 in ločeno po pokrajinah, kjer so v te enote prvič vstopili, njihova starost, šolska izobrazba in socialni izvor

Na Slovenskem je bilo 1941. leta 1924 partizanov, od tega 1896 slovenske, 28 pa drugih narodnosti, na jugoslovanskem ozemlju zunaj Slovenije pa se je v tem letu vključilo v partizanske enote 134 Slovencev, zato bomo v tem članku obravnavali 2058 partizanov. Toliko smo jih doslej uspeli popisati in sestaviti imenske sezname.

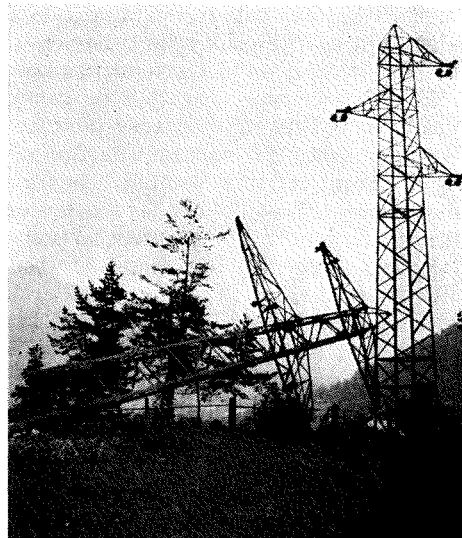
Največ partizanov, in sicer 1100 ali 53,45 % vseh slovenskih partizanov je dala Gorenjska, kjer je bila vstaja v juliju in decembru najbolj uspešna zaradi močnih partijskih organizacij v industrijskih središčih in odločnega upora Gorenjcev proti okupatorjevemu izganjanju. Na Štajerskem je odšlo v partizane 266 ljudi ali 12,93 % slovenskih partizanov, še večji odhod v partizanske enote pa je preprečilo množično izganjanje v prvih mesecih okupacije, nemška demagogija in silovito okupatorjevo nasilje, pa tudi aretacije nekaterih voditeljev, ki so pripravljali upor.

Na ozemlju, ki so ga okupirali Italijani, je vstopilo prvič v partizane 558 ljudi ali 27,11 % vseh slovenskih partizanov, še večje število pa je preprečil poseben okupacijski režim, nato pa zelo zgodnja in huda zima, pa tudi pretežno kmečko prebivalstvo, kmečki ljudje pa so se neradi odločili, da gredo v partizane pred zimo. Ker je bilo takrat vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega boja v Ljubljani, je potrebovalo številne kadre tudi za organiziranje drugih oblik boja proti okupatorju, zato je del kadra zadržalo za delo na terenu.

Podatek, da se je vključilo v partizanske enote zunaj Slovenije 134 ljudi ali 6,51 % od skupnega števila slovenskih partizanov, priča o veliki nacionalni zavednosti v te kraje izgnanih Slovencev.

Od skupno 2058 slovenskih partizanov je bilo 82 žensk. Poročenih partizanov oz. partizank je bilo 520. Starih nad 50 let jih je bilo 15, med 40. in 50. letom 130, med 25. in 40. letom 1030, med 20. in 25. letom 487, medtem ko jih 344 še ni dopolnilo 20 let, za 52 partizanov pa nismo mogli najti rojstnih podatkov. Podatek, da je bilo nekaj več kot polovica starih od 25 do 40 let, ne preseneča, če upoštevamo, da so šli najprej v partizane pretežno tisti ljudje, ki so že pred vojno delovali v naprednem delavskem gibanju. Tudi velika udeležba mladih, ki še niso dopolnili 25 let, bo razumljiva, če upoštevamo, da se je mladina vneto pridružila NOB.

Zanimiva je tudi šolska izobrazba teh partizanov. Samo osnovno šolo jih je obiskovalo 63,51 %, obrtno šolo 22,59 %, srednjo šolo je končalo 7,33 %, visoko pa 2,19 %; dva borca sploh nista hodila v šolo, za 88 pa šolske izobrazbe nismo mogli ugotoviti. Že ti podatki kažejo, da so prvi slovenski borci izšli pretežno iz tistih družbenih slojev, ki jim je bila srednja in visokošolska izobrazba le težko dostopna, oz. so bili še premladi, da bi dokončali srednjo ali višjo šolo. Kar 828 ali 40,23 % partizanov je namreč izšlo iz delavskih družin, 566 ali 27,50 % iz kmečkih, 359 ali 17,44 % iz obrtniških, 133 ali 6,46 % iz nameščenskih in 33 iz drugih slojev, medtem ko o socialnem izvoru 139 partizanov nismo našli podatkov. Glede socialnega izvora so med slovenskimi pokrajinami velike razlike. Iz delavskih družin je izšlo kar 152 ali 57,14 %

Partizanska moč se je pokazala tudi v takih akcijah. Borci Jeseniške čete so 14. septembra 1941 razstrelili električni daljnovod pri Blejski Dobravi

partizanov na Štajerskem in 455 ali 41,36 % partizanov na Gorenjskem, medtem ko je ta odstotek na ozemlju, okupiranem od Italijanov le 33,15 % med slovenskimi partizani v Srbiji, Črni gori, Bosni in na Hrvaškem pa 26,87 %. Iz kmečkih družin je izšlo 36,64 % partizanov na Gorenjskem, 21,33 % partizanov na ozemlju, ki so ga okupirali Italijani, 10,53 % partizanov na Štajerskem in 11,94 % partizanov na ozemlju zunaj Slovenije, zato pa je med njimi odstotek partizanov iz nameščenskih družin znatno večji in znaša 21,64 %. Na ozemlju pod Italijo je bilo 12,54 % partizanov iz nameščanskih družin, na Štajerskem 6,02 % in na Gorenjskem samo 1,64 %.

Socialna pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941

Socialni izvor partizanov je pogojen tako s socialno strukturo prebivalstva v posameznih pokrajinah, kakor tudi z vplivom KPS in OF na to prebivalstvo in z okupatorjevimi ukrepi. Še v večji meri se to odraža v poklicni strukturi partizanov, ki jo ponazarja tabela 1.

Tabela 1

	SKUPNO		Partizani na Gorenjskem		Partizani na Štajerskem		Partizani na slov. ozemlju pod ital. okupacijo		Slovenski partizani zunaj Slovenije	
	šte-vilo	odstot-kov	šte-vilo	odstot-kov	šte-vilo	odstot-kov	šte-vilo	odstot-kov	šte-vilo	odstot-kov
Delavci	908	44,12	586	53,27	134	50,73	149	26,70	39	29,10
Obrtniški										
in trg. pomočniki	360	17,49	185	16,82	39	14,66	119	21,33	17	12,69
Kmetje	207	10,05	182	16,55	4	1,50	19	3,41	2	1,49
Obrtniki	115	5,59	52	4,73	18	6,77	39	6,99	6	4,48
Nameščenci	88	4,28	17	1,55	7	2,63	47	8,42	17	12,69
Vojaki	85	4,13	10	0,91	17	6,39	46	8,24	12	8,96
Študentje	71	3,45	7	0,64	8	3,01	50	8,96	6	4,48
Vajenci	68	3,30	18	1,64	11	4,14	38	6,81	1	0,75
Drugi poklici	115	5,59	40	3,64	21	7,89	31	5,56	23	17,16
Ni podatkov	41	1,99	3	0,27	7	2,63	20	3,58	11	8,21
	2058		1100		266		558		134	

Podatki torej dokazujejo, da je bilo v partizanskih enotah 1941. leta kar nekaj nad 44 % delavcev, če pa k njim prištejemo še obrtniške in trgovske pomočnike, katerih socialni položaj se ni bistveno razlikoval od delavcev, potem moremo z gotovostjo reči, da so delavci sestavljali ne samo jedro slovenskih partizanskih enot, ampak tudi večino. Odstotek delavcev je še posebej izrazit v prvih obdobjih, saj je bilo do 5. avgusta med 356 partizani na Gorenjskem 200 delavcev ali nekaj več kot 56 % in 87 ali skoraj četrtina obrtniških in trgovskih pomočnikov, na Štajerskem pa od 198 partizanov 105 ali dobrih 53 % delavcev in 30 ali nekaj več kot 15 % obrtniških in trgovskih pomočnikov, medtem ko podatki za tako imenovano Ljubljansko pokrajino in izgnance še niso izračunani. O absolutni večini delavcev je tudi do konca leta 1941 mogoče trditi za Gorenjsko, kjer je bilo delavcev dobrih 53 % in je samo jeseniška železarna dala 231 partizanov (mnogi od teh jeseniških kovinarjev so stanovali v naseljih okrog Jesenic, kjer so pogosto prihajali v stike s partizani in zanje opravljali razne obveščevalne, kurirske in oskrbovalne naloge) in za Štajersko z nekaj več kot polovico delavcev, medtem ko je bil delež delavstva med slovenskimi izgnanci in na ozemlju pod Italijo nekoliko manjši, vendar med vsemi sloji še vedno največji. Zanimiv je tudi podatek, da je bilo na ozemlju pod Italijo v partizanih kar 119 trgovskih in obrtniških pomočnikov ali dobrih 21 % vseh partizanov na tem ozemlju. Na tretjem mestu so kmetje, ki se jih je pridružilo partizanom 207 ali dobra desetina vseh slovenskih partizanov v letu 1941. Njihova udeležba je sicer v nekaterih pokrajinah še zelo majhna, s 16,55 % pa je očitna na Gorenjskem, kjer so kmetje zlasti med decembrsko vstajo z orožjem v roki branili svojo zemljo pred tujimi osvajalci. Prav udeležba kmetov je dala vstaji množični značaj, kar je zagotavljalo, da bo narodnoosvobodilni boj uspešen. Med partizani izgnanci in partizani na Notranjskem in Dolenjskem je bil znatnejši odstotek izobražencev, študentov in dijakov, na kar je vplival v prvem primeru socialni izvor izgnancev v prvem valu izganjanja, na ozemlju pod italijansko okupacijo pa je na to vplivala predvsem močna organizacija OF v Ljubljani, ki je dala 249 partizanov na tem ozemlju, medtem ko se je 18 Ljubljčanov vključilo v partizanske enote na Gorenjskem, 2 pa na Štajerskem.

Politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941

S socialno pripadnostjo slovenskih partizanov v letu 1941 je povezana tudi njihova predvojna politična pripadnost, čeprav seveda z njo ni bila istovetna. Za vsakega partizana smo šteli politično pripadnost tik pred fašistično okupacijo, čeprav so se do odhoda v partizane mnogi že organizirali v OF. Za člane KPS in SKOJ pa smo vzeli podatke ob njihovem vstopu v partizane.

To smo storili iz več razlogov. Okupatorji so takoj po prihodu prepovedali delovanje vseh slovenskih političnih strank, iz Štajerske in Gorenjske pa so nacisti večino lokalnih voditeljev legalnih političnih strank izgnali, če niso zbežali v Ljubljano. Nekateri voditelji levih struj so se vključili v OF in s seboj pritegnili del članstva, drugi voditelji pa so se ali politično pasivizirali ali pa so pristali na sodelovanje z okupacijskimi oblastmi. Voditelji tistih političnih strank, ki se niso vključili v OF, niso pokazali svojemu članstvu realne poti za osvoboditev, marveč so mnogi očitno sodelovali z okupatorjem. Zaradi kapitulantstva pred fašističnimi napadalci in kolaboracije z okupatorji so vodstva teh strank zapravila pri članstvu še zadnji ugled in vpliv. Edina stranka, ki je s svojim delom nadaljevala tudi v dobi sovražnikove zasedbe, je bila ilegalna Komunistična partija Jugoslavije s svojo ilegalno mladinsko organizacijo SKOJ. KPJ je pokazala svojemu narodu rešitev v narodnoosvobodilnem boju in njeni člani so bili najprizadevnejši organizatorji ljudske vstaje.

Ker sta KPS in SKOJ sprejela v svoje vrste med pripravami na vstajo precej novih članov, ki so v njihnih akcijah že dalj časa aktivno delovali in se pri tem izkazali, bo odstotek komunistov nekoliko višji kot bi bil v primeru, če bi štel samo predvojne komuniste.

Tabela 2	SKUPNO		Partizani na Gorenjskem		Partizani na Štajerskem		Partizani na slov. ozemlju pod ital. okupacijo		Slovenski partizani zunaj Slovenije	
	šte-vilo	odstot-kov	šte-vilo	odstot-kov	šte-vilo	odstot-kov	šte-vilo	odstot-kov	šte-vilo	odstot-kov
Člani KPS	515	25,02	176	16,00	142	53,38	161	28,85	36	26,87
Člani SKOJ	251	12,20	64	5,82	65	24,44	110	19,71	12	8,96
Kandidati KPS	37	1,80	19	1,73	4	1,50	12	2,15	2	1,49
Sokolji	153	7,43	94	8,55	12	4,51	37	6,63	10	7,46
Člani JRZ	74	3,60	64	5,81	3	1,13	5	0,90	2	1,49
Člani JNS	57	2,77	53	4,82	1	0,38	3	0,54	—	—
Socialisti	32	1,55	23	2,09	—	—	7	1,25	2	1,49
Krščanski socialisti	29	1,41	25	2,27	—	—	4	0,72	—	—
Člani TIGR	8	0,39	—	—	—	—	7	1,25	1	0,75
Politično neorganizirani	748	36,35	561	51,00	22	8,27	145	25,99	20	14,93
Ni znano	154	7,48	21	1,91	17	6,39	67	12,01	49	36,57
	2058		1100		266		558		134	

Da je bilo med slovenskimi partizani v letu 1941 od politično organiziranih ljudi največ članov KPS in to 515 ali dobra četrtina, je razumljivo, saj je KPS vstajo organizirala in pozvala svoje člane, da se morajo aretaciji izogniti in se vključiti v oboroženi boj. Sledilo jim je 251 skojevcev, ki so zastopani z 12,2 %. Če sem prištejemo še 37 kandidatov KPS, potem lahko trdimo, da so bili v partizanskih enotah 803 komunisti, kar je več kot 39 %. V začetku vstaje je bil odstotek komunistov še bolj izrazit, saj je bilo do 5. avgusta na Gorenjskem med 356 partizani kar 181 ali dobra polovica komunistov, na Štajerskem pa v tem času med 198 partizani kar 167 ali nad 84 % komunistov. To kaže, da se je na Štajerskem oboroženi boj omejil v pretežni meri na komuniste, ki jim ni uspelo bolj množično pritegniti v partizanske enote ljudi, ki so pred vojno pripadali drugim političnim strankam in skupinam.

Odhod komunistov v partizanske enote je bil v juniju in juliju tolikšen, da je tovariš Edvard Kardelj o tem pisal tovarišu Titu: »Nevarno bi bilo, da bi se prevelik del partijskega članstva napotil v gozdove. Že sedaj so nekatere krajevne organizacije v celoti odšle v gozdove...« Ko pa je uspelo sovražniku razbiti večje število čet in je zaradi zgodnje zime prišlo do začasnega zastoja, so okrožni komiteji zlasti na Dolenjskem strogo kaznovali ali celo izključili nekatere stare komuniste, ki so odlašali z odhodom v partizane. Kasneje se je v partizanske enote vključevalo vedno več ljudi, ki so pred vojno pripadali drugim političnim strankam in skupinam, s čimer je partizanska vojska začela dobivati vsenarodno širino. 153 Sokolov, ki so se vključili v partizanske enote v letu 1941, predstavlja 7,43 % vseh partizanov in kaže ne le njihovo visoko nacionalno zavest, marveč tudi njihovo zahtevo po demokratični družbeni ureditvi, medtem ko je udeležba socialistov z 1,55 % in krščanskih socialistov z 1,41 % dokaj skromna in jih prekašajo celo člani predvojne Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) s 3,6 % in Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS) z 2,77 %, ki so z odhodom v partizane dokončno pretrgali kakršnokoli odvisnost od svojih nekdanjih političnih voditeljev, se pridružili OF in vstopili v partizanske vrste. Udeležba socialistov in krščanskih socialistov v partizanih je bila nekoliko zaznavnejša samo med gorenjskim delavstvom. Zanimiv bi bil seveda podatek, ki bi nam pokazal, kolikšen odstotek članov posameznih predvojnih političnih strank je v prvem letu vstopil v partizanske enote. Ker je bilo članov JRZ in JNS znatno več kot članov dru-

gih političnih strank, je odstotek njihove udeležbe v partizanih leta 1941 nedvomno znatno manjši kot odstotek Sokolov in krščanskih socialistov, katerih voditelji so bili ustanovitelji OF. Zelo pomemben je podatek, da se je v partizanske enote vključilo kar 748 ali dobrih 36 % ljudi, ki pred vojno politično niso bili organizirani, čeprav je bilo med njimi 226 pristašev (simpatizerjev) KPS, ki z dejavnostjo komunistov niso samo soglašali, ampak so jo tudi podpirali, drugi pa so s svojo udeležbo v partizanskem boju prvič stopili na politično torišče. Odstotek partizanov, katerih predvojne politične pripadnosti nismo uspeli ugotoviti, je zelo visok zlasti med partizani iz Ljubljane in med izgnanci v Srbiji.

Ko obravnavamo politično pripadnost prvih slovenskih partizanov, ne moremo mimo dejstva, da je bilo med njimi 7 udeležencev oktobrske revolucije, 34 borcev za našo severno mejo v letih 1918 in 1919 in 81 beguncev pred fašisti iz Primorske, od katerih se jih je 40 vključilo v partizanske enote na Gorenjskem, 33 v tako imenovani Ljubljanski pokrajini, 2 na Štajerskem, in ker so mnoge od tam Nemci izgnali, tudi 6 v Srbiji. Med prvimi slovenskimi partizani je bilo 22 prostovoljcev v španski državljanski vojni; 4 so vstopili v partizane na Gorenjskem, 8 na Štajerskem, 7 na ozemlju pod italijansko okupacijo, 3 pa na jugoslovanskem ozemlju zunaj Slovenije. Njihove vojaške izkušnje so bile v boju in razvoju partizanske vojske izredno pomembne posebej zato, ker so se partizanom sprva pridružili le redki aktivni in rezervni oficirji bivše jugoslovanske vojske, zlasti pa zato, ker so ti naši prvi borci že v Španiji spoznali ne le sodobno vojaško tehniko, temveč tudi strategijo in taktiko bojevanja ljudske armade proti fašističnim vojaškim enotam. Zaradi naprednega političnega delovanja so bili mnogi slovenski partizani iz I. 1941 preganjeni, 249 ali skoraj 13 % pa jih je bilo zaradi revolucionarnega delovanja zaprtih že pred vojno. V aprilski vojni je bilo med prostovoljci 207 kasnejših partizanov, mnogi pa so bili mobilizirani v bivšo jugoslovansko vojsko. Pred vstopom v partizane jih je 1164 ali dobrih 56 % aktivno delovalo v organizacijah OF. Največ partizanov je pred odhodom z doma delovalo v organizacijah OF na Štajerskem in to skoraj 85 %, kar izpričuje, da je bila tam pred vstajo mreža odborov OF dokaj močna. Na Notranjskem in Dolenjskem je znašal ta odstotek le okrog 55. Kar 273 ali več kot 13 % slovenskih partizanov iz leta 1941 je okusilo okupacijske zapore že pred vstopom v partizane. Vse to priča, da njihov odhod v partizane še malo ni bil slučajen ali posledica nagle odločitve, marveč logično nadaljevanje boja proti fašizmu za svobodo svojega naroda in delovnega ljudstva.

Tabela 3 prikazuje, da je največ ljudi privedlo v partizane splošno vzdušje med vstajo na Gorenjskem konec julija in v začetku avgusta in ponovno sredi decembra.

Neposredni vzroki za odhod v partizanske enote

Tabela 3

	SKUPNO		Partizani na Gorenjskem		Partizani na Štajerskem		Partizani na slov. ozemlju pod ital. okupacijo		Slovenski partizani zunaj Slovenije	
	šte-vilo	odstot-kov	šte-vilo	odstot-kov	šte-vilo	odstot-kov	šte-vilo	odstot-kov	šte-vilo	odstot-kov
Ob vstaji	634	30,81	632	57,45	—	—	1	0,18	1	0,75
Po odločitvi KPS	486	23,61	156	14,18	135	50,75	180	32,26	15	11,19
Beg pred aretacijo	446	21,67	229	20,82	66	24,81	145	25,99	6	4,48
Na lastno pobudo	343	16,67	56	5,09	46	17,29	155	27,78	86	64,18
Beg iz zapora	54	2,62	20	1,82	12	4,51	20	3,58	2	1,49
Beg iz ital. vojske	5	0,24	—	—	—	—	5	0,90	—	—
Poslan kot provokator	1	0,05	1	0,09	—	—	—	—	—	—
Ni ugotovljeno	89	4,32	6	0,54	7	2,63	52	9,32	24	17,91
	2058		1100		266		558		134	

Iz odgovorov anketirancev je mogoče ugotoviti, da takega razporeda za odhod v partizane ni bilo v nobeni drugi slovenski pokrajini in ga pogrešamo celo med slovenskimi izgnanci v Srbiji. Po odločitvi KPS je odšlo v partizanske enote 486 ali skoraj 24 % slovenskih prvih borcev, večina seveda komunistov, nemalo pa tudi kandidatov za člane KPS, skojcevcev in simpatizerjev KPS. Na Štajerskem je odšlo v partizanske enote po odločitvi KPS več kot polovica partizanov. Eden izmed glavnih vzrokov, da je PK KPS za Štajersko poslal v partizane toliko komunistov, je bila neposredna nevarnost, da jih bo sicer nemški okupator aretirati, kot se je to zgodilo nekaterim komunistom v Šaleški dolini, v Hrastniku, ki so s svojim odhodom v partizane odlašali, dokler ni bilo prepozno. Tudi na ozemlju pod italijansko okupacijo, je dobrih 32 % partizanov odšlo v gozdove po odločitvi KPS.

Mnogi slovenski komunisti, kakor tudi drugi aktivisti OF, so zlasti v mestih delovali v izredno težkih pogojih. Čeprav so nekateri hoteli oditi v partizane, pa so po navodilih svojih vodstev morali opravljati odgovorne politične naloge vse do tedaj, ko je postala nevarnost njihove aretacije prevelika, oz. dokler niso usposobili nekoga, ki jih je mogel nadomestiti in uspešno opravljati njihove naloge. To velja za vse slovenske pokrajine, zlasti pa za tako imenovano Ljubljansko pokrajino, kjer je bil na vsakih 8,4 prebivalca 1 sovražnikov vojak; ker je za vojsko sposobnih le del prebivalcev, je bilo torej v tej pokrajini italijanskih vojakov pravzaprav več kot za opravljanje vojaške službe sposobnih Slovencev. Ker je v letu 1941 delovalo slovensko vodstvo NOB v Ljubljani, je obdržalo v mestu mnoge zanesljive kadre, zlasti pa komuniste, da so organizirali in vodili različne oblike narodnoosvobodilnega boja. Zato je na slovenskem ozemlju, ki je bilo pod italijansko okupacijo, odšla v partizanske enote po odobritvi in direktivi KPS le slaba tretjina partizanov na tem ozemlju.

Na tretjem mestu med neposrednimi vzroki za odhod v partizane je beg pred aretacijo. Na ozemlju pod italijansko okupacijo je dobra četrtnina partizanov odšla v gozdove, da so se izognili aretaciji, na Štajerskem je bilo takih partizanov skoraj četrtnina, na Gorenjskem dobra petina, medtem ko je odšlo v partizane le 6 izgnancev zaradi strahu pred ponovno aretacijo. Na lastno pobudo, ne da bi jim grozila neposredna nevarnost, je odšlo z doma skoraj 17 % partizanov in to v tako imenovani Ljubljanski pokrajini okrog 28 %. 54 ljudi je odšlo v partizane potem, ko so uspeli zbežati iz zaporov. Odstotek drugih neposrednih motivov za odhod v partizane je razmeroma majhen. Treba pa je poudariti, da so bili vsi partizani v letu 1941 prostovoljci in zato bi bilo zelo zgrešeno ob navajanju neposrednih vzrokov za odhod v partizane pozabiti na glavni motiv in to je na odločno voljo vsakega partizana upreti se okupatorju ob spoznanju, da je mogoče le z udeležbo v oboroženem boju priboriti svojemu narodu svobodo in tako družbeno ureditev, da bo delovni človek sam odločal o svoji usodi.

Usoda slovenskih partizanov v letu 1941

Število partizanov se je v prvem letu NOB najbolj zmanjšalo zaradi povratka 630 borcev domov, kjer so svoje bivanje v partizanskih enotah poskušali prikriti pred okupacijskimi oblastmi. To znaša več kot 30 % in je predvsem posledica hitrega osipa partizanskih enot po vstajah v juliju in v decembru na Gorenjskem in hitrih in silovitih nemških udarcih po partizanskih enotah, ki so šele nastale in zato niso bile niti organizacijsko utrjene in niti vojaško izurjene, mnogi borci močno utrujeni, razen tega pa za vse borce ni bilo orožja. Zaradi silovite sovražnikove ofenzive in izgube osvobojenega ozemlja v Srbiji, se je vrnila na svoječasne domove tudi dobra petina slovenskih izgnancev. Na Štajerskem, kjer je bilo udeležbo v parti-

Pot slovenskih partizanov do konca leta 1941 smo prikazali v tabeli 4.

Tabela 4

	SKUPNO		Partizani na Gorenjskem		Partizani na Štajerskem		Partizani na slov. ozemlju pod ital. okupacijo		Slovenski partizani zunaj Slovenije	
	šte- vilo	odstot- kov	šte- vilo	odstot- kov	šte- vilo	odstot- kov	šte- vilo	odstot- kov	šte- vilo	odstot- kov
Vrnili domov	630	30,61	501	45,55	23	8,65	79	14,16	27	20,15
Ujeti ali aretirani	287	13,95	61	5,55	74	27,82	129	23,12	23	17,16
Odšli na ozemlje pod ital. okupacijo oz. s tega ozemlja v Ljubljano in se niso v l. 1941 ponovno vključili v partizane	223	10,84	142	12,91	43	16,17	37	6,63	1	0,75
Priključili partizanskim enotam v drugi pokrajini oz. enotam iz drugih pokrajin	132	6,41	32 ^a	2,91	43 ^b	16,17	57 ^c	10,22	—	—
Padli v boju	115 ^d	5,59	48	4,36	17	6,39	37	6,63	13	9,70
Postali terenski aktivisti	54	2,62	5	0,45	4	1,50	40	7,17	5	3,73
Postali izdajalci	18	0,87	5	0,45	3	1,13	9	1,61	1	0,75
Usoda ni znana	31	1,51	3	0,27	1	0,38	8	1,43	19	14,18
Ostali v enotah pokrajine, v katere so vstopili ^e	568	27,68	303	27,55	58	21,80	162	29,03	45	33,58
	2058		1100		266		558		134	

a = Od tega sta 2 padla v letu 1941.

b = Od tega so 4 padli v letu 1941.

c = Od teh jih je 5 padlo v letu 1941.

d = Glede na gornje pripombe je padlo v letu 1941 skupno 126 slovenskih partizanov.

e = Sem so vštet tudi ranjenci, ki so se začasno zdravili tudi zunaj taborišč svojih enot.

zanskih enotah zaradi močnih okupatorjevih enot, kulturbundovcev in narodnih izdajalcev najteže prikriti, se je domov vrnilo dobrih 8 % štajerskih partizanov. Razen tega so bili okupatorjevi ukrepi prav v tej pokrajini najhujši, kar je vsak partizan na Štajerskem zelo dobro vedel. Upoštevati pa je treba tudi to, da se je večina tamkajšnjih partizanov, med katerimi je bilo mnogo komunistov, že pred vojno prekalila v boju za pravice slovenskega ljudstva in je tudi v najtežjih trenutkih odločno vztrajala v narodnoosvobodilnem boju. Omeniti je treba tudi to, da so mnogi partizani računali, da bodo fašistični osvajalci kmalu poraženi in so se le nekateri zavedali, da bo vojna tako dolgotrajna.

Okupacijskim oboroženim silam je uspelo v letu 1941 ujeti ali aretirati 287 ali skoraj 14 % slovenskih partizanov in to kar 74 ali skoraj 28 % štajerskih partizanov in 129 ali nekaj nad 23 % partizanov na ozemlju pod italijansko okupacijo. Najmanj partizanov so ujeli ali aretirali Nemci na Gorenjskem in to nekaj več kot 5 %, kar priča o tem, da so gorenjski partizani svoj boj skrbno prilagodili partizanski taktiki pa tudi o veliki enotnosti in nacionalni zavednosti prebivalstva in razmeroma majhnem številu izdajalcev.

Pred velikimi težavami in stalnim zasledovanjem je zapustilo partizanske enote na Gorenjskem 174, na Štajerskem pa 86 partizanov in odšlo na ozemlje pod Italijani, da bi se tako izognili preganjanju, nekateri pa so bili poslani v Ljubljano na

Cankarjev bataljon je 12. decembra 1941 v Rovtah na Gorenjskem uničil nemško policijsko patruljo, ki je štela 46 mož

zdravljenje. Od teh se je 32 gorenjskih in 43 štajerskih partizanov priključilo še v istem letu partizanskim enotam na ozemlju pod italijansko okupacijo. 37 partizanov se je po razbitju svojih enot na Notranjskem in Dolenjskem zateklo v Ljubljano. Ukrep, da je bilo v tako imenovani Ljubljanski pokrajini kar 40 partizanov iz partizanskih enot poslanih na terensko politično delo, je bil zelo daljnosežen, saj je nedvomno mnogo pripomogel k pospešenemu razvoju partizanskih enot na tem ozemlju in k nastanku prvega večjega osvobojenega ozemlja v maju 1942. V boju z okupacijskimi silami so slovenske partizanske enote v letu 1941 izgubile 126 borcev. Največ jih je padlo na Gorenjskem in sicer 48, na slovenskem ozemlju pod Italijani pa 37 in 5 partizanov, ki so se priključili tistim gorenjskim partizanskim enotam, ki so prišle v oktobru čez nemško-italijansko okupacijsko mejo v Polhograjske dolomite. Procentualno je padlo največ partizanov izgnancev v Srbiji in to predvsem v bojih s četniki in Nemci med prvo sovražnikovo ofenzivo. Hudi napori so povzročili, da je 18 partizanov klonilo in prelomilo partizansko prisego, začelo sodelovati z okupacijsko policijo, eden od teh pa je bil v partizanske vrste poslan že kot ovaduh.

Iz opisanih razlogov se je število slovenskih partizanov močno zmanjšalo. Do konca leta 1941 jih je ostalo v partizanskih enotah v okviru pokrajin, kjer so vstopili, samo 568 ali samo nekaj več kot 27 % in to 303 gorenjski partizani, 58 štajerskih partizanov, 162 partizanov v enotah na ozemlju pod italijansko okupacijo (od

tega 52 v gorenjskih enotah, ki so že v jeseni 1941 prišle začasno v Polhograjske dolomite) in 45 partizanov izgnancev oz. izseljencev v jugoslovanskih enotah zunaj Slovenije. Ker se je 75 gorenjskih in štajerskih partizanov po odhodu iz svojih prvih enot vključilo v partizanske čete na ozemlju pod italijansko okupacijo, kjer jih je do konca leta 6 padlo, nekaj pa jih je bilo ujetih oziroma so postali politični aktivisti, ali so se zatekli v Ljubljano, pa je bilo na Silvestrovo 1941. leta število partizanov na Slovenskem še za okrog 50 večje, vendar bo to treba na podlagi že zbranih podatkov še izračunati. Razen tega bi mogli temu številu prišteti še okrog 50 partizanov, ki so bili iz partizanskih enot poslani kot aktivisti OF na terensko politično delo. Skupno je bilo torej konec leta 1941 na Slovenskem okrog 670 partizanov ali skoraj tretjina borcev, ki so vstopili leta 1941 na Slovenskem v partizanske enote. Procentualno je ostalo do konca leta 1941 v partizanih največ borcev, ki so odšli v partizane na jugoslovanskem ozemlju zunaj Slovenije, precej manj na Gorenjskem in le dobra petina štajerskih partizanov.

Usoda slovenskih partizanov iz leta 1941 v celotnem obdobju NOB

Ko smo spremljali usodo slovenskih partizanov iz leta 1941 skozi vse obdobje NOB, smo ugotovili še naslednje.

Od partizanov, ki so se vrnili domov ali zatekli na ozemlje, kjer jih okupator ni več preganjal, oz. so opravljali delo terenskih aktivistov, se jih je do konca vojne kar 627 zopet vrnilo v partizanske enote in to 50 že v prvem letu, 208 v letu 1942, 166 v 1943. letu, 173 leta 1944 in še 30 v zadnjem letu vojne.

V tabeli 5 prikazujemo, koliko partizanov iz leta 1941 je padlo in v katerem letu so padli:

Tabela 5

Padli v boju	Skupno	1941	1942	1943	1944	1945
Partizani na Gorenjskem	277	50 ^a	132	38	34	23
Partizani na Štajerskem	81	21 ^b	29	18	10	3
Partizani na slov. ozemlju						
pod ital. okup.	166	42 ^c	42	43	25	14
Slov. part. zunaj Slovenije	32	13	9	5	2	3
	556	126	212	104	71	43

^a 2 sta padla po vključitvi v partizanske enote pod ital. okupacijo.

^b 4 so padli po vključitvi v partizanske enote na ozemlju pod ital. okupacijo.

^c 5 jih je padlo potem, ko so se vključili v gorenjske partizanske enote.

Tabela 5 kaže, da je od 2058 slovenskih partizanov iz leta 1941 padlo v NOB 556 borcev ali 27 %, od tega največ v prvih dveh letih. Padlo je več kot 30 % prvoborcev na Štajerskem, skoraj 30 % partizanov, ki so v letu 1941 odšli v partizane na slovenskem ozemlju pod italijansko okupacijo, nekaj več kot četrtina partizanov na Gorenjskem in 23,88 % slovenskih partizanov izgnancev. Ker usode nekaterih partizanov nismo mogli ugotoviti, je ta odstotek prav gotovo še višji.

V tabeli 6 prikazujemo število na smrt obsojenih in ustreljenih ujetih oz. aretiranih partizanov iz leta 1941.

Tabela 6

Obsojeni na smrt in ustreljeni	Skupno	1941	1942	1943	1944	1945
Partizani na Gorenjskem	115	34	65	8	6	2
Partizani na Štajerskem	73	52	17	2	1	1
Partizani na slov. ozemlju pod ital. okupacijo	50	14	27	7	1	1
Slov. partizani na jugoslovanskem ozemlju zunaj Slovenije	8	4	—	2	1	1
	246	104	109	19	9	5

Tudi ti podatki kažejo, da so okupatorji obsodili na smrt in ustrelili 246 naših prvih borcev in to največ v letih 1942 in 1941. Na smrt obsojenih in ustreljenih je bilo 115 partizanov na Gorenjskem, procentualno pa največ prvoborcev na Štajerskem in to nekaj več kot 27 %.

Od v letu 1941 ujetih ali aretiranih 129 partizanov, ki so prvič vstopili v partizane na ozemlju pod italijansko okupacijo, so jih Italijani obsodili na smrt in ustrelili 14 ali 11 %, kar pripisujemo dejstvu, da so italijanski okupatorji začeli s smrtjo kaznovati partizane šele ob koncu tega leta. Od 23 ujetih partizanov izgnancev so sovražniki v letu 1941 obsodili na smrt in ustrelili 4.

Mnoge od ujetih ali doma aretiranih partizanov so okupatorji poslali v koncentracijska taborišča, odkoder so se le redki vrnili.

Število v taboriščih umrlih partizanov kaže tabela 7.

Tabela 7

Umrli v taboriščih	Skupno	1941	1942	1943	1944	1945	Ni znano kdaj
Partizani na Gorenjskem	60	1	42	9	2	6	—
Partizani na Štajerskem	4	—	3	1	—	—	—
Partizani na slov. ozemlju pod italijansko okupacijo	8	—	1	—	2	2	3
Slovenski partizani zunaj Slovenije	8	6	2	—	—	—	—
	80	7	48	10	4	8	3

Med 80 slovenskimi partizani iz leta 1941, ki so med vojno umrli v taboriščih, jih je bilo 60 iz Gorenjske. Največ jih je podleglo mučenju in stradanju v letu 1942 in to v nemških taboriščih. Če pa primerjamo med seboj, tabele o številu ujetih, ustreljenih in umrlih v taboriščih, potem spoznamo, da so Nemci ujeli v prvem letu vojne 13 partizanov na Štajerskem več kot na Gorenjskem, da pa so ustrelili v letu 1941 18 partizanov na Štajerskem več kot na Gorenjskem, od katerih so mnoge poslali v taborišča. To je tudi vzrok, da so le 4 partizani s Štajerske iz leta 1941 umrli v taboriščih. Milejši postopek na Gorenjskem je bil razen drugih vzrokov tudi posledica množične vstaje, ki je nemški okupator zlasti v decembru ni mogel obvladati samo z grobo vojaško silo, temveč je moral odstopiti od grožnje, da bo

vsak upornik takoj ustreljen, in razglasiti, da ne bo ustrelil tistih partizanov, ki se bodo vrnili domov. Po doslej ugotovljenih podatkih nihče od ujetih partizanov z ozemlja pod italijansko okupacijo ni umrl v taborišču v letu 1941, ker teh taborišč v tem času še ni bilo, pač pa je v taboriščih v tem letu umrlo kar 6 partizanov izgnancev. Ko ugotavljamo, da je med NOB v letih 1941—45 padlo v bojih 556 slovenskih partizanov iz leta 1941, da jih je bilo obsojenih na smrt in ustreljenih 246, da jih je umrlo 80 v taboriščih, 17 pa jih je zaradi ran in prehudih naporov umrlo med vojno, spoznamo, da jih je najmanj 899 ali nekaj več kot 43 % žrtvovalo svoja življenja za svobodo. Usode 73 prvoborcev nismo mogli ugotoviti. Partizanska sodišča so jih 47 obsodila na smrt, kar priča o visokem številu najstrožjih kazni, ki so jih izrekli v težkih časih zaradi grobega kršenja discipline. Nekatere so Nemci poslali v svojo vojsko, kjer jih je padlo 13 in prav toliko tudi v domobranskih vrstah. Ob koncu vojne je ostalo živih 1013 ali nekaj manj kot polovica slovenskih partizanov iz leta 1941 in sicer 593 partizanov iz Gorenjske, 85 s Štajerske, 273 partizanov, ki so v partizanske enote vstopili na ozemlju pod italijansko okupacijo, in 62 partizanov, ki so odšli v jugoslovanske partizanske enote zunaj Slovenije.

Nasilje okupatorjev nad družinami slovenskih partizanov iz leta 1941

Okupatorji so hoteli zatreti vstajo tudi z ostrimi ukrepi proti partizanskim družinam. Družine 147 partizanov so začasno zaprli, družine 485 prvoborcev so internirali, iz 48 družin slovenskih prvoborcev so ustrelili svojce, 74 družin prvoborcev se je moralo pred okupatorjevimi maščevalnimi ukrepi umakniti v ilegalo, družine 39 prvoborcev pa so se z nemškega zasedenega ozemlja umaknile na slovensko ozemlje pod Italijani. Tudi ukrepi proti družinam teh borcev kažejo, na kakšne žrtve je moral biti pripravljen človek, ki je leta 1941 odšel v partizane.

Organizacijska sestava partizanskih enot, njena povezanost z organizacijsko sestavo KPS in OF in spreminjanje taktike vzporedno z rastjo partizanske vojske

Partizanske skupine, čete in bataljoni, ki so jih v letu 1941 ustanovili na Slovenskem, so bili jedra nastajajoče slovenske narodnoosvobodilne vojske. Ta je nastajala v izredno težkih pogojih in se morala že od prvega dne boriti proti številčno in tehnično mnogo močnejšemu sovražniku. Njeno zaledje so bili odbori OF in številni patrioti, zato je okupatorjem ni uspelo nikoli ločiti od prebivalstva in uničiti ali prisiliti, da bi zapustila slovensko ozemlje. Med teritorialnimi partijskimi organizacijami in organizacijami OF in partizanskimi enotami je mogoče ugotoviti tudi neposredno zvezo. Medtem ko je bil na Gorenjskem v vsakem okrožju ustanovljen partizanski bataljon, pa je dala večina okrožij na Štajerskem, Notranjskem in Dolenjskem svojo partizansko četo, medtem ko je dala Ljubljana z okolico večino borcev krimskega bataljona. Štajerske partizanske čete so se v oktobru združile v bataljon, ki pa ni uspel prodreti v Posavje in preprečiti množičnega izganjanja Slovencev. Partizanski oddelek, ki je bil tudi ustanovljen v ta namen na Dolenjskem, je bil le začasna enota. Iz čet, ki so delovale v severozahodnem delu Dolenjske, je bil sredi decembra ustanovljen II. (štajerski) bataljon. Med decembrsko vstajo na Gorenjskem je nastal Prešernov bataljon, ki pa se je kmalu preoblikoval v četo, medtem pa je pod Kožljekom nad Borovnico začel nastajati III. (Šerčerjev) bataljon. Partizanske enote so že v jeseni 1941 začele premagovati navezanost na domači teren in se niso več bojevale samo na ozemlju, kjer so bile ustanovljene, temveč so že prehajale mejo med ozemljem, ki je bilo pod nemško oz. italijansko okupacijo. Medtem

ko v Prekmurju in na Koroškem partizanskih enot v letu 1941 še ni bilo, pa je delovala na Primorskem četa, ki je tja prišla sredi septembra z Mokrcar.

Večji razmah partizanstva na Slovenskem v letu 1941 je zavrila izredno ostra zima, ko je živo srebro padlo tudi na 30° C in še več pod ničlo in so številnim partizanom, ki so taborili v zasneženih gorah in gozdovih, zmrznili prsti. Ko so se pretolkli skozi strašno zimo, so s pomočjo terenskih organizacij OF okrepili partizanske enote z mnogimi novimi borci in spomladi 1942 priborili prvo večje osvobodeno ozemlje na Notranjskem in Kočevskem.

Partizanske enote so si pridobile že v letu 1941 bogate izkušnje in so prehajale od sabotažnih in diverzantskih akcij k prvim uspešnim napadom na sovražnikove postojanke in k prvim dobro pripravljenim zasedam in večjim obrambnim bojem. Na podlagi pridobljenih izkušenj je komandant kamniškega bataljona v novembru 1941 napisal kratek tečaj za partizanske poveljnike, ki ga je glavno poveljstvo poleg drugih člankov o partizanski strategiji in taktiki razmnožilo in poslalo partizanskim enotam.

Socialna in politična pripadnost partizanov iz leta 1941 je vplivala na to, da je narodnoosvobodilni boj dobil značaj ljudske revolucije

V članku »Partizani — jeklena pest slovenskega naroda«, objavljenem oktobra 1941 v Slovenskem partizanu, osrednjem glasilu glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, je objavljen tudi zanimiv podatek o socialnem izvoru partizanov. V njem piše: »Osnovno jedro OF tvori delovno ljudstvo, to je tista večinska plast slovenskega naroda, ki je bila v naši politični preteklosti odrinjena od vodstva javnega življenja. Iz te plasti se pretežno mobilizirajo tudi partizanski oddelki. Ravno v tem je poročstvo za uspeh. Partizanski oddelki zato niso samo vojska z izključno vojaškimi nalogami, temveč so tudi nosilci in propagatorji narodne zavesti in ideje narodne osvoboditve...«

V članku »Pomen slovenskega partizanstva«, objavljenem 1. oktobra v Slovenskem poročevalcu beremo: »...Borba slovenskih partizanov je živo nasprotje hlapčevstva, kapitulantstva, nemoralnega sožitja s tujimi zatiralci. Borba slovenskih partizanov je dokaz, da je naša narodna nesreča sprostila v našem narodu — to se pravi v njegovih ljudskih globinah — neomahljive in neizčrpne borbene sile... Slovensko ljudstvo brani in osvobaja slovenski narod. Kdo bo moral po osvoboditvi temu ljudstvu še kratiti njegove ljudske, njegove človeške pravice?!... V tem pa je ljudski, je socialni pomen slovenskega partizanstva... Iz vsega tega pa sledi dolžnost vsake skupine, ki sodeluje v OF slovenskega naroda, da partizanstvo ne podpira zgolj moralno, temveč tudi dejansko, to se pravi, da mu dovaja nove borbene sile.«

Ko danes po 34 letih na podlagi statističnih podatkov ugotavljamo socialno in politično pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941, moramo takratni oceni samo pritrditi. Zbrani podatki dovolj zgovorno govore, da so za orožje prišli najprej borbeni delavci, obrtniški in trgovski pomočniki in napredni izobraženci, ki so se jim že v decembrski vstaji prvič množično pridružili tudi kmetje. Tako številna udeležba delavcev v partizanskih enotah je dala delavskemu razredu vodilno vlogo v osvobodilnem boju slovenskega naroda in v vsem njegovem nadaljnjem političnem delovanju. Komunistična partija Slovenije je pravilno ocenila, da je delavski razred Slovenije kot najnaprednejši družbeni razred dolžan in sposoben zbrati v najusodnejših dneh slovenske zgodovine okrog sebe najširše ljudske množice in jih povesti v boj za osvoboditev. Izsledki dosedanjih raziskav potrjujejo, da je bila vloga KPS pri ustanavljanju in krepitvi partizanskih enot in usmerjanju njihovega boja odločilna, množična udeležba in žrtve njenih članov v teh enotah in njihova borbenost

in politična zrelost, ki so jo pridobili v dolgoletnem boju za pravice slovenskega naroda in delovnega ljudstva in jih je usposobila, da so mogli uspešno voditi partizanske enote, pa ji je prinesla vodilno mesto tudi v oboroženih enotah.

Socialna in politična pripadnost borcev in poveljniškega kadra je dala partizanski vojski povsem ljudski značaj. Delavci, posebno pa komunisti, so uveljavili nove odnose ne samo med partizani, ampak tudi med borci in prebivalstvom. Ti odnosi borbenosti in tovarištva so se ohranili tudi še potem, ko so se vključili v narodno-osvobodilno vojsko razen delavcev bolj množično tudi drugi družbeni sloji, posebno pa kmetje, in druge politične skupine, so vplivali na idejno in politično preobrazbo vsega slovenskega ljudstva, združenega v Osvobodilni fronti. S tem pa je bilo mogoče uresničiti hotenje ljudskih množic po nacionalni in socialni osvoboditvi in narodno-osvobodilni boj je dobil značaj ljudske revolucije, saj se je vzporedno z nacionalno osvoboditvijo uveljavila tudi resnično ljudska demokracija, kar je omogočilo prehod v socialistično družbo.

Ljuba Skornšek

Ljubši mi kamen je

*Ljubši mi kamen je
sredi divjega trnja v gmajni,
kot zlizan meščan
tega razklanega časa.*

*Karieristi, biciklisti, birokrati in magnati,
vsi, ki jih čas še ni pomél,
vsi so vlegli se na moje srce,
ki ga v uporih stiska gnev...*

*Oprostite mi, da srce ni motor,
da srce, da srce boli,
da moram vam povedati,
da ljubši mi kamen je in divji trn...*

1946

Janez Kajzer

Življenje Slovencev v svobodi

Shujšani, bolni povratniki iz taborišč — »Pa smo le zmagali«

Prav kmalu po vojni je postala domača nova beseda — repatriacija: vrnitev vseh tistih, ki jih je vojna raztepla vsepovsod po svetu, predvsem v številna uničevalna taborišča. Časopisna rubrika z naslovom »Kje so naši dragi« je postajala iz dneva v dan zajetnejša. Veliko je bilo vprašanj, le malo odgovorov. Prvi taboriščniki so se prebili domov sami. Konec maja 1945 je prispela na Jesenice organizirana skupina štiridesetih internirancev. Eden izmed njih, partizan Ivan, je bil odpeljan v taborišče pet mesecev prej. Ko so ga ujeli, je bil zdrav, zdaj je tehtal le še trideset kilogramov in je bil podoben živemu okostnjaku. Govoril je le s težavo. Le za trenutek so se mu zablisnile oči, ko je rekel: »Pa smo le zmagali!«

V časopisu je bila vsak dan daljša rubrika z naslovom »Dobro srce Ljubljane«. V tej rubriki so objavljali imena tistih, ki so darovali denar za vdove in sirote padlih borcev, za ranjene borce, za internirance — povratnike.

Štabu za repatriacijo političnih internirancev in vojnih ujetnikov se je medtem posrečilo zvedeti, da žive Jugoslovani v nekaj sto nemških taboriščih: v Schleswig-Holsteinu šest tisoč, na Meklenburškem in Pomorjanskem štiri tisoč, v Brandenburgski petindvajset tisoč, v Porenju devetintrideset tisoč, v Avstriji osemindeset tisoč... Zvedeli so, da je položaj internirancev v taboriščih še vedno težak. Ljudje so umirali od izčrpanosti, pegavice in diareje. V Dachauu so na primer interniranci dobivali pod upravo SS le 850 kalorij na dan. Ko so po osvoboditvi dobili nekaj konzerv, je bila reakcija telesa tako huda, da so mnogi v treh, štirih dneh umrli. Dr. Mis je sporočil iz Dachaua, da je še 18. maja v taborišču deset Slovencev umrlo zaradi pegavice in izčrpanosti.

V Jugoslaviji so medtem pripravili štirideset zbirališč za internirance. Tu naj bi vračajoči se interniranci preživeli karantensko dobo, ki se je izkazala za nujno. V Kranju je namreč nekaj ljudi zbolelo za tifusom. Prvi je zbolel interniranec, ki se je po mnogih težavah srečno vrnil iz Mauthausna. Skoraj pol milijona Jugoslovancev se je vračalo iz nemških taborišč. Vsi so bili podhranjeni, mnogi bolni, mnogi trpinčeni. Vračali so se po neurejenih prometnih poteh. Vedelo se je, da repatriacija ne bo izvršena čez noč, ampak da bo trajala več mesecev.

Petega junija 1945 se je v poznih večernih urah raznesel po Ljubljani glas, da bo pripeljal v mesto prvi velik transport iz Dachaua. Šele poldrugo uro po polnoči so

se ustavili avtomobili pred ljubljansko univerzo. Iz njih so stopili prvi rešeni jetniki, srečni, da so se po tolikšnih mukah in trpljenju končno vrnili na domača tla. Prvi transport je štel 1050 mož in žena. Vožnja je trajala celih osemnajst ur. Interniranci so povedali, da bodo v dobrem tednu prispeli še trije transporti, v vsakem po tisoč ljudi.

Ljubljančani so se začeli zbirati na Kongresnem trgu že ob desetih zvečer in so čakali vse do pol dveh, ko so pripeljali prvi tovornjaki. Ljudje so na poziv po zvočniku utihnili in se umaknili. Žene so pričakovale svoje može z otroki v naročju. Ko je bil govor o mrtvih, si je ta in ona obrisala oči, da otroci ne bi opazili, kako je izgubila upanje v moževo vrnitev.

Ko je kolona prispela, je množica vzvalovala. Vsak je hotel čimprej videti svojega dragega. S tovornjakov so se zaslišali vzkliki: »Živela nova Jugoslavija! Živel maršal Tito!«

Jetniki so bili zaradi dolge vožnje utrujeni, a so kljub temu živahno odzdravljali Ljubljančanom, ki so jih pričakali z rožami in cigaretami. Brat je objemal brata. Mati je jokala ob sinu. Žena je povpraševala po svojem možu. Tudi rešeni jetniki so mrzlično spraševali po svojcih. Eden izmed njih ni mogel verjeti, da so mu beli pobili vse otroke.

Med povratniki je bil tudi Jože Peternel iz Stare fare pri Škofji Loki. Pred vojno je bil najmlajši narednik bivše jugoslovanske vojske. Leta 1941 so ga ujeli kot partizana v Banatu. Najprej so ga poslali delat v francoske kamnolome. Pozneje so ga prepeljali v Steinbruck in delali na njem »znanstvene poskuse«. Mučili so ga v vreli in ledeni vodi, z elektriko, s plinom. Od štiristotih »poskusnih kuncev« sta ostala živa samo on in neki Rus. Sedaj se je vrnil, še ne devetnajst let star, kot živa priča nemških grozodejstev. Ljudje, ki so poslušali njegovo utrjeno pripovedovanje, so komaj mogli verjeti, da se je vse to res lahko zgodilo.

Laži o Jugoslaviji

Dva meseca pozneje, v začetku avgusta, so se interniranci še vedno vračali domov. Tako se je v prvih avgustovskih dneh ustavil na ljubljanski postaji sanitetni vlak, ki je vozil 574 bolnikov in rekonvalescentov iz taborišča Mauthausen. Večidel so bili med njimi Grki in Romuni. Bilo pa je tudi 73 Slovencev, med njimi 13 hudo bolnih. Bolniki, nekateri shujšani do kosti, so pripovedovali grozotne stvari o taborišču smrti, iz katerega so prihajali.

Sredi avgusta se je vrnilo na svoje domove dvesto slovenskih izgnancev iz Valjeva. Pripovedovali so, da so našli v Srbiji drugo domovino. Nikoli ne bodo pozabili, kako lepo so jih sprejeli srbski bratje.

Vrnili so se tudi slovenski izseljenci iz Stuttgarta. Na gorenjskih postajah so ljudje sami od sebe prinašali vračajočim jerbaze živeža. Te pregnance so nemški frici natrpali v tovornjake pred štirimi leti. Štiri leta so trpeli in delali pod nečloveškimi pogoji. Sedaj so se vračali v okrašenem vlaku, čeprav v odprti vagonih, z zastavami, polni hrepenenja po domovini. Spraševali so, kako je sedaj, kako je z oblastjo, kako s tovarnami, ali že delujejo, kako z zemljo.

Skozi Slovenijo so potovale nove in nove trume vračajočih se internancev. Do srede avgusta se je vrnilo domov že 43 000 Slovencev, skozi Slovenijo pa se je vračalo tudi 58 000 Jugoslovancev drugih narodnosti in 14 000 tujcev. Slovenske zbirne baze so dotlej sprejele že 115 000 izseljencev. Večina povratnikov je bila nadvse

slabega zdravja, so ugotavljali zdravniki, veliko je bilo povsem onemoglih, dosti tuberkuloznih. Nekateri izčrpani povratniki so umrli že med potjo ali takoj po vrnitvi v domovino.

V začetku septembra je bilo v tujini še vedno veliko internirancev, ki so si obupno želeli oditi domov. Od 400 000 izseljenih Jugoslovanov jih je bilo 200 000 še vedno na tujem. Slovenski izseljenci v taborišču Giessen-Wetzlar so pisali domov, da so jih ameriški tanki osvobodili že 27. marca. Od tedaj pa čakajo na vrnitev v domovino že pet mesecev. Jezili so se, da jim potekajo dnevi v brezplodnem čakanju. Sporočali so tudi, da jih posamezniki skušajo odvrniti od domovine. O novi Jugoslaviji da širijo lažne novice. Zatrjevali so jim, da jih čaka doma še hujše življenje in da doma sploh niso zaželeni. Ob koncu so interniranci prosili, naj domače oblasti store vse, da bi čimprej prišli domov.

Nekateri ubežniki iz Jugoslavije, ki so zunaj prišli v stik z interniranci, so jim prigovarjali, naj se izjavijo za Kanado ali pa naj z vrnitvijo domov počakajo nekaj časa, »da se bo položaj spremenil«. Nekatere interniranke iz Rawensbrücka so pobegnile in prišle domov na lastno pest.

Interniranci in izseljenci, ki so še ostali na tujem, so imeli pri vračanju v domovino vse več težav. Dva izseljenca iz Krškega, ki sta preživela štiri leta v Nemčiji, sta pisala, da so se zadnje čase razširile alarmantne novice o političnem položaju v Jugoslaviji. Sporočala sta, da so izseljenci popolnoma zbegani. Zavezniške oblasti jim ne povedo o položaju v Jugoslaviji ničesar določnega. Nekateri ljudje pa jih poskušajo na vse načine odvrniti od domovine. Ti ljudje so trdili, da so sami videli, kako so Slovenci bežali pred partizanskim terorjem čez mejo. Nadalje so zatrjevali izseljencem, da je v Jugoslaviji revolucija, da ni nobenega reda. Vsi tisti Jugoslovani, ki so bili v Nemčiji dalj kot eno leto, da so takoj ustreljeni, vsem drugim pa zaplenijo imetje že na meji. Navkljub takšnim lažem se mnogi še vedno odločajo za pot domov, sta pribila krška izseljenca.

Dve povratnici iz nemške internacije sta pripovedovali, da avstrijske oblasti njunega avtobusa niso pustile čez mejo. En avtobus se je zato vrnil na Dunaj in odpeljal v Jugoslavijo skozi Madžarsko, potnice iz drugega avtobusa pa so napotili v taborišče, kjer so srečale prav čudno družbo Kočevarjev, volksdeutscherjev, sumljivih Hrvatov in Slovencev, ki so vsi vprek zabavljali čez novo Jugoslavijo. Razlagali so, da se bo meja v treh tednih pomaknila do Zidanega mosta.

Primorec, ki so ga fašistične oblasti že pred vojno nasilno preselile v Milan, je sporočal, kako so se po vojni veselili vrnitve domov. Že 5. maja so ustanovili Narodnoosvobodilni odbor za severno Italijo in repatriacijski odsek. Zavezniške oblasti pa repatriaciji niso šle na roko. Tako je mogel prvi transport odpotovati šele avgusta. V njem so bili interniranci. Izseljenci, ki so imeli v Italiji tudi stanovanjsko opremo, so sklenili, da počakajo na redne železniške zveze. Saj bi bilo nesmiselno tam pustiti pohištvo, ki ga bodo rabili doma. Primorski izseljenec je zatem v pismu še sporočil, da so zavezniške oblasti septembra razgnale Narodnoosvobodilni odbor. Več tisoč ljudi s Primorske, ujetnikov, internirancev in odseljenec je navkljub sovražni propagandi nestrpno čakalo na dan vrnitve.

Izseljeni pas med Savo in Krko, ki so ga Nemci naselili s Kočevarji, se je spet polagoma polnil z domačimi ljudmi, ki so hiteli obnavljati razdejane domačije. Povratniki so sprva malce nezaupljivo gledali na novo ljudsko oblast, saj so bili še vsi pod vtisom lažne propagande v tujini, ki je nenehno blatila njihovo domovino. Kmalu so se lahko prepričali, da je bilo vse tisto, kar so jim govorili zunaj, le natolcevanje.

Že v prvih junijskih dneh so na seji narodne vlade sklenili, da bo postalo premoženje sovražnikov in izdajalcev državna last. Objavljen je bil tudi poziv za zbiranje podatkov o vojni škodi. Tudi Jugoslavija je nameravala predložiti svoje zahteve medzavezniški komisiji za ugotavljanje in povrnitev vojne škode.

Domače sodne oblasti so hitele s pripravljanjem prvih procesov. Triindvajsetega junija je bil v Ljubljani prvi javen proces proti enajstim gestapovskim zločincem in belogardističnim izdajalcem. Ker je sodna dvorana sprejela le majhno število poslušalcev, so razpravo po zvočnikih prenašali na ulice.

Javni tožilec je obtožnico zaključil z besedami: »Najstrahotnejša vojna v svetovni zgodovini je končana. Nacizem in fašizem, bratska zarotnika zoper civilizacijo in demokracijo, sta pobita in uničena. Krvoloki so izročeni ljudski pravici. Narodi Evrope so rešeni krvave more in dihaajo svobodno. Vojaška dejanja zaključene vojne prehajajo v zgodovino. Neskončna veriga vojnih zločinov postaja snov za znanstveno raziskovanje kriminalistov, psihiatrov, zgodovinarjev. Nove naloge stopajo pred narode Evrope, predvsem na polju obnove. Z bolestjo v srcu se ozirajo tudi narodi Jugoslavije po svoji domovini. Kjer so nekoč cvetela mesta, trgi in vasi, kjer so se razprostirala rodovitna polja, kjer je rodila vinska trta, tam gledamo danes ruševine in pogorišča, opuščena in opustošena polja, uničene vinograde in posekane gozdove. Kar so stoletja ustvarjali žulji našega delovnega ljudstva, je uničeno in pokončano. Trupla junaških borcev počivajo vsepovsod po domovini in na tujem: desetisoči našega zvestega ljudstva pa še ždijo po taboriščih po Evropi in čakajo na vrnitev. Doma bodo našli razredčene družine in uničeno imetje. To sta nam napravila sovražnik in domači izdajalec. V imenu vsega našega trpečega ljudstva naj se izvrši pravica nad njimi.«

Pisec časopisnega uvodnika je komentiral:

— Na zatožni klopi sedijo Nemci, nemčurji, gestapovci, renegati, belogardisti, brivci, književniki, župani in propagandisti. To so različna imena in različni poklici: delo teh ljudi pa je bilo skupno in enako. Slepili so ljudstvo, da bi ga še bolj razklali in da bi ga okupator laže in v večjem številu pokončal. Obtožnica je jasno pokazala, kako teče rdeča nit premišljenega zločina in veleizdaje od članov nemške vojske in gestapovca do kulturbundovca in italijanskega fašista, do plehkkih in poniglih »ideologov« belogardizma — rdeča nit drži vse do nizkotnega klavca. Izredno vojaško sodišče je vseh enajst obtožencev obsodilo na smrt in na zaplembo njihovega imetja, višje vojaško sodišče pa je sodbo potrdilo.

Agencija Reuter je medtem prinesla novico, da bodo glavnim nemškim zločincem sodili pred mednarodnim vojaškim sodiščem štirih sil, Velike Britanije, Združenih držav, Sovjetske zveze in Francije. Tudi svet se je pripravljal, da obsodi najhujše vojne zločince.

Doma je sledila vrsta procesov, ki jih je pripravilo javno tožilstvo v Ljubljani. Prvi je bil konec junija proces proti Jožetu Hlebcu in rabljem ljubljanske domobranske policije. Pred sodniki se je znašlo dvajset ljudi, večidel članov Hlebčeve morilske tolpe.

Največ je imel na vesti sam Jože Hlebec. Narodne izdajalce so najbolj bremenile žive priče v dvorani. Mara Prosenova je pričala: »Na levisi bom do smrti nosila znamenje Hlebčeve dobrote. Ti si me, zločinec, zverina, mučil — z žarečim železom si mi žgal meso na roki, da bi izsilil priznanje iz mene. Zverinsko si me mučil, vse moje telo je bilo ena sama rana.«

23. junija 1945 se je začel v Ljubljani prvi proces proti enajstim gestapovskim zločincem

Večina obtoženih je zanikovala krivdo. Končno jih je postavil na laž sam Hlebec, češ kaj se boste izgovarjali, saj smo bili vsi skupaj zagrizeni proti partizanom. Obtoženci niso pokazali ne kesanja ne obžalovanja. Ko so prosili za življenje in jokali, je iz njih govoril samo strah pred kaznijo. Jožeta Hlebca je sodišče obsodilo na smrt na vešalih, štirje so bili obsojeni na zaporne kazni, vsi drugi pa na smrt z ustrelitvijo. Justificirani so bili naslednjega dne, Jože Hlebec se je v zaporu štiri ure prej obesil sam.

Prvi procesi so potekali v dneh, ko so vsepovsod v domovini izkopavali plitve grobove iz zadnjih dni vojne, grozotne dokaze zločinov, ki so bili storjeni na samem pragu svobode. Morilci, ki so prihajali pred sodišča, zares niso mogli pričakovati milosti.

Amnestija

Ljudska oblast pa je kaj kmalu začutila, da bo vendarle treba marsikaj spregledati. Petega avgusta 1945 je bil objavljen ukaz o amnestiji in pomilostitvi. S tem dnevem je bila podeljena splošna amnestija vsem osebam, ki so sodelovale v četniških in Nedičevskih enotah, v enotah hrvatskega in slovenskega domobranstva, muslimanski milici in skipetarskih oboroženih formacijah in v vseh drugih oboroženih formacijah v službi okupatorja. Amnestija se je nanašala nadalje na vse osebe, ki so pripadale enakim političnim organizacijam ali administrativnemu in sodnemu aparatu, na osebe, ki so dezertirale iz Jugoslovanske armade ali pa se niso odzvale mobilizaciji, osebam, ki so sodelovale z okupatorjem na kulturnem in umetniškem polju, kolikor to sodelovanje ni presegalo njihove običajne poklicne dejavnosti in na osebe, ki so klevetale Jugoslovansko armado, njene predstavnike, narodne oblasti in njihove organe.

Od amnestije so bile izvzete osebe, ki so zakriville zločine, kakor uboje, požige, rope, posilstva, nadalje člani Kulturbunda, ovađuhi, agenti, uradniki in funkcionarji Gestapa, Ovre in sploh tajne politične policije v službi okupatorja in prekih sodišč, izvzeti so bili tudi ideološki pobudniki, organizatorji in voditelji ter osebe, ki so pred odgovornostjo pobegnile v tujino. Osebam, ki so bile že obsojene, je bila kazen povsem odpuščena ali pa močno zmanjšana.

Nova družba se ni želela maščevati za vsako ceno, čeprav tudi ni mogla spregledati zločincev in zločinov. Splošna amnestija se je nanašala predvsem na številne zavedence, nadalje na tiste, ki so stopili v sovražne formacije pod hudim pritiskom in prisilo, seveda pa le na tiste, ki si niso rok umazali s krvjo. To ni bila prva amnestija, saj je prvo razglasil maršal Tito že med bojem, septembra 1944, ko je povabil zaslepljene, naj spregledajo, zapuste okupatorjeve vrste in se pridružijo Narodnoosvobodilni vojski. Mnogi so takrat to tudi zares storili.

Amnestija je imela velik odmev doma in v tujini. Domači komentatorji so zapisali, naj se amnestiranci zavedajo, da je njihova prihodnost odvisna od njih samih, sami morajo z delom popraviti svojo preteklost in se tako uvrstiti v vrste svobodnih in enakopravnih državljanov. Maršal Tito je ob amnestiji dejal, da pa »gorje onemu, ki bi po tej amnestiji znova poslušal sirenske glasove sovražnikov dežele in bo šel po poti zločina in proti ljudski delavnosti.«

Konec avgusta 1945 je začasna Narodna skupščina v Beogradu v vrsti zakonov sprejela tudi zakon o ureditvi vojaških sodišč. Edvard Kardelj je zakon obrazložil takole: »Z zakonom o ureditvi vojaških sodišč smo prešli od načina sojenja, ki je običajen v vojnih časih, na redno sodstvo in s tem smo ustvarili pogoje za prehod v novo fazo razvoja naše države in našega pravnega reda. Z zakonom o kazenskih dejanjih proti narodu in državi smo odstranili možnost neenakosti, pretiravanja in celo pojav samovolje v borbi proti sovražnikom naroda in države...«

V vrsti procesov proti vojnim zločincem, ki so se odigrali še leta 1945, je bil deležen izjemnega zanimanja proces proti idejnim pobudnikom, propagatorjem, organizatorjem in članom izdajalskih organizacij, ki so sodelovali s sovražnikom proti narodnoosvobodilnemu gibanju slovenskega ljudstva. Proces je bil sredi decembra 1945 v Ljubljani.

Pred sodnike je stopilo 34 obtožencev, starih od 22 pa do 54 let. Po poklicu so bili direktorji, uradniki, tehniki, profesorji, tovarnarji, oficirji bivše jugoslovanske vojske, duhovniki, domobranski oficirji, učitelji, trgovski pomočniki. Javni tožilec jih je obtožil, da so s svojim izdajalskim početjem povzročili nešteto umorov in ubojev ter zakrivali zapiranja, mučenja, odganjanja ljudi v koncentracijska taborišča in na prisilno delo in organizirali izdajalske vojaške formacije bele garde, četnikov, slovenskega domobranstva in bande črne roke, da bi tako podprli sovražnika in se z njegovim orožjem borili zoper lastno domovino.

Dr. Metod Mikuž je po štiridnevem procesu, na katerem je prišlo na dan marsikatero še neznano grozodejstvo, zapisal, da so bili najbolj razburljivi nastopi prič. »Videlo se je jasno, kako so se premagovale, da se ne bi dale zavesti čustvom. Kako s težavo je pripovedovala mati svoje gorje, tudi partizan je težko izbiral in lovil besede. A kakor hitro je zločinec tajil, je tudi pričam pošlo usmiljenje. Saj vsak proces pozna priče, a ta proces je bil nekaj posebnega. Ko so priče pričale o zločinu, so ga potrjevale in obenem s svojim strahotnim pričevanjem samim zahtevale kazen.«

Pet obtožencev je bilo obsojenih na smrt z obešenjem, dvanajst na smrt z ustrelitvijo, šestnajst na težko prisilno delo za dobo od 8 do 20 let, skupno na 230 let, eden pa je bil oproščen.

20. decembra 1945 se je začel v Ljubljani proces proti 34 vojnim zločincem

Komentator procesa je menil, da pomeni proces veliko zadoščenje slovenskemu narodu, obenem pa tudi velik opomin. Opomin, da je ob vsakem času nujno potrebna čuječnost in opomin tistim, ki so zbežali pred pravično kaznijo.

Sodišča narodne časti

V dosedanjem pregledu prvih sodnih procesov po vojni nismo obravnavali posebne vrste procesov, ki so se nanašali na »prestopke proti slovenski narodni časti«. Zakonski osnutek o zločinih in prestopkih proti slovenski narodni časti so pretresali na seji narodne vlade že v prvih dneh junija. Osmega junija pa je predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta izdalo tudi ustrezen zakon. To je bil zakon, ki ga je priklical na dan čas. Pred sodišče narodne časti naj bi prišli vsi tisti, ki so med okupacijo storili dejanja, ki so škodila ali pa bi lahko škodila ugledu in časti slovenskega naroda in njegovi odpornosti pri boju za osvoboditev. Vendar naj bi se pred temi sodišči zagovarjali le ljudje, ki so storili dejanja takega značaja, da jih ni mogoče označiti za veleizdajo ali za pomoč pri izvrševanju vojnih zločinov okupatorja. V tistem času je spadalo poslednje še pred vojaška sodišča, kmalu za tem pa pred redna sodišča.

Pred sodišča narodne časti naj bi prišli ljudje, ki so s svojim političnim, propagandnim, kulturnim, umetnostnim, gospodarskim ali upravnim delovanjem pomagali okupatorju pri izvajanju njegovih ukrepov. Sem je sodila udeležba v izdajalskih, političnih in vojaških organizacijah in njih podpiranje, nadalje predavanja ter pisanje oziroma podpisovanje v korist okupatorja, izdajanje, tiskanje ter razširjanje knjig, brošur, člankov, razglasov, letakov, s katerimi se opravičuje okupacija oziroma obsoja ali sramoti narodnoosvobodilni boj. Takšni propagandi je namreč

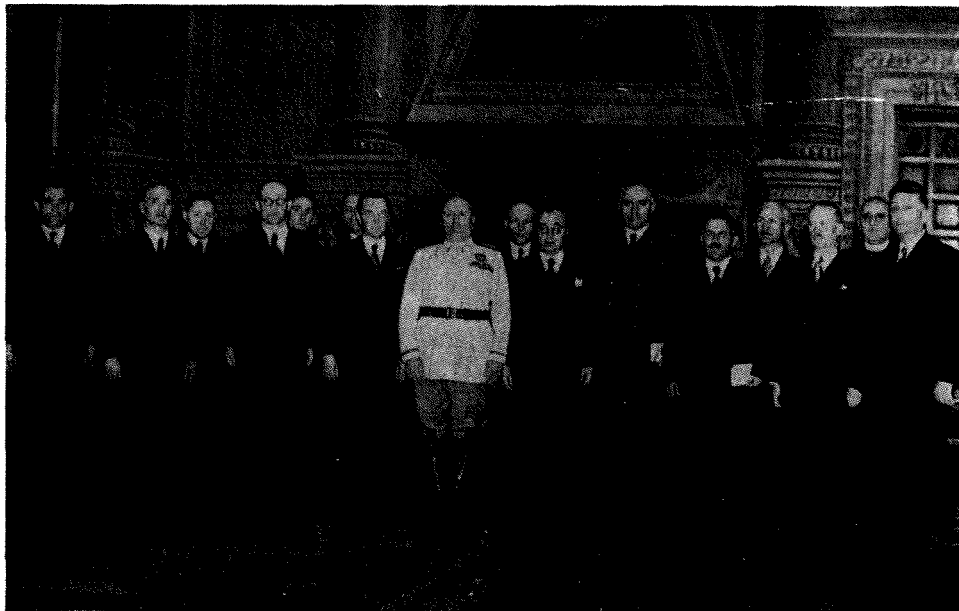
Črna roka na zatožni klopi. Proces proti črnorokcem se je začel 21. decembra 1945 v Ljubljani

nasedlo veliko preprostih ljudi in zato zašlo na kriva izdajalska pota. V dnevih pred osvoboditvijo so cele družine, zavedene od sovražne propagande, bežale pred osvoboditelji. Vsem, ki so k temu pripomogli, naj bi strogo in pravično povrnila sodišča narodne časti.

Pred sodišča narodne časti naj bi prišli vsi tisti, ki so posredno ali neposredno ovajali okupatorju poštene ljudi in bi njihove ovadbe lahko imele nevarne posledice za ovadene. Tudi vse gospodarsko udejstvovanje v korist okupatorja je bilo označeno kot prestoppek zoper narodno čast. Zagovarjali naj bi se vsi, ki so svoja gospodarska podjetja postavili v službo okupatorja. Pred sodišče naj bi prišli vsi tisti, ki so med okupacijo opravljali policijske ali uradniške službe, ki so bile za okupatorja posebno važne. Med prestopke zoper narodno čast pa so spadali tudi prijateljski stiki z okupatorsko vojsko in njegovo oblastjo in obiskovanje zabav in prireditev, naperjenih zoper slovenski narod. Zagovarjali naj bi se tudi vsi tisti, ki so bili leta 1941 na odgovornih mestih in so bili sokrivni sramotnega poraza in kapitulacije Jugoslavije.

Zakon je predvideval tri kazni. Najlažja, a zadosti huda kazen, je bila izguba narodne časti. Obsojeni na to kazen naj bi bili izključeni od vsega javnega udejstvovanja, izgubili bi pravico do javnih služb, poklicev in dostojanstev, izgubili bi vse državljske in politične pravice. Kazen naj bi bila začasna ali trajna. Nadalje sta bili predvideni še kazni lahkega ali težkega prisilnega dela ter popolna ali delna zaplemba imetja v korist države.

Predsednik predsedstva SNOS Josip Vidmar se je v uvodniku, v katerem je utemeljeval novi zakon, spraševal: »Osvobodilna fronta je v svojem nastanku sprejela v program točko o preroju slovenskega človeka. Boj in trpljenje tega naroda sta v tem pogledu storila svoje. Ali naj zdaj po zmagi ta moralni uspeh malomarno

Predstavniki slovenskih meščanskih strank so se v Rimu sramotno in izdajalsko poklonili Mussoliniju ter se mu zahvalili za priključitev Ljubljanske pokrajine k Italiji

zapravimo in uničimo? Ali naj dopustimo, da bo imela poniglava nezanesljivost v našem narodu enak položaj kakor junaštvo in zvestoba? Ali nismo nasprotno dolžni jasno in javno krepost potrditi in povzdigniti in ničvrednost ponižati in zavreči?»

Svoje pisanje je sklenil takole: »Vsa naša javnost, ves narod mora sodelovati pri moralnem čiščenju. Samo tako bo mogoče izbrisati med nami vso sramoto. Neko nedozorelo gledanje opažamo zlasti v mestih pri presoji tega dejstva. Pri izsledovanju nevrednih izražajo nekateri svoje pomisleke, češ ovajanje je nečasten posel. Ta ničevi pomislek izrekajo celo, ko gre za očitne narodne izdajalce. Toda ali se ljudje te miselnosti zavedajo, da gre pri tem za usodo naroda, za njegovo nemoteno delo, za njegov notranji mir in za naše moralno zdravje? ... Nobenega omahovanja, nobene nezdrave popustljivosti. Tvor mora biti izrezan!«

Četrtega julija 1945 je bila pred sodiščem slovenske narodne časti prva razprava. Prvi so stopili pred sodišče člani pokrajinskega sosveta za Ljubljansko pokrajino. Od dvanajstih obtoženih se jih je znašlo pred sodniki le šest, drugim so sodili v odsotnosti. Obtoženi so bili ljudje najrazličnejših poklicev: od bivšega rektorja univerze do industrijca, generalnega direktorja banke, veletrgovca in uradnika. Obtoženi so bili, da so se 8. junija 1941 v Rimu hlapčevsko poklonili Mussoliniju in mu izrazili globoko hvaležnost za njegove ukrepe ter ga prosili za varstvo. Naslednji dan so bili na sprejemu pri tajniku fašistične stranke in rimskemu županu. O sprejemih so po vrnitvi v Ljubljano dajali navdušene izjave. Njihova krivda je bila že v tem, da niso odklonili članstva v okupatorjevem sosvetu.

Obtoženi so bili razen enega vsi obsojeni na večleten odvzem narodne časti, delno na zaplembo premoženja, odsotni obsojenci pa tudi na kazen petih let zapora.

V naslednjih dneh so stopili pred isto sodišče gledališki umetniki — dramski igralci, člani opernega zbora, baletke, glasbeniki, v celoti osemnajst ljudi. Obtoženi so bili, da so med vojno namerno škodovali ugledu in časti slovenskega naroda in njegovi odpornosti s tem, da so sodelovali z okupatorjem in domačimi izdajalci, nekateri izmed obtožencev celo v nemškem jeziku igrali in vzdrževali prijateljske stike s pripadniki okupacijske vojske in oblasti. Vse to v času, ko je narodnoosvobodilno gibanje ukazalo kulturni molk. Javni tožilec je zlasti zameril tistim umetnicam, ki so iz hrama slovenske umetnosti hitele v stanovanja naših zasužnjevalcev in jih uslužno zabavale, pogosto do ranega jutra. Nekateri izmed umetnikov so se spozabili tako daleč, da so na javni prireditvi prepevali sramotilne kuplete o partizanih.

Sodniki so povsem oprostili le tri umetnike, drugih petnajst pa so obsodili na skupaj 97 let odvzema narodne časti, na 25 let težkega dela, na štiri in pol leta lahkega dela, sedem umetnikov pa je bilo obsojenih tudi na zaplembo premoženja.

Kazni niso bile nizke. Treba pa je pripisati, da je bila velika večina kmalu zatem amnestiranih, da so jim kazen odpustili. Najbolj so bili kaznovani že s tem, da je bil njihov hlapčevski odnos do okupatorja razgaljen javno pred vsem narodom.

Časopisni komentatorji so zamerili obtoženim kulturnim delavcem, da niso pošteno priznali svoje krivde, ampak so imeli v zalogi sto izgovorov. Zlasti so zamerili obtožencu, ki je v svoj zagovor dejal: »Nisem sodeloval z okupatorjem kot Slovenec, temveč kot umetnik!«

»Visoko se je postavil ta obtoženec,« je pisal komentator, »visoko nad čas, nad človeštvo, nad svoj narod in nad sodišče, nad vse pozemsko: umetnik — suveren, umetnik — kralj! Tako visoko nad nami navadnimi Zemljani so njegovi cilji in razgledi, da ga ne zadevajo prav nič ne narodnoosvobodilni boj, ne fašizem, ne morije, ne Dachau. On, umetnik, je tako predan umetnosti, da sodeluje pri Helden-tagu in večerja pri krvniku Rösenerju in ga pri tem prav nič ne peče vest.«

Znani umetniki pred sodiščem narodne časti — gotovo je bil to boleč, toda nujen rez.

Sredi julija je v nekdanjih Škofovih zavodih v Ljubljani sodišče za slovensko narodno čast sodilo 171 osebam različnih stanov in poklicev, ki so stopili v okupatorjev policijski sestav in opravljali službo na mestu, ki je bilo za okupatorja posebno важно. Tako je okupator lahko svoje ljudi poslal na druga mesta, odpornost slovenskega naroda pa je bila oslabljena. Obtoženci so svojo krivdo skesano priznali. Sodišče jih je poslalo na lahko prisilno delo od pol do enega leta.

Večjega zanimanja javnosti je bil deležen proces proti članom Gospodarske družbe in članom upravnega sveta ter nadzorstva Kreditnega zavoda. Obtožnica jim je očitala, da so med vojno brez vsakega okupatorjevega pritiska gospodarsko pomagali okupatorju pri izvrševanju njegovih zločinov. Tako je Kreditni zavod Slovenije prepustil 30 794 delnic tovarne Ruše zloglasnemu nemškemu koncernu IG Farbenindustrie, tistemu koncernu, ki je bil udeležen v najstrahotnejši industriji, pri izdelovanju strupenih plinov. S temi plini so morili ljudi v Auschwitzu.

V začetku avgusta je stopilo pred sodišče narodne časti 21 predstavnikov slovenskega tiska, zlasti Slovenca, Slovenskega doma, Jutra, Slovenskega naroda in drugega protiljudskega, med vojno fašistom naklonjenega čtiva. Slovensko časopisje je med vojno brez sramu postalo podružnica fašistične in pozneje Göbbelsove propagande. Izdajali, zalagali, tiskali in razširjali so knjige, brošure, liste, razglase in letake, s katerimi so opravičevali, zagovarjali in podpirali okupacijo, zagovarjali so zločine okupatorjev in njihovih domačih pomagačev med našim narodom.

S tiskom so delovali proti enotnosti in bratstvu jugoslovanskih narodov in so vzbujali med njimi versko in nacionalno mržnjo. Sramotili so narodnoosvobodilno gibanje, njega voditelje in pripadnike. Blatili so Sovjetsko zvezo, Anglijo in Združene države. Najslabši del časopisja je padel na raven denuncijanstva.

Sodišče je spoznalo vseh enaindvajset obtožencev za krive. Obsodilo jih je na daljše in krajše zaporne kazni. Osmim obtožencem so sodili v odsotnosti. Ti so se svoje krivde pač najbolj zavedali sami, saj so jo potrdili že z begom. Trem obtožencem so kazen oprostili, ker so pozneje sodelovali z OF.

Konec avgusta pa je predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta izdalo zakone o podeljevanju amnestije in pomilostitve za dejanja, kazniva po zakonih federalne Slovenije, nadalje ukaz o pomilostitvi oseb, obsojenih po zakonu o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast. Osebam, ki so bile obsojene na izgubo narodne časti, so v celoti odpustili kazen lahkega ali težkega prisilnega dela. Istega dne, 24. avgusta, so sodišče za zločine in prestopke zoper slovensko narodno čast ukinili. Komentar Borisa Kidriča:

— Naša velikodušnost izvira iz naše *moči* ... iz naše globoke vere v ljudske sile naših narodov, v prebujenost našega ljudstva. Vemo, da bodo ljudske množice *prav sedaj* stopnjevale svojo budnost proti vsem izdajalcem.

Takoj po odloku o amnestiji so iz taborišča v Kočevju odpustili 753 obsojencev. Glas o izpustitvi amnestirancev se je hitro razširil po Dolenjski. Svojci so od vseh strani peš in na vozovih prihajali v Kočevje. Uprava železnic je dala amnestirancem prosto vožnjo na vlakih.

Nadaljevanje

Živko Bernot

Javorovica, večna ti spomin in slava

ZDAJ V SVOBODI VEST NAM JE OCITNA
SVOBODE ZARJE SE RODE LE V NOČI
IN NJENA RAST SO ŽRTVUJOČI
BOLJ OD ŽIVLJENJA SMRT JE RODOVITNA

O. Župančič

Vse bolj, ko se leta naše narodnoosvobodilne borbe odmikajo v zgodovino — vse bolj se posamezna dejanja tega časa zraščajo v veličastno enovito epopejo naše ljudske revolucije.

Pri tem pa veličina, posebno nekaterih dejanj, prav nič ne izgublja na svojem pomenu, ampak v sklopu celote še bolj žari, saj ji celota daje še globlje in najširše razsežnosti.

Eno izmed takih dejanj, ki mu čas in odmik dajeta vse večji žar, je žrtev četrtega bataljona Cankarjeve brigade — dejanje, ki se je izpolnilo 16. marca 1944. leta na Javorovici.

Ta samotna gorjanska vasica, je tedaj za malo časa, postala krvavo prizorišče dejanja, ki bo za vse čase ostalo dokaz ene izmed mnogih krvavih oblik žrtvovanj, ki smo jih doprinali svobodi.

Na drugi strani pa je to dejanje razgalilo pravo sliko sovražnikovih namer in značaja, ko se je plastično, zgoščeno — v elementarnih oblikah, nebrzdano razbesnela prava nprav okupatorja, ki ga ni brzdal odpor presenečenih borcev, ampak ji je nemočen dovolil, da je v celoti pokazala svojo rabeljsko podobo in čut zveri.

Njihov hlapec, slovenski belogardizem, pa je v tej akciji prikazal vse oblike svojega zločinskega sodelovanja z okupatorjem, pa tudi svoje preračunano zaslepljevanje ljudi, ko je z namerno surovostjo obračunavanja tudi z nemočnim, mrtvim sovražnikom, sproščal v svojih dostikrat mlačnih pristaših strasti najnižje vrste in s tem poglobljajl prepad tudi med ljudmi, da bi si bili sosedje in bratje tako daleč in sovražni, kot sta si bila daleč naša borba za svobodo in njihova izdaja.

Sadistična naslada Nemcev in domobrancev nad pomorjenimi borci Cankarjeve brigade. Fotografijo so posneli domobranci

Da je bilo to in tako sodelovanje z okupatorjem popolnoma v skladu z njihovimi nazori, priča tudi to, da so za zločin prevzeli vso moralno odgovornost, saj jih ni bilo sram ga poveličevati in ga prikazovati kot junaško domoljubno, pa tudi bogoljubno dejanje.

Z gotovostjo lahko trdimo, da se danes mnogi sramujejo takratne svoje vloge in da bi radi marsikaj, če že ne vsa taka rabeljska početja izbrisali iz zgodovine. Toda to ne gre. Greh bo le vse bolj črn, kot bo žrtev vedno svetlejša. Mi pa moramo vedeti tudi to, da veličine naše borbe ne predstavljajo le zmage in uspehi, ampak tudi žrtve in porazi. Vedeti moramo, da so bile žrtve za celovit uspeh naše revolucije še prav posebno potrebne in zaslužne. Bile pa so tudi nujne in neizogibne. Naša pota, pota tisočev borcev naše revolucije, so vodila skoraj vedno ob nevarnih krajih, ob prepadih, kjer je le en kriv korak lahko pomenjal veliko nesrečo.

Sreča, zaveznica hrabrih, nam je bila velikokrat dobra. Našim borcem na Javorovici, pa je za kratek čas obrnila hrbet, kot da bi hotela s tem nas vse druge posvariti, da je lahko ranjen, a ne mrtev sovražnik, najnevarnejši, zverinsko krut. Mnogi so to svarilo in celotno žrtev prav razumeli že tedaj in niso iskali vzrokov v raznih opravičevanjih.

* * *

Prve dni februarja 1. 1944 se je namestila Cankarjeva brigada v vaseh pod Gorjanci; četrti bataljon pa so namestili v Javorovici. Naloga brigade je bila na tem kraju preprečevati prehod sovražnika preko Gorjancev, v Belo krajino, na Hrvaško in v Žumberk, kjer so bile partizanske bolnišnice. — Sovražnikova

najmočnejša in najbližja postojanka je bila v Kostanjevici, vas Javorovica pa je nad Pleterjami, sredi gozdov v Gorjancih.

Zima je bila tiste dni v svojem elementu — hud mraz in snežni meteži. Kljub temu je bataljon skrbno pazil na bližnjega sovražnika. To je trajalo vse do usodnega jutra 16. marca, ko se je nenadoma znašel v sovražnikovem obroču. Bitka se je sicer mahoma razpredla od vasi do cerkve, toda sovražnik je bil že tako blizu, da je napadal že z ročnimi bombami. Ker je bil juriš iz vasi nemogoč, se je boj partizanov spremenil v močno obrambo. Na belem snegu pa so iz krvi zacvetele rdeče rože ...

Ko so partizani obupali nad kakršnokoli rešitvijo, so se odločili za preboj proti Vrhpolju. Iz kritja je planila dvajseterica borcev v visoki sneg. Med prvimi je padla komisarka Tončka Šobarjeva. Kmalu nato je bilo od preostale deseterice že pet ranjenih. Nekateri so se zarili v sneg in se s tem rešili. Le redki so se prebili preko Gorjancev. — Od bataljona, ki je štel od 130 do 140 borcev, je ostalo živih le nekaj ljudi.

Po vsej Javorovici so ležala mrtva, razmesarjena trupla, sezuta in naga. Kdor je nosil prstan, je bil brez prsta, kdor je imel zlate zobe, so mu izbili čeljusti. Ženske so imele prerezane trebuhe, namesto prsi so zevale globoke rane ... Velika tragedija — nepojmljiva slika groze. Groza človeške podivjanosti, strahotno delo tevtonskih hijen v človeški podobi in belogardističnih propalic v izdajalskih capah. Toda kri, ki je tekla na Javorovici, blagoslovljenim klavcem ni prinesla »božjega« blagoslova.

Č. Š.

Iztok Durjava

Partizanska karikatura

Niko Pirnat: Avtoportret s pletenko, 1944, svinčnik

Če je partizanska likovna produkcija del revolucionarne in narodnoosvobodilne prakse slovenskega naroda, moramo tudi partizansko karikaturu preučevati v tem kontekstu in glede na njen pomen v revolucionarnem obdobju. In ker je karikatura tista formulacijska praksa, ki ohranja tesen stik z družbenimi dogajanjem, saj posega na področje političnih in kulturnih bojov ter v moralni in socialni človeški prostor, se nam zdi zanimivo preučiti njen status in pomen v obdobju narodnoosvobodilnega boja, ko so bila pri nas družbena in socialna nasprotja skrajno zaostrena in je bila ogrožena celo fizična eksistenca slovenskega naroda.

Kaj lahko rečemo o temeljni funkciji in pomenu partizanske karikature? Če zelo splošno označimo podobe partizanske likovne produkcije in ugotavljamo, da so partizanske grafične mape podobe boja in trpljenja slovenskega naroda, Jakčevi partizanski obrazi prerez skozi realni lik borca za svobodo, da so Miheličeva naj-

*France Mihelič: Lev Rupnik, 1945, lino-
rez (iz mape Krvava bratovščina)*

kvalitetnejša dela subtilna interpretacija tistega, kar se je dogajalo v intimnem umetnikovem svetu izza surove realitete, pa vendar v tesnem stiku z njo, da so številne podobe požganih vasi in ožganih dreves razmišljanja o usodi slovenske zemlje in partizanske kolone znanilke borbenega optimizma, potem je bila funkcija partizanske karikature predvsem na bolj veder in ironičen način spregovoriti o liku tistih, ki so slovenskemu narodu povzročili toliko gorja: o liku okupatorja in domačih izdajalcev.

Temeljna določenost modela pa ne pomeni uniformiranosti proizvodov, saj smo priča veliki raznolikosti in bogastvu individualnih rešitev. Da pa je preučevanje zgolj likovno-pomenske strukture partizanske karikature enostransko, nas prepričuje usoda slovenskega karikaturista Hinka Smrekarja in okoliščine nastanka zbirke karikatur V Kristusovem imenu. Že ostarelega slikarja so italijanski okupatorji prav zaradi njegovih karikatur 1. oktobra 1942 ustrelili v Gramozni jami. Zbirka karikatur V Kristusovem imenu je izšla avgusta 1943 v Ljubljani in je več slovenskih umetnikov prispevalo zanj svoja dela, ki so smešila početje domačih izdajalcev-belogardistov. O vsej resnosti podjetja nas prepričuje dejstvo, da je zbirka nastala na pobudo okrožnega partijskega vodstva in da je moral eden od sodelavcev pri zbirki, arhitekt Vlasto Kopač prerisati posamezne karikature in tako zakriti osebne rokopise posameznih avtorjev.

Pravi razcvet partizanske karikature, pa tudi ostale likovne produkcije, se začne po kapitulaciji Italije, ko pride večina likovnikov v partizane. Med njimi gre vodilna vloga Nikolaju Pirnatu, čigar satirična ost je znana že iz njegovega predvojnega ilustratorskega in risarskega opusa. Pirnat je avtor številnih karikatur, ki so bile dobrodošle vzpodbudnice partizanom in njihovim simpatizerjem, posebej še tiste z letakov in lepakov, nastalo pa mu je tudi nekaj karikatur soborcev in avtokarikatur.

Pirnat je znal v svojih karikaturah z letakov z zelo enostavnim jezikom označiti stisko okupatorja in domačih izdajalcev v času zmagovitega pohoda jugoslovanskih in slovenskih partizanov ter zavezniških vojska. Glavni objekt njegovega posmeha

Niko Pirnat: Domobranski stražar, letak (ciklostil)

je nemški voditelj Adolf Hitler, ki hkrati pooseblja usodo nemške države in njenega naroda. Srečujemo ga, kako z neverjetno naglico beži pred zavezniki (Elastična obramba), kot angela z božičnim drevescem, okrašenim z lobanjami (Glückliche Weihnachten), z obvezano glavo pod eskadriljo zavezniških letal (Končno so me spravili pod streho), kot invalida z lajno in svojim propagandnim ministrom Goebelsom (Zukunftsmusik). Posebno pozornost je Pirnat namenil domobrancem, saj je znal učinkovito ironizirati njihov položaj pred dokončnim zlomom. V letaku Domobranec je drastično nakazal možnost oziroma nemogućnost njegove rešitve: postavil mu je steber z zanko, kjer bi mu družbovala že obešena vojna zločinca, Hitler in Göring. Naš slikar je bil več tudi besednih zbadljivk, saj je ob karikaturi domobranskega stražarja napisal te verze: »Prej je z Lahi ropal, klal — belogardist, zdaj je Judež črni — švabski policist.«

Pirnat pa s hudomušnostjo ni prizanesel niti svojim soborcem. O tem govore karikature Bojana Adamiča v njegovi dirigentski vlogi, Propagande trnjeva pot itd. Sebi se je slikar porogal v Avtoportretu s pletenko, ki je domiselna parafraza umetnikovega položaja v tistem času: na eni strani Pirnat v partizanski uniformi, na drugi pa flaškon — simbol bohemskega življenja predvojnih dni. Pomen avtokarikature razkriva dodani tekst: »Prej: redakcija, zabava — zdaj pa — Akcija krvava.«

Drugi pomembnejši tvorec partizanskih karikatur je bil France Mihelič. Na tem področju ga predstavlja znamenita grafična mapa Krvava bratovščina. Mapa je izšla sicer po vojni, vendar so mnoge karikature nastale že prej in so bile odgovor na, v tistem času vedno bolj predržno oglašanje domače in evropske reakcije.

Čeprav je pomen Miheličevih znakov nedvoumen, pa je umetnik znal, kot vedno, globoko pronikniti izza same pojavnosti. Mihelič ne vztraja pri preprostem karikiranju potez obrazov. Tu ni nič smešnega, saj gre za grozljive metamorfoze upodobljencev, katerih ničnost in zločinskost je stopnjevana, simbolično poglobljena.

France Mihelič: Slovensko domobranstvo, 1945, linorez (iz mape Krvava bratovščina)

Največ karikatur je namenjeno domobranskemu voditelju, generalu Leonu Rupniku, ki je npr. v karikaturi Zvestoba do groba sklonjen pod težo nacističnega simbola, ki je hkrati drog za obešanje in pribežališče krokarjev. Domobranski voditelj pa prenaša tudi dokaze svojega izdajstva, med njimi obtožujoči zvitek domobranske prisega. Druga karikatura nam kaže Rupnika-hijeno s kostjo v gobcu, v grozljivem okolju ruševin in pobitih žrtev. Rupnik — mrtvaška ptica. Od krvnikove podobe je ostala le glava, ostali del pa se je spremenil v ptičjo podobo. Ta sestavljena pošast sedi na zidu ob kupu lobanj in v okolju požgane domačije. Bratje po krvi — Rupnik — grozljivi mesar z nacističnim simbolom v družbi zločinskih pajdašev. Podajajo si okrvavljene roke. Pod mizo jih nemo obtožuje človeška lobanja. Grb Leona Rupnika — Igra s krvnikovim imenom. Lev, priklenjen na grb, ki ga sestavljajo okrvavljeni simboli režimov, ki jim je Rupnik zvesto služil. Slovensko domobranstvo — animacija grbovnega simbola: pošastna, krvava ujeda v grozljivem okolju požganih hiš in pobitih žrtev. Obsodba domobranstva kot pojava v celoti. Jugoslovanski reakciji in njenemu zahrbtnemu delovanju je posvečena karikatura Peterčkove poslednje sanje: kralj Peter — lutka na prestolu, ki jo po svoje obrača krvava roka reakcije. Noč je in na z nacističnimi simboli posutem nebu se namesto lune smehlja Hitlerjeva podoba. Na evropsko zločinsko družčino se nanašajo karikature Roatta in Sforza, goriški nadškof Margotti in Franco leta 1945.

Karikaturni značaj ima tudi Miheličev Abecednik, to kot pravi Filip Kalan v Ve-selem vetru »vzgojno berilo, ki razumno uravnoveša antimilitaristično satiro z revolucionarnim zanosom osvobodilnega gibanja.« Miheliču je nastalo tudi več karikatur soborcev, med njimi zlasti tiste profesorja Frana Zwittra.

Karikatura je tudi temeljno izrazilo partizanskih grafičnih map, zlasti Globočnikovega Herrnvolka in Klemenčičeve mape V imenu Kristusovih ran. Karikaturni princip formuliranja uporablja Globočnik pri okarakterizaciji zločinskega Frica, ki ga upodablja kot na tankih nogah nasajeno bitje z izmalichenim obrazom. Še bolj drastičen je Klemenčič, saj njegovi krvniki v celoti izgubljajo človeško podobo in doživljajo pošastne deformacije. Tudi Pirnat se je v nekaterih listih svoje mape

Drago Vidmar: Rupnik z izdajalci-domobranci, 1944, perorisba s tušem

Domovi, ječe, gozdovi zatekel h karikiranju okupatorjevih vojakov in jih soočil z njihovimi žrtvami bolj humanih obrazov.

S karikature so se občasno ukvarjali tudi drugi partizanski likovniki. Znane so karikature fašistov in domobrancev Draga Vidmarja iz let 1943/44. Pri njegovem bratu Nandetu se pojavljajo bolj redko, poznamo pa njegovo kvalitetno karikature Leona Rupnika iz brošure Napad na Zdensko vas. Nekaj karikatur so nam zapustili mladi umetniki — partizani, France Slana in Ivan Seljak, zlasti s plakatov poznamo karikature Janeza Vidica. Karikature so izdelovali številni samouki. Ohranjeni so mnogi letaki, ki so jih opremili likovno nadarjeni borci in skušali v okviru svojih zmožnosti in pod vplivom vodilnih partizanskih umetnikov pripomoči k učinkovitejši protiokupatorski propagandi.

Ko danes gledamo karikature z grafičnih listov, risb, letakov in lepakov, spoznavamo v njih ne samo dokumente prizadevanj, ki so težila h temeljnemu cilju narodnoosvobodilnega boja — osvoboditvi domovine, ampak hkrati potrdilo nadčasnih teženj človeka za boj proti nasilju in nehumanosti.

Dušan Mevlja

Zapojte, poetje

*Hej, drzni poetje,
ki, ljubite sonce
in svobodni dom,
zapojte pomladno
poemo o maju,
o prazniku našem,
ki druži vsa srca
v delu in miru.
Zapojte poetje:
da siti tiranstva
so narodi trudni,
da siti so klanja,
zločinov in smrti.
Zapojte poetje!
Vaš glas bodo čula
ponižana srca.
Na lastne bridkosti
za zdaj pozabite,
peresa ostrite,
na lok silne vere
miru jih napnite,
nasilju v srce
pogumno ustrelite!*

Črnomelj, maj 1944

Dr. Avguštin Lah

Kajuhove nagrade 76

Znova smo se zbrali, da počastimo spomin pesnika in borca naše revolucije Karla Destovnika-Kajuha, katerega ime nosijo nagrade založbe Borec, ki jih vsako leto podeljuje za najboljša dela. Letošnja bera del, ki jih je dvajset prejela v oceno naša žirija, je po njeni sodbi vredna Kajuhovega imena: četrtno teh del smo predlagali za nagraditev. To je eno od dokazil, ki ga dajemo delovnim ljudem te dni, ko glasujejo za letošnje programe kulturnih dejavnosti in določajo svoje prispevke za njihovo uresničitev.

Dovolite mi, da prav o tem povem nekaj misli. Revolucionarna pesem, leposlovna dela, marksistična teorija z razlago družbenih tokov in napotilom za akcijo, življenje v kulturnih društvih, umetnostno ustvarjanje — to je bila in ostala prвина našega boja in socialistične revolucije. Nov čas z velikim tehničnim napredkom in v tridesetih letih od osvoboditve ustvarjena bogata materialna osnova našega življenja je te oblike še dopolnila z radijskim, televizijskim in drugimi mediji; dokumenti naše revolucije so sami postali del kulturnega bogastva in življenja našega časa in nas navdihujejo, da nadaljujemo pot k velikim ciljem v brezrazredno družbo na načelih socializma, humanizma in samoupravljanja. Kultura je del našega življenja in gojili smo jo v času osvobodilnega boja, ker smo z njeno pomočjo spoznavali pravo globino ljudske revolucije in jo osmišljali. Kultura je oplemenitila našo revolucijo, humanizirala jo je in sploh omogočila.

»Med ljudi bom šel, s knjigo Hugoja v rokah,« je zapisal Karel Destovnik-Kajuh. »In klical ljudem bom in klicali bodo milijoni z menoj.« Kajuh je vedel, kaj ljudem pomeni pesem, domača beseda in jasen po-

ziv na skupno akcijo. Zato je v svoji pesmi pel o vojni, nasilju, krivici, ljubezni, svobodi in dnevu novega sija. Pel je tako, kot je čutil in vedel in kot so mistili ljudje, med katere je šel. Izkrvavel je v boju, ostal pa nam je zgled borca z orožjem in slovensko besedo, še vedno poje, spodbuja, osvešča, usmerja. Takšen je pomen besede, na slovenskem ali kateremkoli jeziku, ki govori ljudem in oznanja svobodo, ljubezen do matere, do drage, do domovine in do tovarišev v boju, do skupne graditve.

V tem vidimo razlago, zakaj so knjige, ki jih izdaja založba Borec in podobna dela drugih založb, takšne revije in filmi in odrska dela in vse druge kulturne oblike, tako žive med ljudmi, brane in dobro sprejete. To je bil ljudski boj in se nadaljuje še danes; pridobitve in izkušnje revolucije so osnova vsega našega sedanjega življenja in snovanja.

Karel Destovnik-Kajuh je bil samo eden »v milijonu trpečih« in borcev naše revolucije. Toda ljudi Kajuhove krvi in duha je še veliko rodila revolucija. To je dokaz naše moči in ustvarjalnosti. To je dokaz, kako bogata je bila po oblikah, dogodkih, idejah, udeležencih in njihovih usodah naša revolucija in kako globoke korenine je pognala. Kdor ima v srcu ideje in doživetja iz tega časa in ima količkaj smisla in sposobnosti, da to izpove s pesmijo, z besedo, s čopičem ali kako drugače, ta se oglašja, kajti utrditi moramo pridobitve osvobodilnega boja in socialistične graditve, prenesti jih moramo na mlajše generacije in dokazati stvaritve, ki so tako nastale. Zavoljo tega tudi ta založba podeljuje nagrade za najboljša leposlovna dela, zbirke pesmi, pričevanja in zgodovinska dela ter za njihovo opremo.

Zato smo v postopkih dogovarjanja o programih kulturnih dejavnosti letos posebno pozorno razpravljali. V zadnjih letih so nekatera področja kulture precej zaostala, zlasti osrednje ustanove, ki morajo skrbeti za vrhunsko kvaliteto in ustrezno repertoarno usmerjenost. Zabavne oblike kulture so v mnogo boljšem položaju kot so te. Tudi množičnost posameznih oblik in medijev prispeva k razlikam v materialnem položaju kulturnih ustanov. Tu je bilo nekaj kratkih stikov v sodelovanju med kulturnimi ustanovami in njihovem odnosu do najširših plasti ljudstva, zato so se vrstili očitki, da določene oblike kulture koristijo predvsem ožjemu krogu občanov v kulturnih središčih.

Kultura je ena sama, narodova v celoti, čeprav je njen oblik in dejavnosti cela vrsta. Zato moramo kulturne programe uskladiti s potrebami in zahtevami delovnih ljudi in jih prilagoditi našim sedanjim tokovom. Tako se oblikuje in uresničuje kulturna politika v pogojih samoupravnega sporazumevanja in odločanja o prispevkih za njeno vzdrževanje in delovanje. Knjige, revije, glas radia in televizijska slika, film, razstave, mednarodno sodelovanje — sploh vse kulturno dogajanje in sodelovanje ne moremo oddvajati od celovitih programov kulture. Zato tudi delovni ljudje združujejo svoje prispevke samo pri kulturnih skupnostih v občinah. Delegatske skupščine se potem dogovarjajo o skupnih programih in o nadaljnjem združevanju sredstev za te namene. Najbrž je bilo premalo razlag, kaj so in zakaj so skupni programi in vzajemno združena sredstva, čeprav je o tem razpravljala in sklepala skupščina kulturne skupnosti Slovenije in so v njej delegati iz vseh sredin in območij. Tako so se razprave o programih precej zavlekle, a sedaj so v glavnem sklenjene.

Programi so precej okvirna podoba in usmerjenost kulturnih oblik in življenja. Sedaj jih moramo skrbneje razčleniti v nešteto kulturnih akcij. Ni dovolj zahtevati, da zagotovimo financiranje štirih celovečernih filmov, kajti poleg ekonomskega računa o racionalnosti pri filmu in drugih kulturnih storitvah moramo vedeti, kakšno misel osmišljajo, kakšen bo njihov dosežek in učinek. To se da razbrati tudi iz scenarijev, snemalnih knjig in iz sestava ekip, ki se pripravljajo za njihovo uresničenje.

Zdaj se zavzemamo za izboljšanje položaja delavcev v osrednjih gledališčih in glasbenih ustanovah ter v knjižnicah. Upam, da se vsi zavedamo, da tega ne moremo reševati proračunsko, temveč si lahko delavci v teh institucijah zagotovijo enakopraven položaj z delavci v gospodarstvu le na podlagi menjave dela. Torej s programi, ki bodo

zadovoljevali potrebe delovnih ljudi in na primer povečali obisk na prireditvah ali v knjižnicah, muzejih, galerijah.

Sodobni mediji, menim zlasti na knjigo, radio, televizijo in na druga sredstva, odpirajo neprimerno več možnosti, da posredujemo ljudem malone v sleherni dom in šolo ali kulturno enoto kulturne dosežke, seveda ne vsakršnih, ker vse tudi ni kultura, kar se včasih pod to uvrstitvijo prodaja ali ponuja. Letos se delovni ljudje tudi odločajo o prispevkih, s katerimi bomo kulturno obogatili radijsko in televizijsko produkcijo in programe ter pripravljali pogoje za uvajanje televizijskega izobraževanja v redne izobraževalne oblike.

Prav vsem tem se vse bolj jasno in očitaje kaže, da nismo v snovanju in uresničevanju programov dovolj povezani. Sodelovanje je pogoj za delitev dela, racionalizacije in hkrati za bogatitev programov. Čimprej je treba povezati gledališča, glasbene institucije in druge kulturne ustanove in na teh osnovah sistematičneje snovati menjavo dela. O tem bodo morale resno razmisliti tudi akademije za ustrezna področja umetnosti, ki lahko prispevajo k razvijanju vrhunske kvalitete samo z odkrivanjem talentov in njihovo pravo vzgojo. Podlaga temu je izobraževanje ob delu in stalno bogatenje oseb, ki delajo v gledališčih in akademijah. Samo v gledališčih in amaterskih družinah lahko odkrivamo talente in sposobne kandidate, ki se utegnejo razviti v prave umetnike. Zdaj pa se šolajo na akademiji tudi kandidati, ki potem ne dokažejo takšnih uspehov; zaradi teh bo treba ali študij dopolniti ali pa se res preusmeriti samo na prvi izbor.

Naposled naj vsaj nekaj besed namenimo knjigi. Zelo se zavzemamo, da bi povezali vse, ki sodelujejo pri nastajanju knjige. Tako nam velja izkušnja iz revolucije in iz sedanjosti. Med NOB je bilo enako težko napisati, natisniti in razpečati ustrezno literaturo; Borove pesmi so spodbujale tiskarje k smelemu dejanju, da smo v času, ko se je z glavo plačevalo takšna dejanja, dobili čudovito knjižico pesmi, ki so bile spodbuda in viri spoznanja hkrati. Knjiga je draga, zato moramo zagotoviti kvaliteto, obenem pa podrobneje obdelati kriterije in zagotoviti pogoje, da bomo zadovoljevali naše potrebe po izdajanju knjig. Osnovno podporo takšnim težnjam je treba zagotoviti tudi z zakonom o založništvu.

Med deli, ki smo jih ocenjevali v žiriji za Kajuhove nagrade, je izjemno delo zbirka revolucionarnih pesmi narodov vsega sveta z naslovom Vstanite, sužnji. Pesmi so zbrali in uredili Milan Apih, avtor Bilečanke, kot glavni urednik in souredniki Rafael Ajlec, Radovan Gobec in dr. Radoslav Hro-

vatín. Revolucionarne pesmi so ljudske pesmi, ki podoživljajo zgodovino in usodo narodov in ljudi na pripovedni ali na umetniški način. Revolucionarne pesmi so glasnice idej in revolucionarnih tokov, v katerih živijo usode ljudi, tovarištvo, solidarnost in internacionalizem, pa boji, zmage in padci in ves splet življenja, ki jih vse povezuje hotenje po svobodi, enakopravnosti, naprednih odnosih in sploh prerodu dežel in sveta. Čeprav so nastajale prostorsko daleč narazen, so v idejah in revolucionarnih poteh zelo sorodne. Veliko je primerov, da se je naša pesem po tujem napevu ali prirejen prevod tuje pesmi tako uveljavil, kot da je povsem naša in pristna. In naša pesem se širi tudi na tuje. Uredniki so obširno zbirko 313 pesmi oz. skoraj 600 besedil v raznih jezikih, v katerih se vrstijo uporniške in budniške pesmi starejšega nastanka, protifašistične, protikolonialistične in partizanske pesmi, pesmi osvobodilnih gibanj in slavnih armad, opremili z izčrpnimi pojasnili o nastanku pesmi, njihovem pomenu in značilnosti. Mnoge pesmi so ljudske in to na svoj način izpričuje zakonitost, da so osvobodilna gibanja ljudska gibanja.

Prav posebno pa smo ponosni na številne naše ugledne avtorje besedil in glasbe. To so najprej štirje uredniki zbirke pesmi. Posebno je pri tem reči, da je Apihov delež posebno zaznaven in tudi Gobčeve pesmi so zelo popularne. Med avtorji so tudi ugledni pokojni pesniki in glasbeniki — Karel Destovnik-Kajuh, Tone Seliskar, France Kosmač, Karel Pahor, Marjan Kozina in drugi. Veliko so k nastajanju in k uveljavitvi revolucionarne pesmi prispevali naši ugledni tovariši Ciril Cvetko, Mile Klopčič, Smiljan Samec, Rado Simoniti, Pavle Šivic, Matej Bor, Janez Kuhar, Mitja Ribičič, Janez Petrovšek, ki jih ni treba predstavljati in seveda številni drugi. Naša revolucija ima globoke socialne korenine in košato kulturno krošnjo, zato je to mogočno drevo kljubovalo viharjem, še vedno bogato cveti in plodi in šelesti v soncu svobode.

Zbirka pesmi »Vstanite, sužnji« je brez dvoma veliko kolektivno delo. Združuje ideje osvobajajočega se sveta in glasbo, ki nima meja, v tej veliki kulturni dediščini revolucionarnih generacij je še posebej dostojno predstavljena slovenska pesem in glasba z naših logov. Avtorji so z opombami veliko prispevali k vrednotenju revolucionarne pesmi.

Zato, tovariši Milan Apih, Rafael Ajlec, Radovan Gobec in Radoslav Hrovatin, je žirija ocenila zbirko pesmi »Vstanite, sužnji«, ki ste jo vztrajno pripravljali več let, kot izjemno delo med predlaganimi za nagrado in mu prisodili prvo Kajuhovo nagrado za leto 1976.

Žirija je kar tri dela ocenila kot vredna druge Kajuhove nagrade in pri tem sklepu smo tudi ostali. France Sušteršič je napisal roman z naslovom *Trg lakote*, v katerem opisuje razmere in življenje internirancev na Rabu v letih 1942 in 1943. Dr. Tone Ferenc je na osnovi dokumentov orisal delovanje sabotažne protifašistične organizacije TIGR. Avtor pod prikritim imenom Peter I323 pa je napisal mladinsko povest o dečku, ki je odpeljan v tujino, pobegnil domov. Tri zelo različna, vendar v žiriji soglasno ocenjena kot dobra dela, govore o boju nepokorjenih ljudi v različnih pogojih okupacije in boja s sovražnikom. V vseh treh delih se zgodovinsko dogajanje na zelo zanimiv in pristopen literarni ali znanstven način predstavlja našim ljudem. Prav lahko pa bi vsako od treh del bilo prevedeno tudi na tujem.

Zakaj je žirija prisodila Kajuhovo nagrado za leto 1976 Sušteršičevemu romanu o taborišču na Rabu? Pisec je v svojem delu orisal življenje na otoku Rabu interniranih Slovencev in Hrvatov, odnose med njimi in do okupatorjev, vso bedo taboriščnikov in hkrati veličino duha in zvestobe domovini; prikazal je vse to v novi razsežnosti, celovito, dokumentarno in čustveno, zares doživeto. Opisal je ta čas in dogajanje brez olepševanja in pretiravanja. Pokazal je pot v taborišče in poti v svobodo ali smrt. V besedi pisca spoznaš resnico: zdržati je treba in vedeti, zakaj kljubuješ! Kljub vsemu te navdaja z optimizmom.

V romanu se nizajo številni značilni liki, dogodki in zapleti, ki kažejo na eni strani surovost in hkrati nesposobnost poveljstva in osebja taborišča, sramoto in bedo vohunov in ovaduhov, brezsrčnost izkoriščevalcev, moč in nemoč osveščenih in nepoučenih internirancev, iz poštenja in solidarnosti rastoč prezir do zle usode in voljo, da se taboriščniki rešijo trpljenja, komuniste in njihovo aktivnost, usode žena, otrok, ujetih borcev in drugih ljudi, ki so na »trgu lakote« bili brez svobode, brez poklica, brez kruha, preganjani in zaničevani, pa vendar nepoteptani, z vero v obeh in v prsih v jutrišnji dan, kajti še so bratje na položajih in mi smo z njimi ne le v srcih, temveč tudi v akciji.

Trg lakote je solidno delo, napisano v sproščenem in lepem jeziku, katerega zgradba temelji na realistično prikazanih usodah ljudi, umetniška upodobitev pa na lastnih doživetjih in globokih spoznanjih. Roman kaže življenjsko silo naših ljudi, tovarištvo, vero v zmago poštenja in naprednih družbenih sil.

Povest o mladeniču, ki so ga iz rodne Stajarske okupatorji odpeljali v sužnost, kakor so v srednjem veku Turki hodili po janičarje, pa je pobegnil in po zapleteni poti našel pot do doma, z naslovom »NA BEGU«, se bere z zanimanjem in z zadovoljstvom. Junak povesti, Ivan Robnik, je presoden, odločen in samozavesten, zelo iznajdljiv fant, bolj mladenič kot deček. Povest ne prikazuje le njegove zgodbe, temveč nam predvsem še prikaže razmere v deželi, ki je rodila fašističen vojni stroj in pohod čez Evropo, a je od tega sama ječala in izgubila svojo srečo. Ivan na poti domov doživlja udarce, a se znova znajde po vsaki težavi. Spoznava ljudi in razkriva njihova nagnjenja. O Nemcih govori objektivno, saj so tudi oni trpeli zaradi fašizma in vseh njegovih posledic. Še lepše je, ko njegova noga spet občuti slovensko zemljo in se od nje več ne loči.

Žirija sodi, da je povest napisana z vero v človeka in pravico. Spodbudna je za mlade ljudi, zbujajo zaupanje, krepi samozavest in sploh je vzgojna. Povest je lepo grajena. Predstavlja mladega zavednega Slovence, ki se ni pustil odtujiti in podrediti. Vsa povest je podrejena tej ideji, obenem pa kaže krizo v deželi, ki ji je njena vojna izpila moči. Iz te sivine pa vstaja življenjska moč neuklonljivega fanta.

Zaradi podelitve nagrad vam moramo predstaviti še dve deli znanstvene in dokumentarne narave.

Dr. Tone Ferenc je opisal na osnovi dokumentarnega gradiva akcije organizacije TIGR. Člani te organizacije so kot avstrijski in slovenski protifašisti s sabotažami ovirali železniške pošiljke iz Nemčije v Italijo. Avtor je razkril malo znano delo borcev proti fašizmu na vojno-gospodarskem poprišču, odprl je nov list v dokumentaciji osvobodilnega gibanja. Čeprav se dogajanje omejuje na eno samo skupino na Koroškem in na pomlad 1940, gre za široko organizacijo in temo. Dr. Ferenc se teme ne loteva prvič, saj je že opisoval delovanje organizacije TIGR v Julijski krajini; v tem delu se predstavlja z njemu značilno temeljitostjo in vendar na poljuden način. Takšne organizacije temeljijo na zavesti članov, ki je globoko protifašistična in razredna. Avtor razkriva delo policijskih organov, obveščevalnih služb, diplomatskih intervencij, propagandne vidike akcij in njihov pravi pomen ali posledice. To so vrednosti dela, ki jih je ugotovila žirija in zato sklenila, da dr. Ferenc prejme eno od drugih Kajuhovih nagrad za leto 1976.

Tovarišica Vida Tom-Lasičeva je med vojno sodelovala pri partizanski radijski tehniki in nam v monografiji »Radijska tehnika v službi narodnoosvobodilnega gibanja« predstavlja to dejavnost. Delo je dokumentarne narave, vendar ga poživljajo tudi topla in z življenjsko pestrostjo obogatena pričevanja. Opisuje radijsko tehniko v nepokorjeni Ljubljani, njeno delovanje na osvobojenem ozemlju in preroditev po osvoboditvi v glavnem mestu Slovenije. Govori o organizaciji, o delu tehnikov, o njihovih materialnih problemih in o prostem času, kolikor ga je bilo. Partizanska tehnika, radijska in vseh drugih strok, je temeljila na ustvarjalnosti in iznajdljivosti ljudi, na doslednosti in upornosti pri izvajanju nalog. Delo je opremljeno s fotografijami in skicami. Posebej smo pozorni na lep jezik in lepo oblikovane misli. Zato je žirija brez obotavljanja pri letošnji bogatejši beri nagrajenih del sprejela v najožji izbor Vide Tom-Lasičeve prikaz radijske tehnike in avtorici prisodila tretjo Kajuhovo nagrado.

Vsaka knjiga ima tudi svojo zunanjo podobo. Za najbolj domiselno in hkrati ustrezajočo vsebini je žirija sprejela tudi z likovne strokovne strani tako ocenjeno opremo knjige Ladislava Kiaute *Zaklenjena samota*, ki je izšla v založbi Borec leta 1975. Avtorica opreme je akademska slikarka Metka Krašovec. S skrbno izbiro barv, črne, vijoličaste in bele ter s simboliko oziroma silhueto in s prilagojenim napisom je preprosto, a zato toliko učinkoviteje povedala osnovno misel iz naslova knjig. Na zunaj knjiga tako pove, da gre za žensko osebo, za njeno osamitev, za znake jetniške abecede. Ta oprema izstopa od drugih po svoji grafični rešitvi in vsebinski pripovedi. Zato je žirija prisodila akademski slikarki Metki Krašovec Kajuhovo priznanje za najboljšo likovno opremo.

V imenu žirije vsem nagrajencem toplo čestitamo, v imenu založniško-izdajateljskega sveta založbe Borec, izkoriščam to priložnost, da vam izrečem prvi tudi javno zahvalo v imenu družbenopolitičnih dejavnikov republike in, če dovolite, tudi v svojem imenu iskreno čestitam.

Naposled mi dovolite, da se zahvalim še našim gostom na tej slovesnosti — mladincem iz vojaške gimnazije v Ljubljani in mladinkam iz srednje medicinske šole. Verjetno se spomnite, da je bila vojaška gimnazija ustanovljena šele nedavno. Pevci in pevke so torej šele nekaj mesecev člani zbora, s posebno zavzetostjo pa so začeli prepevati prav partizanske oziroma revolucionarne pesmi.

Črtomir Šinkovec

Harrison E. Salisbury: 900 dni obleganja Leningrada

K precej obsežni in številni literaturi, spominom in zapisom o drugi svetovni vojni, se je pred kratkim pridružila še zajetna knjiga: 900 dni obleganja Leningrada, ki je izšla pri založbi Borec, napisal pa jo je znani ameriški publicist Harrison E. Salisbury. In prav to, da avtor knjige ni sovjetski rojak, temveč večletni dopisnik nekega ameriškega časnika v Moskvi, vendar izjemno poznavalec sovjetskih razmer, je še posebej zanimivo. Pri tem je treba upoštevati odliko peresa, prizadevanje za dosledno objektivnost in nepristranskost, kar je očitno zlasti pri presoji splošne sovjetske situacije. Avtor na eni strani govori z velikim spoštovanjem do ruskega človeka, na drugi strani pa ima dokaj očitno nabrušeno ost kritičnosti do Stalinove absolutne diktature in samodržstva. Ta diktatura, ki je bila v bistvu strahovlada, namišljena s papeško nezmotljivostjo, se je izkazala v urah velike preizkušnje kot prava polomijada; zmedo, ki je nastala so milijoni plačali z življenjem.

To se je izkazalo v najbolj katastrofalni luči v začetku nemškega napada 22. junija 1941 na Sovjetsko zvezo, pa tudi še precej pozneje, vse do pohoda nemške apokalipse do Stalingrada, kjer se je z veliko zmago sovjetskega orožja odločil tudi izid druge svetovne vojne. Tu, pri Stalingradu, je vojna sreča obrnila Hitlerju hrbet, ob tem pa sta lahko vzdržala nemški naval tudi Moskva, zlasti pa Leningrad, ki je bil primer strahotne blokade vseh časov. Nemška blokada Leningrada je bila popolna, razen ozkega in tveganega prehoda čez Ladoško jezero, ki pa je bil nenehno pod udarom

nemških topov in letalstva, prehrana Leningrada pa je bila odvisna prav od tega prehoda. Več kot tri milijone ljudi je životarilo, gladovalo, premraževalo in umiralo od pomanjkanja. V Leningradu je v vsej svoji ostrini zavladal glad, mrz in tema. Ob tem pa je nenehno grozila nevarnost, da Hitlerjeve, od blaznosti obsedene horde, vdoro čez okope in barikade v mesto.

O strahotni zmedi, ki je tedaj nastala, so že mnogi sovjetski pisatelji in zgodovinarji ter drugi s prizadevnostjo iskali odgovor na vprašanje: Kdo je bil kriv za tragedijo sovjetskega ljudstva leta 1941. Vsakdo si je našel natihiem odgovor, a se ga ni upal glasno izgovoriti, zakaj to je bil Stalin s svojimi tehnokrati, katerih sveta lastnina so bile vse odločitve. Gorje, če si to »lastnino« prekršil; pričakoval si lahko najhujšo kazen.

O nesrečnem letu 1941 je napisal trilogijo pisatelj Konstantin Simonov — romana »Ne rodijo se kot vojaki« in »Živi in mrtvi« sta že izšla pri založbi Borec, medtem ko je tretji del te trilogije »Poslednje poletje« na letošnjem knjižnem programu iste založbe. V teh romanih marsikaj razberemo, tudi med vrsticami in si najdemo odgovor na gornje vprašanje.

Tudi Harrison E. Salisbury začne svojo 540 strani obsegajočo pripoved o življenju v Leningradu spomladi 1941. Mesto, kjer se je začela oktobrska revolucija, je v tem času nekoliko svobodnejše zadihalo, zakaj obdobje najhujših Stalinovih čistk se je bilo nekoliko pogojevalo po tudi meja proti severu se je bila, po vojni s Finsko, dokaj odmaknila, prav tako je nastal na zahodu

obrambni pas baltskih držav. V tem času je bilo nastalo sumljivo zatišje in v njem so se začela kazati nevarna znamenja bližajoče se vojne s Hitlerjevo Nemčijo. Kljub temu da so bila ta znamenja očitno izzi-valna, kljub dobronamernim opozorilom tu-jih vlad in obveščevalcev, med katerimi je bil najbolj prepričljiv Sorge, o Hitlerje-vih namerah in celo o dnevu začetka vojne, se Stalin ni dal za nobeno ceno prepričati o resnični nevarnosti. Celo strogo je kaznoval kot paničarje vse tiste, ki so poročali o koncentraciji nemške armade na meji, o provokativnih poletih nemškega letalstva nad sovjetskim ozemljem, o vohunih in peti koloni. Stalinovo »prijateljstvo« s Hit-lerjem je bilo tako zaverovano in slepo, da je Sovjetska zveza do zadnjega pošiljala v velikih količinah v Nemčijo razno strateško blago in zaradi tega zanemarjala lastno oborožitev. Stalin je videl potencialne so-vražnike svoje socialistične države le v An-gliji in ZDA.

Prav zaradi vojaške nepripravljenosti, je hotel Stalin pridobiti na času. Ko je spredel, da gre zares, je bil pripravljen Hitlerju nuditi celo škodljive in skrajno sramotne koncesije. Toda Hitlerjev apetit po nafti in pšenici je bil totalen, mudilo se mu je tudi ob zamudi, ki je nastala zaradi voj-ne v Jugoslaviji in na Balkanu. Tako je Sovjetska zveza, nepripravljena kot je bila, doživela pravo katastrofo. Hitlerjev vojni stroj je nezadržno gazil v globino sovjet-skega ozemlja in uničeval cele sovjetske armade. Toda pred Moskvo in Leningradom se je tudi temu kolosu ustavil korak.

Stalin je spregledal šele, ko so zarjuli to-povi in tanki in to je bil zanj tak strahoten šok, da se je za teden dni zaprl v svoje sobane. Toda ko se je opomogel, je krivil za zmedo svoje najboljše generale in jih pošiljal pred zid. Vendar, ko je pritisnila najhujša stiska, so iz ječ in taborišč izpu-stili mnogi ljudi, oficirjev, ki so se kot

patrioti brez pomisleka uvrstili v Rdečo ar-mado in se mnogi pozneje odlikovali z veli-kim pogumom in hrabrostjo.

Najhujša in najdaljša je bila v Lenin-grajski blokadi prva zima. Bili so straho-viti napori, da so vzdržali, vendar upanje na rešitev ni splahnilo v najhujših nesrečah. Leningrad je strnil vso svojo moč in voljo, mladi in stari, vojaki in civilisti, preprosti ljudje in izobraženci, delavci in umetniki so družno branili mesto na barikadah. Ob tem so doživljali nepojmljive strahote gladu, mraza in teme in celo — ljudožerstvo. Za-vladal je svojevrstni — vojni kriminal.

Danijel Leonidovič Andrejev, sin pisate-lja Leonida Andrejeva, ki je preživel lenin-grajsko blokado, je o leningrajski apokalipsi zapisal:

»Vse smo spoznali... Tudi to, da ru-ščina nima besede za tisto blazno zimo..., ko se je Ermitaž tresel pod bombami, ko so hiše ledenele in pokale cevi... Obrok — 100 gramov... Na Nevskem trupla. Spoznali smo tudi ljudožerstvo. Vse, prav vse smo spoznali tiste dni...«

Toda leningrajski uradni zgodovinar umirjeno pravi: »V svetovni zgodovini ni primerov, ki bi se po tragiki dali meriti s strahotami in sestradanem Leningradu. Vsak dan, ki si ga preživel v obleganem mestu, je odtehtal mnogo mesecev navad-nega življenja. Strašno je bilo opazovati, kako pred tvojimi očmi od ure do ure gi-nejo tvoji najdražji. Materam so umirali si-novi in hčere, otroci so ostali brez star-šev, mnogo družin je popolnoma izginilo.«

V Leningradu je pomrlo zaradi lakote in mraza milijon in pol ljudi, v Leningradu la-kote, mraza in teme... Ko bereš vse to, te še danes spreletava srh, hkrati pa ti vzbuja veliko spoštovanje do pogumnega in domo-ljubnega zadržanja ruskega ljudstva.

Knjigo 900 dni obleganja Leningrada je vredno prebrati.

Slavko Rupel

Kozlerjev zemljevid, prvi zemljevid slovenskega ozemlja

Kmalu po marčni revoluciji, spomladi leta 1848 so se na Dunaju živeči slovenski študentje razumniki pogovarjali o potrebah prebujajočega se slovenskega naroda. Ob tej priložnosti se je mladi pravnik Peter Kozler, sin dunajskega trgovca z južnim sadjem, sicer pa priseljenca iz Slovenije, zavezal, da se bo začel ukvarjati z zemljepisom in da bo pripravil zemljevid slovenskega ozemlja. Slovenci, ki so bili tedaj razdeljeni na kraljestvo Ilirija (to je obsegalo Kranjsko, del Koroške, Primorsko), vojvodino Štajersko ter del Benečije in deloma Ogrske, niso dobro poznali svojih etnografskih meja. Zato se je Peter Kozler lotil nove naloge z velikim prizadevanjem, da napravi zemljevid slovenskega ozemlja. Imel je znanje in prijatelje povsod po Sloveniji. Obrnil se je nanje in vrsto let zbiral gradivo o razširjenosti Slovencev, zlasti na Koroškem, Štajerskem, v Istri, pa tudi ob hrvaški meji. Ta zemljevid, ki naj bi pokazal »meje jezika in naroda slovenskega in njegov svet z vpisanimi slovenskimi imeni mest, trgov, farnih in tudi manjših vasi, gora in rek« kakor je zapisal Kozler v vabilu na naročbo, je počasi nastajal. Kozler je izrezke iz poskusnega zemljevida pošiljal svojim sodelavcem, da so mu ga dokončno popravili ali odobrili. Tako je nastal zemljevid, katerega izdelavo je Kozler zaupal nekemu dunajskemu bakrorezcu. Zemljevid z bakreno ploščo pa je izginil neznano kam, skupaj z bakrorezcem. Pozneje se je plošča le našla, toda avstrijske oblasti so prepovedale izdajo zemljevida. Vojaško sodišče je celo zaplenilo že odtisnjene izvode ter plošče za natis in uvedlo postopek zoper avtorja, vendar je bil Kozler nazadnje pred vojaškim sodiščem oproščen. Šele ko je Bachov absolutizem popustil je leta 1861 prišlo do izdaje zemljevida, kasneje pa še do treh ponatisov. Zemljevid Petra Kozlerja, ki prvič v naši zgodovini vsebuje meje slovenskega ozemlja in prvič kolikor mogoče točno prinaša slovenska imena krajev na tem ozemlju, je bil za prepored narodnega duha velikega pomena. Kozlerjev zemljevid je stvarno in znanstveno podprl poglavitno politično zahtevo slovenskega naroda za osamosvojitve v tedanjem in tudi kasnejšem

času. Tako so ugotovili zgodovinarji in dati jim je treba prav. Kozlerjev zemljevid je imel sicer nekaj napak, saj je npr. Italijanom preširoko odstopil nekaj ozemlja v okolici istrskih mest, Belo krajino pa prisodil Hrvatom. V bistvu je najbolj točno označil slovenske narodnostne meje prav na Koroškem, tam kjer nam jih prijazni sosede še danes osporavajo. Za tiste čase in za vse kasnejše rodove je bila izdaja takega zemljevida kot je bil Kozlerjev, velikega pomena, saj mu je uspelo kar se da mogoče natančno ugotoviti narodnostne meje slovenskega ozemlja in slovenske jezikovne meje sredi preteklega stoletja. Ob tem pa zapisati tudi ustrezna slovenska imena vseh krajev znotraj, pa tudi zunaj tega ozemlja. Kozler, ki ni bil geograf po poklicu, si je z izdajo zemljevida naprtil mnogo nevspehnosti v državni službi v Istri in na Tolminskem, kjer je služboval. Obenem pa je doživel strokovna priznanja geografskih družb sveta. Mi pa smo mu lahko hvaležni, da nam je dal prvi zemljevid slovenskega ozemlja, ki je tudi za današnji čas še vedno pomemben in ne samo zgodovinsko zanimiv.

Ta Kozlerjev zemljevid smo v ponatisu dobili ob koncu leta v izdaji Cankarjeve založbe, ki je zemljevid izdala skupaj z Založništvom tržaškega tiska in založbo Drava v Celovcu. Ob ponatisu samega zemljevida je prav tako pomemben tudi prvi slovenski zemljepis, ki ga je pripravil Kozler skupaj z zemljevidom. Ta zemljepis vsebuje pregled politične in sodne razdelitve slovenskega ozemlja, predvsem pa slovenska in nemška imena vseh krajev, mest in trgov tega ozemlja. Tudi ta zemljepis je v ponatisu izšel skupaj z zemljevidom. Založba pa je delu dodala še uvodno študijo prof. Valterja Bohinca, ki prikazuje okoliščnosti nastanka prvega zemljevida slovenskega ozemlja in njega pomen. Zdi se odveč govoriti o pomenu tega Kozlerjevega zemljevida in o koristnosti sedanje izdaje v reproduciranem ponatisu. Izdaja daleč presega pomen običajnih reproduciranih ponatisov za našo kulturno in politično zgodovino pomembnih izdaj. Ima namreč še svojo živo, aktualno vrednost in pomembnost in ni samo sentimentalni spomin na preteklost.

Črtomir Šinkovec

Janez Vipotnik: Rodna letina

Večkrat je že bilo ugotovljeno, da je čas našega narodnoosvobodilnega boja in revolucije z izjemnim dogajanjem neizčrpen vir za kroniste, zgodovinarje in še posebej za pisatelje in pripovednike. Doslej so že mnogi preizkušali svoje pero v spominskem pričevanju ali literarnem oblikovanju na to temo. Tako se nam je že nabrala dokaj obilna bera literature te vrste, seveda na taki ali taki umetniški ravni.

Tudi Janez Vipotnik je k tej beri dodal dve svoji knjigi. Leta 1973 je izdal pri Partizanski knjigi zbirko desetih črtic in novel z naslovom Balada o Kovačici, pred kratkim pa je pri isti založbi izšla njegova partizanska povest Rodna letina. Tudi sicer je Vipotnik znan med slovenskimi partizani. Kot študent tehnike se je že leta 1941 vključil v OF v Ljubljani. Sodeloval je v varnostno obveščevalni službi in na prelomu poletja 1942 odšel med dolenske partizane. Napredno usmerjen, predan stvari in s političnim znanjem in posluhom je naglo napredoval v bataljonskega, brigadnega in divizijskega komisarja. Ob koncu vojne pa je postal celo komisar 7. korpusa. Odgovorne dolžnosti je opravljal tudi vsa poveljna leta.

V povesti Rodna letina Vipotnik opisuje življenje partizanskega bataljona ene izmed štirih prvih brigad, ki je taboril v neki vasi na Dolenjskem. Čas — zgodnja pomlad 1943. Mladi fantje in dekleta, z njimi komandant Vasja in seveda komisar, ki da slutiti identičnost z avtorjem. To je čas, ki je dal človeku svoje dostojanstvo, ko je bila na kocki usoda posameznika in usoda naroda, ko se je na življenje in smrt spopadlo dobro in zlo, ko je človek visel med strahom in pogumom, med porazom in znago. V tem okviru se spoznamo s partizanom Juričem, z vase potegnjenim človekom in z očitnim manjvrednostnim kompleksom. V Brkinih, kjer je doma, so ga mobilizirali partizani, sicer bi ga bili odpeljali Italijani. Bil je obupen primer do kraja otopelega, usodi prepuščenega, zanemarjenega in ušivega partizana. Ob tem pa je bil nenavadno lačen in ješč in seveda kot tak nenehno tarča

zasmeha in celo zaničevanja. Toda ko se je zanj zavzel komisar in je Jurič začutil v njem človeka in tovariša, se odpre kakor školjka iz svoje zakrknjene, otopele tegobe. Komisarjev vpliv na Juriča je bil tolikšen, da se je le-ta vidno spreminjal, postajal ves drugačen in celo pogumen partizan. Ob Juriču spoznamo tudi usodo primorskih Slovencev pod Italijo, usodo, v kateri je tudi Jurič ostal analfabet in se je šele na komisarjevo tovariško pobudo naučil brati in pisati in ob tem začutil, da je enak tovariš med tovariši.

Ob opisovanju partizanskega življenja se Vipotnik zateka k reminiscencam na mladost v nekem kraju v Zasavju. Tu so opisani vaški posebneži in berači, doživetje prve ljubezni in prve smrti, in seveda očeteve zgodbe iz prve svetovne vojne v Bosni. To in še lirični opisi narave, pripomorejo celotni pripovedi k barvitejši mikavnosti, čeprav so prepričljivo opisani posamezni akterji, kakor ves bataljon v akciji, kar je očitno v napadu na sovražnikov vlak, a še bolj na belogardistično postojanko, kjer je dobro opisana partizanska bojevitost, pa tudi zagrizenost italijanskih plačancev, ki so se bili vgnezdili v cerkvenem zvoniku, župnišču in mežnariji, pa jih prav zato doleti neusmiljena usoda. V povesti Rodna letina se srečamo z mnogimi usodami, toda najbolj pretresljiva je Marijeva. Doma je bil nekje na Primorskem, star italijanski vojak, ki je znal ravnati z orožjem, pa je zgubil glavo, ko je prejel sporočilo, da se mu je žena spajdašila z italijanskim oficirjem, kar je nedvomno povzročilo njegovo tragično smrt. Bralca pretrese tudi Juričev poslednji boj ...

Odlika Vipotnikovega pisanja je iskrenost in realizem. Skušal je prikazati človeka, partizana, takega kakršen je bil v danih okoliščinah, partizanstvo pa je za vse pomenilo veliko življenjsko in politično šolo. Naučili so se spoštovati človeka, razumeti njegove tegobe ter se tovariško vključevati v kolektiv. In vsi so bili usmerjeni v isti cilj — svoboda in pravičnejši družbeni red.

Slavko Rupel

Salamander, roman iz sodobne italijanske stvarnosti

V Rimu so našli v njegovem stanovanju mrtvega generala glavnega štaba. Polkovnik obveščevalne službe raziskuje smrt generala, ki je napravil samomor s preveliko dozo uspavalnih tablet. Izkaže se, da je bil general kot star fašist določen za vodjo neo-fašistične skupine, ki pripravlja državni udar. Zakaj je torej general napravil samomor? Kdo stoji v ozadju, to raziskuje polkovnik. Pri tem se naveže na generalovo ljubico, ki je kot dvojna agentka igrala svojevrstno vlogo. Z njeno pomočjo razvzla umor in njegovo ozadje, pri tem pa pride v konflikt s svojim predpostavljenim karabinjerskim generalom, ki je tudi med desničarskimi zarotniki. Pa tudi sam šef protiobveščevalne službe se čudno jeguljasto izmika v konfliktnih situacijah. Polkovniku, preiskovalcu strežejo po življenju. Prihaja do vrste spletk, poskusov izsiljevanj, umorov, raznih zvez in zarot med vodilnimi osebnostmi italijanskega življenja. Prihaja do ostrih spopadov, do ofenzive desničarskih sil, končno pa se vse le razplete. Neumorni polkovnik postane šef protiobveščevalne službe, njegova prijateljca pa si rajši kot njega izbere pot v Švico. Zadeva je urejena, marsikaj je potlačeno. Eni odidejo v tujino, enega pošljejo v umobolnico, nevarnost zarote desničarjev je odstranjena. Toda ali je problem rešen, saj Italija dalje živi svoje čudno politično življenje s spletkami in zarotami.

To je vsebina romana pisatelja Morrisa Westa SALAMANDER, ki smo ga dve leti po izidu v originalu dobili tudi v slovenščini. Lahko pa bi bil to povzetek politične in kriminalne kronike iz včerajšnjih italijan-

skih dnevnikov, ali pa povzetek iz tajnih arhivov obveščevalne službe ali politične policije. Knjiga je torej roman, napisan po več ali manj resničnem življenju, čeprav pisatelj pravi, da so dogodki izmišljeni in da so osebe, nastopajoče v romanu sad njegove domišljije. Toda kdor pozna sodobno italijansko stvarnost, kdor ve za poskus državnega udara pred leti, poskus, o katerem sedaj prihajajo na dan podrobnosti, ta ve, da gre za svobodno, romansirano pripoved o resničnih dogodkih iz italijanskega zakulisnega življenja v najvišjih rimskih krogih. Za pripoved s spletkami, intrigami, poskusi umorov, atentatov, samomori in zmedami ter vsem tistim, kar je značilno za politično življenje sodobne Italije. Ker pa je vse to opisano s spretno roko romanopisca, ki odlično obvlada umetnost pisateljevanja, razen tega pa dobro pozna stvarne razmere in ve kaj hoče povedati, imamo pred seboj knjigo, ki nas pritegne zaradi svoje zanimivosti in aktualnosti. V bistvu gre za pripoved, ki nas prepriča, čeprav morda ni povsem zgodovinsko točna, ki pa bi lahko taka bila ali pa je taka vsaj približno bila. Taki kot je zgodba, verjamemo. In ker je spretno napisana, skoraj kot napeta kriminalka, ji tudi v celoti damo prav in je ne odložimo, dokler knjige ne preberemo. Marsikaj je seveda dodala pisateljeva domišljija. Tudi je najbrž res, da so dogodki zabrisani, pomešani, da so osebe, vsaj nekatere izmišljene, čeprav spet pod nekaterimi takoj spoznamo resnične osebe italijanskega javnega življenja. V bistvu pa gre le za prikaz resnične sodobne italijanske stvarnosti.

Roman Salamander je izdala založba Mladinska knjiga, prevedel pa ga je Jaka Štular.

Pismo uredništvu

Spoštovani tovariš urednik!

V februarski številki Borca je Jože Koren objavil odlomek Kri na časnikih kot dopolnitev k prispevku Lada Ambrožiča ml. Osrednji slovenski partizanski tisk, ki je prav tako izhajal v prejšnjih številkah Borca. Koren opisuje, kako je kot član uredništva Naše vojske v zadnjih vojnih dneh spomladi 1945. leta odpotoval s kolono kamionov iz Črnomlja prek Ogulina in Like v že osvobojeni Zadar z nujno nalogo, da v tamkajšnji ročni tiskarni nemudoma natisnejo pripravljene številke treh tedanjih osrednjih slovenskih časopisov — Ljudske pravice, Slovenskega poročevalca in Naše vojske — nakar naj se z vso naklado po isti poti vrne v Slovenijo. Zaradi ostrih in dramatičnih bojov v tistih dneh na Kočevskem Rogu, kjer so bile skoraj vse partizanske tiskarne, ki so sicer tiskale te časnike, je bil namreč v njih natis trenutno onemogočen. Pri povratku iz Zadra v Črnomelj pa je kamion

pri Bosancih, to je na hrvaški strani Kolpe pri Vinici, nepričakovano padel med nemške in ustaške vojake. Koren sodi po svojem spominu, da se je napad na njihov kamion v Bosanci h dogodil konec marca ali v začetku aprila. To pa ni točno. Datum tega nesrečnega srečanja s sovražnikom v Bosancih je namreč moč na podlagi že objavljenih dokumentov in pričevanj natančno opredeliti. O tem sva se z bojnim tovarišem in prijateljem Jožetom Korenom ob prigodnem srečanju že pogovarjala, pa naj zato to še tu ponovim.

Prvič. Dramatična bitka enot VII. korpusa narodnoosvobodilne vojske Slovenije z različnimi nemškimi enotami za Kočevski Rog, kar je nevarno ogrozilo tudi številne prikrita partizanske ustanove na tem prostranem gozdnem gorju — bolnišnice, tiskarne, šole, delavnice in druge — se je začela 10. aprila 1945 in je v svoji prvi, najbolj kritični fazi trajala do 15. aprila, sicer pa do 29. aprila, ko so začeli enote VII. korpusa pospešeno premeščati s Kočevskega Roga in z novomeškega odseka na Kočevsko na izhodiščne položaje za prodor proti Ljubljani v smeri Stari trg ob Kolpi—Kočevje—Ribnica—Ljubljana.

Drugič. Prvi kamioni s pošiljkami hrane iz Dalmacije za slovensko vojsko so prišli v Črnomelj po cesti Ogulin—Vrbovsko—Bosanci—Vinica 16. aprila 1945. Ker sem se drugi dan, to je 17. aprila, na poti v Beograd, sam odpeljal s to kolono kamionov na njihovem povratku iz Črnomlja v Zadar oziroma v Biograd na moru, kjer je bil takrat sedež posebnega zastopstva oziroma baze glavnega štaba NOV in PO Slovenije v Dalmaciji, vem, da tistikrat Korena ni bilo med potniki. Pomeni, da je mogel odpotovati na enak način in po isti poti iz Črnomlja v Zadar v najboljšem primeru šele naslednjega dne, to je 18. aprila. To pa je bil tudi dan, ko so v Beli krajini, zlasti v Črnomlju, navdušeno pozdravljali in sprejeli peto prekomorsko brigado, ki je prejšnjega dne prišla pri Vinici v polni bojni sestavi čez Kolpo v domovino.

Tretjič. Sovražnik je resno ogrozil viniško mostišče oziroma začasni most, ki so ga ob porušenem cestnem mostu postavili inženirski glavnega štaba Slovenije in po katerem je že stekel najživahnejši bojni promet med Hrvaško in Slovenijo, 23. aprila. Tega dne so nemški in ustaški oddelki iz smeri Karlovca pregnali iz Vukove gorice oddelke karlovskega partizanskega odreda in nato prodirali proti mostu pri Vinici. Tudi bataljon črnomalskega sektorja, 2. bataljon belokranjskega odreda in deli karlovške brigade niso uspeli zadržati sovražnih enot, pa so le-te ponoči prodrle do mosta in ga porušile na desni obali Kolpe. Štab VII. korpusa je zategadelj takoj ukazal Cankarjevi brigadi, jurišnemu bataljonu 18. divizije in bataljonu 1. brigade narodne obrambe, naj pohitijo na viniški sektor. Te enote so nato 24. aprila s kamioni prepeljali iz Semiča do Vinice, ponoči s 24. na 25. april pa s čolni na desno obalo Kolpe, odkoder so nato 25. aprila potisnile nemške in ustaške enote nazaj do Bosiljevega, inženirski pa so brž popravili porušeni del mostu.

Tovariš Koren na koncu svoje napete zgodbe iz Bosancev pravi: »Na drugi strani nas je pri zapuščenem mlinu že čakala sanitetna patrola, partizanske enote pa so z močnim ognjem z drugega brega zaščitile kamion, da Nemci niso mogli do njega in ga zažgati. Pod noč istega dne je jurišni bataljon prodrł čez Kolpo, pregnal Nemce in rešil celotno naklado listov, ki so bili drugi dan že razpečani.«

Ce imamo torej pred očmi podatke in datume, ki smo jih navedli, pomeni, da je kamion s časopisjem, s katerim je Koren s tovariši hitel iz tiskarne iz Zadra proti Črnomlju, zavozil okoli poldneva v Bosanci h povsem nepričakovano med številne sovražne vojake 24. aprila 1945. Nadalje smemo dokaj trdno domnevati, da je odpotoval z rokopisi iz Črnomlja v Zadar 18. aprila in da so natisnili omenjene slovenske časnike v zadrski ročni tiskarni med 19. in 23. aprilom tega leta. Tudi ni poležaval in počival po prestanem pretresu in rani »v visoki praproti brezovega gozdiča za Kidričevo barako« v glavnem štabu NOV in PO Slovenije na Lokvah pri Črnomlju kakih deset dni, temveč največ štiri dneve, zakaj 27. aprila je že bil odrejen premik glavnega štaba in vseh osrednjih civilnih ustanov iz Bele krajine v že osvobodjene predele Gorskega kotarja okoli Skrada, Vrbovskega in Delnic in nato naprej na Primorsko in v Trst, kar je bilo 29. in 30. aprila tudi izpeljano.

To se mi je zdelo prav časovno točno opredeliti zato, ker sodim, da je to koristno in potrebno za zgodovino našega časnikarstva in tiskarništva med narodnoosvobodilnim bojem, pa nekoliko tudi zato, da ponovno poudarimo, kako varljiv utegne biti naš spomin, če ga ne soočimo, če le moremo, z resničnostjo.

Ko sem že pri tem, naj omenim še to, da tudi navedba pod fotografijo Uredništvo Naše vojske v jeseni 1944 pred barako, v kateri je uredništvo delovalo ... na str. 651, Borec 12/1975, ni točna, temveč je fotografija nastala v zgodnji pomladi 1945, neke marca tega leta, to je že po vselitvi propagandnega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije oziroma uredništva Naše vojske v tako imenovano novo barako, ki so jo zgradili po požaru prejšnje.

S spoštovanjem in tovariškimi pozdravi

Radko Polič